

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

Випуск тридцять восьмий

Збірник наукових праць «Правничий вісник Університету «КРОК»:

- 1) внесено до переліку фахових видань України з юридичних та психологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України №1328 від 21.12.2015 року);
- 2) входить до бази даних Index Copernicus International;
- 3) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база даних РИНЦ), розташованої в науковому інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;
- 4) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

Правничий вісник Університету «КРОК» : зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 38. – К., 2020. – 194 с.

Тридцять восьмий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України.

Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільного процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також у галузях юридичної, організаційної та економічної психології.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 3 від 20 лютого 2020 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № П237-П7Р від 19.05.2006 р.

© Університет економіки та права «КРОК», 2020
© Автори статей, 2020

Головний редактор:

Француз А.Й., доктор юридичних наук, професор, Герой України,
Заслужений юрист України, лауреат премії імені Ярослава Мудрого

Заступники головного редактора:

Скрипнюк В.М., доктор юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.
Сингаївська І.В., кандидат психологічних наук, доцент

Відповідальний секретар:

Доляновська І.М.
кандидат юридичних наук, доцент

Члени редколегії:

Юридичні науки:

Копиленко О.Л.

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
наук України, академік Національної академії
правових наук України

Костицький М.В.

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
педагогічних наук України, академік
Національної академії правових наук України

Геперідзе Д.С. (Тбілісі, Грузія)

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії Юридичних
Наук Грузії

Ткач Д.І.

доктор політичних наук, професор,
Надзвичайний і Повноважний Посол України

Шевченко А.Є.

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Гасвський Домінік (Варшава, Польща)

доктор габілітований, професор

Гардапхадзе Т.Г. (Тбілісі, Грузія)

доктор юридичних наук, професор

Каллас Мар'ян (Варшава, Польща)

доктор габілітований, професор

**Стадніченко Станіслав Лешек
(Варшава, Польща)**

доктор габілітований, професор

Олійник О.Б.

доктор філологічних наук,
доктор юридичних наук, професор

Козенюк В.О.

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

Пугачов О.М. (Полоцьк, Білорусь)

кандидат юридичних наук, доцент

Скоморовський В.Б.

доктор юридичних наук, доцент

Гіжевський В.К.

кандидат юридичних наук, професор,
лауреат премії імені Ярослава Мудрого

Корольова В.В.

кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янець В.С.

кандидат юридичних наук, доцент

Баликіна-Галанець Л.І.

кандидат юридичних наук

Григорчук М.В.

кандидат юридичних наук

Кривов'яз О.В.

кандидат юридичних наук

Психологічні науки:

Сідак В.С.

доктор історичних наук, кандидат юридичних
наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук
України, Заслужений діяч науки і техніки
України

Бондарчук О.І.

доктор психологічних наук, професор

Вірна Ж.П.

доктор психологічних наук, професор

Карамушка Л.М.

доктор психологічних наук, професор

Коваленко А.Б.

доктор психологічних наук, професор

Малкова Т.М.

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник

Одягайло Б.М.

доктор економічних наук, професор

Радчук Г.К.

доктор психологічних наук, професор

Семиченко В.А.

доктор психологічних наук, професор

Янчук В.А. (Мінськ, Білорусь)

доктор психологічних наук, професор

Шимко В.А.

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник

Зміст

Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Француз А.Й.

Траскторія Центральної та Східної Європи у 20–21 століттях: виклики процесу глобалізації, гібридні небезпеки (політичні та правові аспекти)..... 6

Француз А.Й., Бабат О.І.

Проблеми і перспективи розвитку та функціонування медіації у вітчизняних судах 16

Баликіна-Галанець Л.І.

Конституційно-правовий статус парламентів країн ЄС з республіканською формою правління (змішані республіки) 25

Корнієнко О.О.

Соціальна політика на українських землях: історико-правовий аспект 34

Пишняк Я.В.

Значення III Універсалу Центральної Ради для військового будівництва в Україні 43

Сімоненко А.О.

Особливості розвитку адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи ... 49

Ващук М.М.

Закордонний досвід у здійсненні душпастирської опіки військовослужбовців та можливості його використання для України 56

Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Француз А.Й., Лазебна К.Ю.

Механізми адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу 66

Ткач Д.І., Казік Т.В.

Поняття та сутність «acquis communautaire» у контексті дослідження процесів лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України 77

Корольова В.В., Кодь В.О.

Корпоративні права держави та їх захист (проблемні питання) 85

Ткач Д.І., Гнілуша С.І.

Передумови становлення і розвитку міжрегіонального співробітництва між Україною та Канадою у історико-правовому контексті «особливого партнерства» 92

Цьомра В.Ю.

Особливості окремих складних форм правосуб'єктності юридичних осіб 100

Розділ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Француз А.Й., Бойченко О.М.

Правові основи банківської системи в Україні 108

Француз А.Й., Козак А.В.

Правовий статус суб`єктів підприємницької діяльності у сфері надання послуг з охорони фізичної особи або майна: проблеми і виклики 116

Корольова В.В., Кисляк А.Ф.

Сучасний стан системи земельного законодавства України та її розвиток в умовах євроінтеграції 125

Розділ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Француз А.Й., Тукало Д.Ю.

Особливості становлення приватної детективної діяльності в Україні у порівнянні із зарубіжними країнами 133

Гіжевський В.К., Кондрашов О.Ю.

Сучасний стан та перспективи розвитку приватної детективної діяльності в Україні 143

Horielova V.

Ethical and legal principles of professional activity of a private detective on the internet 151

Гуркова А.В.

Кримінологічна характеристика домашнього насилля в контексті новел вітчизняного кримінального законодавства 158

Розділ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Малкова Т.М.

Психологічні феномени в контексті теорій систем 167

Сингаївська І.В.

Особливості розробки та реалізації програми розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти 177

Розділ 1

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 348.6

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-6-15>

Траєкторія Центральної та Східної Європи у 20–21 століттях: виклики процесу глобалізації, гібридні небезпеки (політичні та правові аспекти)

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944 -02, e-mail: AnatolijFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

The trajectory of Central and Eastern Europe in the 20th and 21st centuries: challenges of the globalization process, hybrid dangers (political and legal aspects)

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Laws Sciences, Professor,
Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (050) -33-944 -02, e-mail: AnatolijFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Анотація. Центральна та Східна Європа займають особливе місце у новому багатопольному світовому порядку, що формується під впливом Європейського Союзу, США, Китаю та Росії. Для розуміння європейської перспективи в міжнародному порядку, заснованому на правилах, слід обговорити геополітичну траєкторію регіону та його статус у міжнародному праві, враховуючи всю сукупність історичних, політичних, економічних та екологічних питань. Гібридний процес глобалізації включає розділення та збройні конфлікти, розпочаті заради далекосяжних глобальних інтересів. Центральна та Східна Європа зараз, після початку російської агресії проти України, перетворюється на передову лінію конфлікту між глобальним Сходом та Заходом. Російський мілітаризм, передбачувано небезпечний і підступний, в пропаганді представляє свою активність як реакцію на мілітаризацію регіону силами НАТО. Анексія Криму, військове вторгнення на Східну Україну та гонка озброєнь – приклади російської імперіалістичної політики. Потрібна чітка стратегія та значущі трансформації для підготовки Центральної та Східної Європи до майбутніх викликів та загроз у проблемному геополітичному середовищі.

Ключові слова: глобалізація, Центральна та Східна Європа, стійкий розвиток, багатопольярність, гібридна війна, тероризм.

Формул: 0, рис.:0, табл.:0, бібл.:12

Abstract. Central and Eastern Europe have a special place in the new multipolar world order, shaped by the influence of the European Union, the United States, China, and Russia. To understand the European perspective in the rules-based international order, the geopolitical trajectory of the region and its status in international law should be discussed with regard to the whole scope of historical, political, economical, and ecological issues. The hybrid globalization process includes divisions and armed conflicts initiated for the sake of far-reaching global interests. Central and Eastern Europe today, after the Russian aggression against Ukraine, is turned into a frontline of the conflict between the global East and West. Russian militarism, predictably dangerous and insidious, in propaganda presents its thrusts as a reaction to the militarization of the region by the NATO forces. The annexation of Crimea, military invasion into Eastern Ukraine, and arms race are examples of Russian imperialist policies. Robust strategy and meaningful transformations are needed to prepare Central and Eastern Europe for future challenges and threats in a contingent geopolitical environment.

Keywords: globalization, Central and Eastern Europe, sustainable development, multipolarity, hybrid war, terrorism.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0, bibl.:12.

Постановка проблеми

Концепція Центральної та Східної Європи (ЦСЕ) викристалізувалася в політичній географії після Другої світової війни, коли Вінстон Черчилль визначив «ці східні держави Європи» як землі за залізною завісою [1]. Тоді він описував європейську частину Радянського Союзу та країни-сателіти на континенті. Після розпаду СРСР колишні республіки Радянського Союзу та колишні члени Варшавського договору розпочали

демократичні реформи, поспішаючи приєднатися до сім'ї європейських націй [2] та зберегти свою незалежність під захистом ЄС та НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Опублікована література стосовно зазначеної тематики свідчить про те, що сьогодні ЦСЕ – це скоріше спірний регіон, ніж гравець на міжнародній арені.

Описуючи міжвоєнний баланс сил у першій половині 20 століття, Снайдер

писав, що Берлін та Москва розпочали колонізацію регіону, експлуатуючи «українську житницю» та розділивши Польщу, де Пилсудський намагався запобігти колонізації, розглядаючи землі між Росією та Німеччиною як незалежні політичні суб'єкти, історія яких була пов'язана з Польщею, і лідери яких, особливо в Україні та Білорусі, мали бажати об'єднатися з новою версією старої Речі Посполитої [3].

Еплбаум стверджує, що термін «Східна Європа» – це не географічний термін, а застарілий політичний термін, який належить до певного історичного періоду між 1945 і 1989 рр. Вона пропонує уникати цього терміну, оскільки він став негативно стереотипним і тому, що Східна Європа більше не є єдиним цілим. Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина та країни Балтії досягли успіху в радикальних реформах, досягнули ліберального демократичного капіталізму та членства в ЄС. Україна, Росія та Молдова перетворилися на суспільства кумівського капіталізму, де бізнесмени заробляють гроші не через економічну конкуренцію, а через близькі стосунки з корумпованими державними бюрократами; у Білорусі було відновлено деспотизм [4]. Складається враження, що, на її думку, країни Центральної та Східної Європи повинні або стати провінціями Західної Європи, або залишитися поза Європою, як східні сусіди. Навпаки, Горбулін пояснює, що російська агресія виявила неефективність та нерішучість Європейської політики сусідства, яка виявилася нездатною виключити чи пом'якшити ризики для Європи в середземноморському та східноєвропейському регіонах [5].

Саква зазначає, що епоху глобалізації супроводжує поглиблення розбіжностей та суперечностей, на які європейські лідери не мають адекватної відповіді, окрім нової «залізної завіси», що

відділяє атлантичну спільноту від Євразії [6]. Існує думка, що Україна є країною, розділеною, як Німеччина була розділена Берлінською стіною під час холодної війни, полем бою між Росією та Заходом [7].

Штефан та ін. стверджують, що нові члени ЄС з числа країн Центральної та Східної Європи мають нижчий рівень економічного розвитку порівняно із Західною Європою та більше залежать від іноземного капіталу, враховуючи їхню потребу в реалізації політики, яка сприяє сталому, гармонійному та соціально орієнтованому економічному зростанню [8]. Ця думка приводить до висновку, що залежність від іноземного капіталу є стратегічною слабкістю країн Центральної та Східної Європи, особливо країн, що мають економіку кумівського капіталізму, що робить їх вразливими до впливу економічних суперсил з їхніми геополітичними програмами, таких як США, Китай та Росія.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Отже, досліджуючи траєкторію Центральної та Східної Європи, ми повинні розуміти, яка концепція ЦСЄ є найбільш надійною, чи це спірне прикордоння або геополітичний актор; які внутрішні та зовнішні сили рухають регіональну політику та чи сприяють вони стійкості або безладу в Європі; які правові та політичні рамки необхідні для забезпечення миру та добробуту в країнах Центральної та Східної Європи.

Метою цієї статті є дослідження історичної та геополітичної траєкторії ЦСЄ, а також подальшої ролі націй Центральної та Східної Європи у сталому розвитку Європи та сучасного багатопольярного світу, який рухається у майбутнє під проводом великих гравців, таких як Європейський Союз, США, Китай та Росія.

Аналіз та обговорення

Найбільший парадокс геополітичних безладів полягає в тому, що основними їх джерелами є спроби побудувати якийсь гегемонічний світовий порядок; наприклад, країни, що розпочали Другу світову війну, у Берлінському пакті 1940 року проголосили, що їх кінцевою метою є мир в усьому світі, де «всі нації світу займатимуть належне місце». Поряд із небезпечними сварками між великими державами, хаотичне насильство, таке як тероризм та міжнародна злочинність (що іноді використовується як інструмент геополітичних маніпуляцій), а також екологічні надзвичайні ситуації, такі як зміни клімату та нинішня пандемія COVID-19, є чинниками, що дестабілюють ЦСЄ та всю Європу.

Нова коронавірусна хвороба прийшла раптово і непередбачувано з Китаю. Суперечки щодо походження пандемії, взаємні звинувачення у тому, що «китайський вірус» або «американський вірус» є біологічною зброєю – це типові прояви нашої тривожної епохи гібридних воєн та теорій змови. Для того, щоб з'ясувати правду, потрібне об'єктивне міжнародне розслідування висунутих звинувачень експертами компетентних органів ООН. Однак цілком може з'ясуватися, що ці звинувачення далекі від фактів та засновані на чистій пропаганді. Останні роки, після того, як Китай виступив з інфраструктурною ініціативою «Один пояс, один шлях», в рамках якої ЦСЄ являє собою значний кластер мережі прямих іноземних інвестицій [9], американські ЗМІ назвали ініціативу «експансіоністською» і посилили критику геополітичного суперника, без вагань наговорюючи на Китай.

Після розпаду СРСР Китай впевнено зайняв нішу незалежного гравця на світовій політичній арені. У сучасних реаліях роль Китаю у світовій політиці

є сильною та визначною. Це можна пояснити потужним розвитком китайської економіки, технологічним лідерством, міцною військовою доктриною, володінням новітньою військовою зброєю. Їх військова промисловість демонструє динамічне зростання та примноження галузей виробництва передових бойових систем.

Китай покладається у своєму розвитку виключно на власні сили, конкуруючи з основними імперіалістичними та гегемонічними державами світу, а саме Росією та США, принаймні, за оцінкою Центрального комітету Комуністичної партії Китаю. У китайців є своя концепція та ідеологія світового порядку, і вони роблять практичні кроки для забезпечення свого глобального лідерства та впливу, створюючи глобальні механізми економічного, політичного та військового впливу. Це працює; наприклад, у 1997 році Великобританія повернула Гонконг до Китаю після 156 років колоніального правління. Китайський вплив поширюється через розростання численних етнополітичних спільнот у всьому світі. Райони компактного проживання китайців (чайна-тауни) процвітають у багатьох містах, включаючи економічні центри Європи, США та Росії.

Маючи понад три тисячоліття писемної історії, Китай пережив старі розбіжності та створив чудову культуру життя громади. Ідея порядку була наріжним каменем давньокитайської політичної думки, що збереглася на сьогоднішній день у популярній філософії конфуціанства. У сучасній політичній доктрині Китай бачить себе центром існуючого світу, розглядаючи інші країни як «бідні» як в контексті історії, так і в сучасних реаліях. Комуністи стверджують, що доктрина атлантизму застаріла і навряд чи підходить для азійських країн, тим більше, що «ліберальна ге-

гемонія» базується на суперечливих і хибних індивідуалістичних цінностях, які руйнують сім'ї та суспільство. Сильне врядування, дисципліна, патерналізм, традиційна сім'я та комуністична мораль міцно укорінені у свідомості переважної більшості китайців у якості символів успіху в 21 столітті.

Дійсно, Китаю вдалося побудувати потужну економіку, першу у світовому рейтингу ВВП за паритетом купівельної спроможності, і, крім того, інвестувати значну частину багатства у довгострокові проекти майже повсюди в світі. Інвестуючи в стратегічні сектори іноземних економік, Китай захищає власну економіку. Економічна допомога Китаю в Африці та Азії є частиною глобальної стратегії безпеки, спрямованої на військове панування на півночі Індійського океану та над ключовими торговими шляхами Сходу та Заходу, як у давні часи Велика Китайська стіна була побудована для захисту Великого шовкового шляху. Ісламський світ, як традиційний торговий партнер, приймає китайський захист і багато разів демонстрував свою лояльність, включаючи мовчазне несхвалення скандалу на Заході навколо ув'язнення уйгурів-мусульман у комуністичних таборах перевиховання.

Китай підтримує інтенсивну торгівлю зі США, будучи їх найбільшим іноземним кредитором. Тому він уникає прямих конфліктів зі Сполученими Штатами, але допомагає Москві протистояти Вашингтону для стримування атлантистських зусиль, спрямованих на досягнення військового панування у світі. Одним із результатів цієї політики є байдуха реакція Пекіну на російську агресію на Сході України та анексію Криму. Китай утримувався від голосування за резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 68/262 «Територіальна цілісність України» і не вживав заходів для під-

тримки України всупереч безпечним запевненням, наданим у 1994 році, коли Україна стала учасницею Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Подібні безпечні запевнення надали Україні в Будапештському меморандумі США, Великобританія та Росія; остання після її військової агресії проти України намагалася звинуватити США у, нібито, перевороті у Києві. Війна в Україні виявила вразливість країн Центральної та Східної Європи та цілої системи міжнародних відносин, де основні гравці можуть порушувати свої зобов'язання та пригнічувати сусідів, залишаючись майже безкарними; Європейський Союз та США лише ввели економічні санкції і цим не змусили Москву вивести свої війська з Донбасу та Криму.

Українська ядерна потужність у ХХ столітті була третьою на вершині світових рейтингів, але наша миролюбна країна добровільно вирішила відмовитися від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки Будапештського меморандуму. Однак один із підписантів меморандуму розгорнув агресію проти України, а інші підписанти у момент крайньої потреби проодемонстрували небажання підтримувати українську оборону від російської агресії, розпочатої у 2014 році, коли президент Путін отримав формальний дозвіл Ради Федерації вести військові дії в Україні. Колишній посол США в Україні Джон Гербст заявив, що «Будапештський меморандум не гарантує безпеки України», а Строб Талботт, колишній заступник держсекретаря США, який вів переговори щодо меморандуму, пізніше пояснив, що документ не означає, що США готові вийти на захист України, коли вона зазнає військової атаки [10].

Не тільки Україна, що зазнала прямої військової агресії, але й Східна Європа, і весь світ стали тепер полем бою гібридної війни, яку веде Росія, вклю-

чаючи економічну війну, пропагандистські вилазки та таємні операції. Кремль відкрито виступає проти присутності НАТО в ЦСЄ, включаючи американські війська в Польщі, Румунії та країнах Балтії; на думку Росії, це порушує гарантії безпеки стосовно нерозширення НАТО на Схід, надані в 1990-1991 роках радянським лідерам [11]. На думку російських лідерів, така туманна причина може виправдати анексію Криму та розгортання потужного військового контингенту, що воює на Сході України. Однак глобальна спільнота залишила майже без відповіді цей виклик міжнародним правовим нормам, історичним та культурним традиціям Європи та загальнолюдським цінностям.

Імперіалістичні амбіції Росії та претензії на панування над пострадянським регіоном призвели до шестирічної гібридної війни на Сході України, кровопролиття вбило понад 14 000 жертв і змусило шукати притулку близько двох мільйонів біженців. Російська агресія в Україні - це не якась унікальна ситуація, а продовження ланцюга трагічних подій в Афганістані, Іраку, Сирії, Молдові, Вірменії та Грузії. Заморожені військові конфлікти дестабілізуючого характеру на Донбасі та Придністров'ї підривають безпеку країн ЦСЄ. Світова смута спричинена юридичним нігілізмом та егоїзмом недемократичних лідерів. Це небезпечний клубок глобальних проблем, які потребують ефективного міжнародно-правового та політичного рішення.

На жаль, міжнародно-правові органи не дали чіткої відповіді на складні життєво важливі проблеми та питання, наприклад, стосовно гарантій проти зловживання правом на самозахист та меж порушення національного суверенітету під час реалізації доктрини гуманітарної інтервенції, про що Росія оманливо заявляла, коли вторглася

в Україну. ООН працює як слід, коли великі держави зацікавлені в цьому; в інших випадках, як у заморожених збройних конфліктах в Центральній та Східній Європі, їй відводиться роль пасивного спостерігача.

Ані Статут ООН, ані згадана вище резолюція ГА ООН № 68/262 не завадили Росії здійснити агресію проти України. Іншим прикладом слабкості міжнародного права щодо підтримання миру в країнах Центральної та Східної Європи було практичне нехтування Резолюцією 1244 (1999) Ради Безпеки ООН щодо ситуації, що склалася в Косово. Югославські війни були важким випробуванням для демократії та єдності Європи. Вперше з моменту свого створення в 1949 році НАТО вдалося до масових бомбардувань європейських міст. Легітимність цієї військової операції була дуже сумнівною; це питання поглибило поділ у міжнародній спільноті та спровокувало подальші жорстокості та насильство. Балкани є стратегічним узлом шляхів з Європи в Африку, Азію та Близький Схід, там багато переплетених геополітичних інтересів, і дуже важливо підтримувати рівновагу.

Трагічні події на Балканах у 1999 р. створили прецедент у світовому масштабі, що загрожує існуванню Організації Об'єднаних Націй, глобальної установи, покликаної досягти загального миру, безпеки та дружньої співпраці між усіма країнами на основі поваги до міжнародного права та людських прав. Світ побачив неблаганні вбивства та руйнування, кров, сльози, поширення страху та темну сторону глобалізації. Це спровокувало своєрідну ланцюгову реакцію, підйом жорстокої політики, авторитарних режимів та міжнародної злочинності, найгіршою формою якої є тероризм, що жадливо продемонстрував свою нелюдську природу, вбивши

біля трьох тисяч людей під час нападів на Світовий торговий центр у Нью-Йорку.

Стало цілком зрозумілим, що все на світі взаємопов'язане; одна несправедливість спричиняє іншу. Коли гегемонічні амбіції великих держав підривають мир і єдність народів, це не приносить користі нікому, включаючи сучасних імперіалістів. І все ж, замість геополітичної скромності ми спостерігаємо нові спроби гноблення світу, зарозумілі претензії на військову, економічну та політичну зверхність. Кінофільми та засоби масової інформації виховують уявлення про світ, де вбивства та агресія є звичною частиною повсякденного життя. Нове покоління політиків виросло з амбіціями панування, за відсутності сприйняття загальнолюдських цінностей та культури миру. Вони роздувають гонку озброєнь, готові використовувати нові небезпечні види зброї, щоб виграти війну будь-якою ціною.

Примусове нав'язування імперіалістичних програм в Центральній та Східній Європі під оманливими гаслами «примусу до миру», «захисту російського світу», «перевиховання», «запобігання гуманітарній катастрофі» суперечить самим основам міжнародного порядку, заснованого на правилах. Це слизький схил, шлях у прірву, що веде до глобальної катастрофи. Хтось називає це новим світовим порядком, але це швидше схоже на моральну корупцію, що викликає повний хаос.

Сталий розвиток країн Центральної та Східної Європи немислимий у тому випадку, якщо регіон залишатиметься спірним пограниччям конкуруючих великих держав, парком динозаврів кумівського капіталізму та зміїним гніздом терористів та іншої організованої злочинності. Жодна країна в регіоні не є достатньо сильною, щоб запобігти негативним тенденціям в односторон-

ньому порядку. Замість того, щоб приймати одна за одною принизливу роль буферних держав, країни ЦСЄ повинні вжити ефективних колективних заходів, як пропонує Статут ООН. Існують історичні та культурні передумови регіональної співпраці, оскільки переважна більшість східноєвропейців є слов'янськими народами за своїм мовним та етнічним походженням.

Термін «Центральна та Східна Європа» має не лише політичний вимір, він має історичне, культурне, географічне та логістичне значення. Дійсно, позиція ЦСЄ в центрі Європи та між морями унікально розташована на перехресті світового Сходу та Заходу, а також глобального Півдня та Півночі. Політична єдність регіону була сформована з раннього середньовіччя, зокрема державними діячами Київської Русі та Речі Посполитої, а культурне згуртування виникло наприкінці 18 століття під час Просвітництва. Ягеллонська ідея багатонаціонального геополітичного союзу в ЦСЄ популярна в сучасній Польщі; її підтримали президенти Олександр Квашневський та Лех Качинський, посол Ян Пекло, відомий історик Оскар Галецький та інші.

Головоломка європейської інтеграції Центральної та Східної Європи полягає в тому, чи може цей регіон насправді стати європейським, залишаючись також східним. З іншого боку, між західними, центральними та східними країнами Європи немає чітких меж, скоріше символічні відмінності. Щодо України, то вона вважалася східноєвропейською країною, але Західна Україна географічно належить до Центральної Європи; сюди входить Закарпаття, Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Чернівці. У текстах західноєвропейської інтелігенції та мандрівників Просвітництва політично та етнічно різноманітні країни Центральної та Східної Європи опису-

вались як великий, занедбаний регіон, розташований між Європою та Азією, між цивілізацією та варварством. Відмовившись від комуністичної утопії Радянського Союзу та започаткувавши демократичне національне будівництво, ЦСЄ обрала європейську цивілізацію, але цей вибір, на даний момент, має мало шансів на реалізацію.

Регіональна співпраця в ЦСЄ особливо актуальна, оскільки може вирішити головолітку європейської інтеграції. Наприклад, польські дипломати підтримують прагнення України вступити до ЄС та економічне партнерство між Білоруссю та ЄС, але Західна Європа холодно реагує на цю адвокацію; як пояснив Якуб Вольський, це пов'язано з відсутністю географічної близькості та тісних історичних відносин [12]. Колективні зусилля можуть допомогти ЦСЄ завоювати довіру Західної Європи.

Висновок

Концепція Центральної та Східної Європи як поля бою наддержав, які борються за військове та економічне панування, пов'язане з різними політичними курсами: російським панславізмом, євразійством та енергетичною гегемонією; китайською ініціативою «Один пояс, один шлях»; атлантизмом, який пропагують США. На Європу націлені гегемонічні амбіції ззовні, вона розірвана внутрішньою боротьбою за владу та несистемними джерелами прикростей, такими як тероризм та міжнародна злочинність. Міжнародне право, світова економіка, військові альянси та діючі інститути глобального порядку, заснованого на правилах, недостатньо пристосовані і повинні бути реформовані для вирішення нових викликів, таких як гібридні війни, глобальна пандемія та хаотичне насильство.

Геополітична траєкторія ЦСЄ в іс-

торичній перспективі показує рух різних націй до культурної та політичної згуртованості, прогресу європейської цивілізації. Однак подальший рух за цією траєкторією сповільнюється великими державами, що нав'язують власні політичні та економічні інтереси, дуже далекі від турботи про сталий розвиток Європи та всього світу.

Бачення ЦСЄ як буферної зони між Росією та ЄС недооцінює стратегічний потенціал країн Центральної та Східної Європи. Отже, всі народи Центральної та Східної Європи повинні демократичним шляхом брати вирішення власної долі в свої руки та зайняти належне місце на міжнародній арені. Це важке завдання, особливо під час агресії Росії проти України, але альтернативи нашому європейському вибору немає.

Вибудовуючи стійку систему міжнародних відносин у Центральній та Східній Європі, ми повинні уникати повторення минулих суперечок та суперечностей, відзначаючи спільну історичну еволюцію, спільно протистоячи гібридним викликам та загрозам сьогодення. Економічна співпраця особливо потрібна для зміцнення регіонального добробуту та виправлення найбільшої вразливості країн Центральної та Східної Європи перед зовнішнім впливом на корумповані еліти, економічної війни, такої як російська гегемонія в сфері енергоносіїв, та спокуси здати суверенітет в обмін на фінансову допомогу економічних наддержав.

ЦСЄ потребує нової архітектури партнерства в економічній, політичній та військовій сферах на основі європейських цінностей, відданості демократії, правам людини, верховенству закону та добробуту людей. Крім того, ми повинні продовжувати зміцнення системи ООН та Міжнародного кримінального суду, щоб зробити міжнародне право повністю ефективним, здатним запобі-

гати агресивним війнам гібридного характеру та притягнути до відповідальності винних осіб, що вчинили злочин агресії.

Міжнародне співробітництво та закликає до справедливого міжнародного порядку, заснованого на правилах, за-

безпечать геополітичний статус Центральної та Східної Європи як ключового гравця на міжнародній сцені з самостійним голосом в ЄС та НАТО, здатного зробити свій внесок у глобальний сталий розвиток, побудову миру та процвітання на Землі.

Література

1. Вольф, Л. *Відкриття Східної Європи: карта цивілізації в умах Просвітництва*; Видавництво Стенфордського Університету, 1994. 287 с.
2. Тейлор, П.; Флінт, С. *Політична географія: світова економіка, національні держави та місцевості*; Прентайс Холл: Гарлоу, 2000.
3. Снайдер, Т. *Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталінін*; Основні книги: Нью-Йорк, 2012. 492 с.
4. Еплбаум, А. Чи існує ще Східна Європа? *Перспектива*, 20 березня 2013 року.
5. Горбулін, В. *Світова гібридна війна: українська передова*; Фоліо: Харків, 2017. 496 с.
6. Саква, Р. Назад до стінки: міфи та помилки, які знову поділяють Європу. *Російська політика*. 2016, 1 (1), 1–26.
7. Хіггінс, А. «Нова Берлінська стіна»: чому Україна є центральною у скандалі. *Нью-Йорк Таймс*, 27 вересня 2019 року.
8. Штефан Г.; Нерев В.; Траша Д.; Саліян Д.; Матак Л. «Соціальна трилема»: емпіричні дані з Центральної та Східної Європи. *Стійкість*. 2019, 11 (17), 4638.
9. Гі К.; Цао Х. Прояви закономірностей та впливів у мережах прямих іноземних інвестицій між країнами в регіонах «Одного пояса, одного шляху». *Стійкість*. 2019, 11 (17), 4724.
10. Атлантична Рада. Чи повинні США озброювати Україну? Дебати [Відеофайл]. *YouTube*, 22 вересня 2017. URL: <https://youtu.be/OFaI53PzfGk> (дата звернення 12.02.2020)
11. Савранська С.; Блантон Т. Розширення НАТО: що почув Горбачов. *Архів національної безпеки*, 12 грудня 2017 року. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early> (дата звернення 12.02.2020)
12. Бергедорфський Круглий стіл. *Кордони та горизонти ЄС: нові сусіди Україна, Білорусь та Молдова*; Кюрбер-Штіфтунг: Гамбург, 2005.

Reference

1. Volf, L. (1994), *Vidkrittya Shidnoi Europi: karta civilizacii v umovah Prosvitnictva* [Discovery of Eastern Europe: a map of civilization in the minds of the Enlightenment], Vidavnictvo Stenford's kogo universitetu
2. Teylor, P. and Flint, S. (2000), *Politichna geografy: svitova ekonomika, nacional`ni derhavi ta miscevosti* [Political geography: world economy, nation states and localities], Prentais Holl, Garlou.
3. Snayder, T. (2012), *Krivavi zemli: Europa mig Gitlerom ta Stalinim* [Bloody Lands: Europe between Hitler and Stalin], Osnovni knigi, New-York.
4. Eplbaum, A. (2013), "Is there still Eastern Europe?», *Perspektiva*, 20 bereznya.
5. Horbulin, V. (2017), *Svitova hibridna viina: Ukrain's`ka peredova* [World hybrid war: Ukrainian advanced], Folio, Harkiv.
6. Sakva, R. (2016), "Back to the Wall: Myths and Mistakes That Divide Europe Again», *Rosii's`ka politika*, vol.1, p.1-26.
7. Higgins, A. (2019), "The New Berlin Wall: why Ukraine is central to the scandal», *New-York Times*, 27 veresnya.
8. Shtefan, G., Nerev, V., Trasha, D., Saliyan, D. and Matak, L. (2019), "Social trilemma»: empirical data from Central and Eastern Europe», *Stiikist`*, vol.11(17), 4638.
9. Gi, K. and Cao, H. (2019), "Manifestations of patterns and influences in foreign direct investment networks between countries in the regions of "One Belt, One Road», *Stiikist`*, vol.11(17), 4724.

10. The official site of YouTube, (2017), “Should the United States arm Ukraine?», Debates, available at: <https://youtu.be/OFaI53PzfGk> (Accessed 12 February 2020)

11. Savrans`ka, S. and Blanton, T. (2017), “NATO enlargement: what Gorbachev heard», *Arhiv nacional`noi bezpeki*, 12 grudnya, available at: <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early> (Accessed 12 February 2020)

12. Bergerdorfs`kii kruglii stil, (2005), *Kordoni ta gorizonti ES: novi susidi Ukraina, Bilorus` ta Moldova* [EU borders and horizons: new neighbors Ukraine, Belarus and Moldova], Hamburg.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2020 року

УДК 351.347.965.42(043.3)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-16-24>

Проблеми і перспективи розвитку та функціонування медіації у вітчизняних судах

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Бабат О.І.

*Здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: 067-502-24-02, e-mail: alyonababat@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0169-9330*

Problems and prospects of the development and functioning of mediation in national courts

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Laws Sciences, Professor,
Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Babat O.I.

*Master's Degree Student, “KROK” University,
Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 031113, Ukraine
tel.: 067-502-24-02, e-mail: alyonababat@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0169-9330*

Анотація. У статті досліджено теоретико-правові основи становлення та розвитку медіації в Україні. Медіація – переговорний процес за участю третьої сторони, що сягає своїм корінням в історію розвитку людських відносин, але оформився як сучасна практика розгляду конфліктних ситуацій лише в другій половині XX століття. Сьогодні в країнах з розвинутою правовою системою медіація досить широко застосовується при вирішенні різних конфліктів, а люди все частіше вдаються до допомоги медіаторів. Статистика показує, що в більшості випадків їм вдається вирішити конфлікт успішно. Основною перевагою медіації є активна позиція сторін у комунікативній взаємодії, проте сучасні українські реалії децю інші – громадяни України ставляться з деякою пересторогою до самої процедури медіації. Бар'єром на шляху масштабного практичного впровадження медіації загалом у вітчизняну правову систему, зокрема її інтеграції в судову систему, є відсутність обов'язкової досудової медіації, законодавчої бази, яка регламентує можливість здійснювати переспрямування осіб, що беруть участь у суперечці, на обов'язкове проходження процедури медіації, а також відсутність можливості застосування матеріальних заходів впливу на осіб-учасників спору, які перешкоджають позасудовому врегулюванню спору. Разом з тим, процесуальне законодавство та практика його застосування в зарубіжних країнах передбачають регулювання проблемних питань співіснування і взаємодії інституту медіації з органами правосуддя. Особливість процедури медіації полягає в тому, що сторони бажають за участі посередника (медіатора) знайти взаємоприйнятне рішення в своєму спорі та врегулювати його. Медіатор, який є по суті арбітром або представником будь-якої зі сторін спору, по факту виконує функції проміжної ланки – транслятора (переговорника) між ними. Медіатор не володіє правом приймати рішення щодо спору в рамках проведення процедури і по його суті. Медіатор виявляє, сприяє виявленню справжніх намірів сторін, їх реальних потреб при обговоренні й допомагає знайти спільне для обох сторін рішення.

Ключові слова: медіація, медіатор, посередник, конфлікт, спір, врегулювання.

Формула: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Annotation. The article examines the theoretical and legal bases of the formation and development of mediation in Ukraine. Mediation is a negotiation process involving a third party, rooted in the history of the development of human relations, but took shape as a modern practice of consideration of conflict situations in the second half of the twentieth century. Today in countries with the developed legal system, mediation is widely used in solving various conflicts, and people are increasingly resorting to the help of mediators. Statistics show that in most cases they manage to resolve the conflict successfully. The main advantage of mediation is the active position of the parties in the communicative interaction, however, the modern Ukrainian realities a few others – citizens of Ukraine are treated with some caution to the mediation procedure. The barrier to the large-scale practical implementation of mediation in General in the domestic legal system, in particular, its integration into the judicial system is the lack of mandatory pre-trial mediation, the legal framework, which reglementary the ability to redirect individuals involved in the dispute to compulsory mediation, and the inability to apply the substantive measures of impact on the persons concerned in the dispute, preventing out-of-court settlement of the dispute. However, procedural legislation and practice of its application in foreign countries provide for the regulation of problem issues of coexistence and interaction of mediation with justice. The feature of mediation is that the parties desire the participation of an intermediary (mediator) to find a mutually acceptable solution to their dispute and to settle it. A mediator, which is essentially an arbitrator or representative of any of the parties to the dispute performs the functions of the intermediate translator (negotiator) between them. The mediator has no authority to decide on the dispute under

the procedure and in its essence. The mediator identifies and helps to identify the true intentions of the parties, their real needs during the discussion and helps you find common to both parties.

Keywords: mediation, mediator, mediator, conflict, dispute, settlement.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми

Проголошена і здійснювана в нашій країні широкомасштабна модернізація суспільно-політичної та соціально-економічної сфер життєдіяльності передбачає в якості найважливішої заявленої мети побудову високоєфективної системи забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина як основи розвитку суспільства й держави. Центральним елементом правоохоронної та правозабезпечувальної системи виступає суд як універсальний інструмент щодо захисту і відновлення оспорюваних та порушених прав усіх зацікавлених осіб. Разом з тим, розглядаючи питання про універсальність, ми не повинні мати на увазі винятковість і єдиність у виборі правового інструменту. Переважне та першочергове використання «судових засобів захисту» виправдано і правомірно заохочується, проте загалом це призвело до надмірного завантаження (а в цілому перевантаження) судів, збільшення термінів розгляду справ, зниження якості та ефективності судових процедур, а також до того, що всі інші альтернативні (позасудові) засоби і способи рідко використовуються, а отже, є недостатньо досліджуваними та малопродуктивними.

В Україні медіація не знайшла свого масштабного застосування, проте її актуальність від цього не зменшується. Рівень застосування медіації у вітчизняних судах залишається низьким, що пов'язано з тим, що громадяни ставляться з недовірою до даної процедури, а інформаційно-ознайомлювальної роботи на належному рівні фахівцями не проводиться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Організаційні основи та процесуальний порядок проведення процедури медіації, її ролі в демократичному суспільстві, правового статусу адвокатів у своїх працях розкривали зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема: В. Коссак, І. Дутка, О. Сушинський, М. Мамчур, Н. Мазаракі, С. Демченко, Andrew F. Hayes, Jane C. Murphy, Jay Folberg, Dwight Gollann, Thomas J. Stipanowich, Lisa A. Kloppenberg та інші.

Деякі аспекти медіації висвітлено у працях учених: Х. Алікперова, О. Аллахвердова, А. Арутюнян, С. Бобровник, С. Гусарєва, Н. Грень, С. Демченка, М. Карпенка, С. Курочкіна, Ю. Микитина, В. Цимбалюка, С. Шаповалової, Н. Шатіхіної, В. Яковлева, І. Ясиновського та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогоднішній день медіація є одним із найпопулярніших альтернативних способів урегулювання спорів (конфліктів) у розвинених країнах світу. Наразі медіація активно розвивається в країнах Європи, Австралії, США, а також формується на території країн пострадянського простору. Зокрема, в таких країнах, як Білорусія, Росія, Казахстан уже є профільний закон, яким запроваджено інститут медіації та визначено правові засади надання послуг з медіації, практики мирного врегулювання спорів позасудовими методами, що забезпечує баланс взаємовідносин між судовою системою та інститутом медіації.

У період становлення медіації в

Україні є актуальним вивчення досвіду іноземних країн, де впроваджена така діяльність на законодавчому рівні для застосування вищезазначеного досвіду в українських реаліях.

Як і будь-яка сфера діяльності в Україні, медіація потребує правового врегулювання, а саме профільного законодавства, яке здатне ефективно врегулювати відносини в сфері медіації, а також необхідним є внесення змін у відповідні закони, в тому числі процесуальні, доповнивши їх статтями, які дадуть змогу все частіше застосовувати медіаційні процедури між сторонами спору.

Формулювання цілей статті

Метою статті є осмислення медіації як нової для України соціо-комунікативної практики і зростаючим інтересом до неї, як з боку наукової спільноти, так і з боку громадськості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідність більш широкого розгляду медіації передбачає постановку питання походження медіації, визначення історії її формування, а також культурної традиції, до якої вона належить. Природно, між питанням генезису і сутнісного визначення медіації існує прямий зв'язок: чим ширше буде визначення медіації, тим більш давнім і найпоширенішим по всьому світу буде даний спосіб вирішення конфліктів. І навпаки, чим вужче визначення медіації – тим точніше можна визначити історичну та соціокультурну локацію даного феномену. Насправді, методологічна складність якраз і полягає в тому, що вважати медіацією. Якщо під медіацією розуміти посередництво, спрямоване на конструктивне вирішення спору, при якому посередник не є зацікавленою стороною і не володіє повноваженнями вирішення спору, а тільки здійснює комунікативну

функцію, сприяє здійсненню діалогу інтересів, то тоді слід визнати, що світова історія містить у собі безліч прикладів медіації та говорити про будь-який історичний момент її виникнення неможливо. Такі історичні форми медіації можуть бути випадковим і унікальним явищем або являти собою форму соціального інституту.

На тлі історичного різноманіття форм медіації важливим кроком у дослідженні є визначення специфіки сучасного типу медіації і співвіднесення сучасного типу медіації з медіацією як явищем взагалі, розглянутої в глобальному соціокультурному контексті. Існує низка підстав, що дозволяють виділяти сучасну форму медіації як самостійного явища: це самовизначення медіації, як мінімум на рівні поняття, наявність спеціального методологічного підходу до медіації та звернення до результатів соціально-гуманітарного наукового пізнання в якості теоретичної основи медіації [5]. Також характерною рисою сучасної медіації є юридичне оформлення інституту медіації, зокрема в іноземних державах, у тому числі в Росії існує законодавча база, що визначає правові можливості медіації. Україна ж свою специфічну нормативно-правову базу ще формує.

Аналіз правотворчої діяльності в напрямку створення і закріплення інституту медіації, яка передувала створенню проекту Закону «Про медіацію», дозволяє зробити висновок про те, що головною метою цієї діяльності було створення зручного і швидкого механізму вирішення спорів, що виникають між суб'єктами суспільних відносин, який би відрізнявся гнучкістю і гарантував виконання рішень, прийнятих у ході застосування процедури медіації.

Іншою важливою метою діяльності щодо формування у вітчизняній правовій практиці інституту медіації було

створення альтернативи судовій процедурі вирішення спорів, що сприяло б зниженню навантаження на суди, економії бюджетних коштів і витрат, пов'язаних з вирішенням спорів, удосконалення правової системи і підвищення якості правосуддя [6]. Перші кроки на ниві розбудови альтернативних (неюрисдикційних) механізмів вирішення спорів у вітчизняній практиці були зроблені при формуванні правової системи з прийняттям Цивільного процесуального кодексу та Господарського процесуального кодексу України, а також Закону України «Про третейські суди» від 2004 року. Заслуга ЦПК і ГПК України в цьому плані полягає в закріпленні на нормативному рівні інституту мирової угоди та процедур, пов'язаних з розглядом спорів третейськими судами. Зазначені інститути були далеко не нові для правової реальності пострадянського простору [7]. Можливість укладення мирової угоди і звернення до процедури розгляду спорів третейськими судами була передбачена законодавчо ще до розпаду СРСР.

Прийняття 3 листопада 2016 р. Верховною Радою України за основу проекту Закону України «Про медіацію» за реєстраційним № 3665, що є фактично вираженням твердого наміру запровадити на якісному рівні процедуру медіації в Україні [2]. Прийняття до розгляду даного законопроекту є практичним кроком до реалізації заходів щодо впровадження примирних процедур, регулює відносини, пов'язані із застосуванням процедури медіації до суперечок, що виникають з будь-яких правовідносин, а також у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, передбаченого статтею 477 Кримінального процесуального кодексу України, та справах про адміністративні

правопорушення [3].

Це новація у вітчизняному законодавстві – зовсім інший, який відрізняється від традиційних силових способів вирішення суперечок, процес, прийнятий з метою запропонувати суспільству зручний і швидкий спосіб вирішення спорів у ході процедури медіації, а також заощадити судові витрати й знизити навантаження на суд.

Інститут медіації розглядається як право кожного захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом, що представляє можливість громадянам та юридичним особам на свій розсуд урегулювати спір без звернення до суду, на що вказує ч. 3 ст. 124 Конституції України: «Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору» [1; 4].

Інститут медіації як такий – не нововведення в праві. У всьому світі медіація є однією з найбільш популярних і ефективних форм несудового врегулювання суперечок. У більшості європейських країн близько 80% суперечок вирішуються за допомогою медіації. У даний час у США медіація дозволяє в досудовому порядку врегулювати близько 90% суперечок між комерційними організаціями. У судах Великобританії практикується обов'язкова медіація, а за відмову від неї накладаються штрафи. У США і в Англії існує обов'язкова досудова медіація, що фактично змушує конфліктуючі сторони розпочати діалог [8; 9].

На жаль, в Україні для більшості громадян і представників бізнесу вступ закону в силу пройшов повз увагу. Підприємці, як і раніше, вважають за краще вирішувати свої суперечки в господарських судах, а громадяни, за звичкою, йдуть за захистом своїх прав та інтересів до суду.

Науковцями, практикуючими юристами, фахівцями у сфері права вказує-

ся на необхідності в цілях оптимізації судового навантаження законодавчого впровадження і розвитку альтернативних способів вирішення суперечок, примирних процедур, досудового врегулювання суперечок, проблем своєчасного виконання судових рішень, відкритості та доступності правосуддя.

У даний час складається така ситуація, що самим суддям не до кінця зрозуміло, яким чином може бути застосований закон. Можливо, варто запрошувати медіаторів у судові засідання і роз'яснювати право укладення медіативної угоди (договору), щоб конфліктуючі сторони зверталися до медіаторів. Зараз закон говорить, що суддя повинен сприяти примиренню сторін, але не зрозуміло як саме. Самі судді поки без особливого бажання ставляться до необхідності направлення сторін для процедури медіації. Позначається досвід роботи зі сторонами в процесі розгляду справ. У даний час тільки незначний відсоток громадян і підприємців готові домовлятися між собою щодо процесу вирішення конфлікту. Більшість приходять у суд, коли конфліктна ситуація виходить з-під контролю.

Направлення суддею для проведення сторонами медіації, компетентне тлумачення права на звернення до процедури медіації, інформування про суть процедури, її можливості, а також застосування медіативних навичок є ефективними механізмами при вирішенні даного завдання, яке покладено безпосередньо на суддю, його помічника і працівників апарату суду.

Альтернативні способи вирішення спорів (процедура медіації, примирні процедури) в даний час поки не знайшли широкого застосування. Основні причини цього полягають у такому: низька поінформованість населення, новизна процедури, високий ступінь конфліктності учасників спору, відсутність

навичок і традицій ведення переговорів, відсутність підтримки з боку суддівського співтовариства, відсутність державної програми популяризації та впровадження медіації тощо. Сторони погоджуються пройти процедуру медіації у виняткових випадках, після того, як суддями в судових засіданнях витрачається чимало часу на роз'яснення суті процедури медіації та її переваг.

Позитивною рисою даної процедури можна назвати недовгий термін урегулювання конфлікту, оскільки немає потреби збирати докази, залучати свідків, призначати експертизу і т.п. На відміну від судового розгляду, при проведенні процедури медіації не може бути третіх осіб, які заявляють або не заявляють самостійних вимог. Усі суб'єкти, чії права порушені спірними правовідносинами, можуть брати участь у врегулюванні суперечок за допомогою медіації як рівноправні учасники переговорного процесу. При цьому медіатор не є суб'єктом спірних правовідносин і не може бути представником однієї зі сторін. Він виступає як посередник (незалежна і незацікавлена особа в даному конфлікті), за допомогою якого сторони самостійно, конфіденційно і добровільно приймають спільне рішення [6].

Медіація відкриває для адвокатів нову, специфічну і широку сферу професійної практики. Надання допомоги в процедурі примирення, виявлення дійсних потреб та інтересів сторін, здійснення комплексного аналізу розбіжностей, що виникли, й облік не тільки правового положення довірителя і протилежної сторони, але й різних неправових чинників, що мають значення при врегулюванні спору, є новою сферою і вимагає від адвокатів спеціального навчання (освоєння). Відмова адвокатів від практичного освоєння примирних засобів, процедур та механізмів призведе, швидше за все, до того, що адвокат-

ська спільнота буде розглядатися потенційними довірителями як консервативний інститут, нерозривно пов'язаний тільки з державною судовою системою, тоді як послуги в сфері врегулювання юридичних суперечок будуть надавати інші професійні групи.

У зв'язку з можливим ухваленням закону про медіацію гостро постає питання про професійні кадри медіаторів. Адвокати, будучи фахівцями в галузі права, є однією з найбільш відповідних професійних груп для виконання ролі медіатора при врегулюванні спорів у сфері права.

Незважаючи на те, що превалюючим напрямком адвокатської діяльності є власне досудове врегулювання спорів, примирливий напрямок ще недостатньо розвинений в адвокатському середовищі. Багато в чому це пов'язано з відсутністю спеціальної літератури, присвяченої розгляду місця медіації в адвокатській діяльності й розробці практичних рекомендацій щодо участі адвоката в медіації. Спеціалізоване законодавство з цих питань також відсутнє [7].

Поширення та активне використання у вітчизняній практиці примирливого підходу щодо припинення юридичних спорів буде актуальним і особливо цінним. Потреба в альтернативному вирішенні спорів найбільш гостро проявляється в умовах кризи державної системи вирішення спорів. Основні переваги медіації та інших альтернативних примирних процедур – делегування відповідальності за підсумковий результат суб'єктам юридичного конфлікту і розвантаження державних судів за рахунок тих категорій спорів, які можуть бути самостійно врегульовані сторонами, – можна вважати потенційно перспективними з погляду поширення примирливого підходу.

Слід виділити діяльність адвоката-медіатора в самостійний вид адвокат-

ської діяльності та прийняти необхідні правові й організаційні заходи щодо його формування і розвитку. Як уже було зазначено, існування самостійного виду адвокатської діяльності обумовлюється особливою сферою та процедурною специфікою діяльності адвоката.

Важливо спеціально зазначити, що запропоноване в цій роботі законодавче відображення адвокатської діяльності щодо участі в якості медіатора в процедурі медіації внесе визначеність і вирішить питання про допустимість виконання адвокатом ролі медіатора. Існуюча в даний час юридична невизначеність щодо можливості здійснення адвокатом медіативної діяльності пояснюється тим, що для вітчизняної адвокатури дане питання є принципово новим і виконання адвокатом ролі медіатора ще не визнано адвокатською спільнотою як один з видів адвокатської діяльності.

Розглянутий вид адвокатської діяльності є новим не тільки в теорії, а й на практиці. Сучасна адвокатура, по суті, не орієнтована на медіативну діяльність. Представники адвокатської спільноти об'єктивно не готові та не пропонують сторонам юридичних спорів надання допомоги у врегулюванні спорів у якості медіатора [5].

Справедливим буде загальне твердження про відсутність у даний час адвокатів-медіаторів, тобто адвокатів, які на професійній основі, в рамках адвокатської діяльності, виконують роль посередників у примирних процедурах.

Такому стану багато в чому сприяє сформований серед юристів і в суспільстві стереотип, згідно з яким адвокат здійснює не підтримуючу, а направляючу функцію при наданні допомоги в юридичних спорах, прагне й повинен прагнути самостійно вирішити проблему довірителя і надати йому підсумковий результат. У рамках даного підходу

роль адвоката полягає у формулюванні рішень за довірителя та у вчиненні від імені довірителя юридично значущих дій. У свою чергу, довіритель повністю покладається на свого адвоката, покладає на нього відповідальність за результат і очікує від нього позитивного результату в справі.

Досягнення такого позитивного результату, як правило, вбачається в представленні адвокатом інтересів довірителя в судочинстві, тобто в процесі вирішення спору державним органом, процесі, заснованому на принципі змагальності. Надання адвокатом допомоги в примиренні, в самостійному досягненні сторонами справедливої, на їхню власну думку, угоди щодо наявних розбіжностей практично виключається в умовах такого ставлення до призначення і змісту адвокатської діяльності. При цьому зазначений стереотип характерний не тільки для діяльності адвокатів, а й для роботи юристів узагалі [5].

Безумовно, для зміни підходу до припинення юридичних конфліктів, усвідомлення і широкої підтримки самостійності сторін у вирішенні власних проблем та виконання адвокатами медіативних процедур, у тому числі, медіативній ролі потрібно підвищення правової культури як суспільства загалом, так і самих адвокатів.

Варто також зазначити, що серед адвокатів можна зустріти твердження, згідно з яким медіація спрямована на подолання не так правового, скільки особистого конфлікту сторін, що більше пов'язано з психологією, ніж з юриспруденцією і, відповідно, для виконання ролі медіатора більше підходить психолог, ніж адвокат або інший юрист. У

зв'язку з цим важливо зазначити, що не слід плутати медіацію з психотерапією, якою медіація апріорі не є. Медіація є юридичною процедурою, тобто проводиться в юридичних спорах, регулюється законодавчо (нехай і в найзагальнішому вигляді) та спрямована на виникнення юридичних наслідків. Тому участь у медіації юристів, включаючи проведення даної процедури юристами-медіаторами, є цілком правильною і логічною.

Висновки

Детально вивчивши питання проблеми і перспективи розвитку й функціонування медіації у вітчизняних судах, можна дійти висновку, що необхідно більш активно інформувати громадян про можливості вирішити суперечку за допомогою процедури медіації за участю професійного медіатора, а також подумати над доцільністю тимчасового введення обов'язкового застосування примирних процедур при вирішенні деяких видів спорів, зокрема: сімейних, економічних, трудових, спадкових, корпоративних і т.д.

Важливо також проводити постійну роботу з інформування населення про можливості мирного врегулювання суперечок у процедурі медіації шляхом організації лекцій, семінарів, виступів на радіо, телебаченні, публікацій у засобах масової інформації та інше, що дозволить популяризувати аналізовану процедуру.

Окремо слід сказати і про те, що діяльність сучасних медіаторів (у більшій мірі адвокатів) повинна бути суворо регламентована законом, оскільки зараз їх статус невизначений, що викликає супротив до якісного запровадження даного інституту в Україні.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – 48 с.

1. Про медіацію: проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3665. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463(дата звернення: 08.01.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 08.01.2020).
3. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09.07.2002 №15-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> (дата звернення: 08.01.2020).
4. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158-173.
5. Вільчик Т.Б. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві. *Право та інновації*. № 4 (12). 2015. С. 144-150.
6. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10. Х., 2016. 491 с.
7. Jay Folberg, Dwight Golann, Thomas J. Stipanowich, Lisa A. Kloppenberg Resolving disputes : theory, practice, and law. URL: <http://readfreepdf.com/read/law/761-resolving-disputes-theory-practice-and-law-aspen-casebook>(Accesses 26 January 2020)
8. Andrew F. Hayes Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition. A Regression-Based Approach URL: <http://readfreepdf.com/read/law/79871> (Accesses 27 January 2020)

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Constitutions of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*.1996. vol. №30. 48 p.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019) Project Law of Ukraine “About Mediation”, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (Accessed 8 January 2020)
3. The Criminal Procedure Code of Ukraine. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Accessed 8 January 2020)
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu “Torhovyi Dim “Kampus Kotton klub” shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhennia chastyny druhoi statti 124 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro dosudove vrehuliuвання sporiv) (2002). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2002, vol. 28, Art. 1333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> (Accessed 8 January 2020)
5. Belinska, O. V. (2011), “Mediation is an alternative dispute resolution”. *Visnyk Vysshchoi rady yustyttsii* , vol.1 (5), pp. 158–172.
6. Vil’chuk, T.B. (2015), “The role of advocate in realization of mediation functions in criminal procedure”, *Pravo ta innovacii*. Vol. 4 (12), pp. 144–150.
7. Vil’chuk, T.B. (2016), “Advocacy as the realization institution of the legal aid right: the comparative legal analysis of the legislation of the European Union countries and Ukraine”, Abstract of Ph.D. dissertation, Judiciary, Advocacy and Prosecutor system, Yaroslav Mudrij National Law University, Kharkiv, Ukraine.
8. Folberg J., Golann D., Thomas J. Stipanowich and Kloppenberg Lisa A. Resolving disputes: theory, practice, and law. URL: <http://readfreepdf.com/read/law/761-resolving-disputes-theory-practice-and-law-aspen-casebook> (Accesses 26 January 2020)
9. Andrew F. Hayes Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition. A Regression-Based Approach URL: <http://readfreepdf.com/read/law/79871> (Accesses 27 January 2020)

Стаття надійшла до редакції 09.02.2020 року

УДК 342.53

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-25-33>

Конституційно-правовий статус парламентів країн ЄС з республіканською формою правління (змішані республіки)

Частина 2

Баликіна-Галанець Л.І.

*Кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел. (044) 455-57-07, e-mail: ludmilai@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2619-1912*

Constitutional and legal status of parliaments of eu countries with a republican form of government (mixed republics)

Part 2

Balykina-Halanets L.

*PhD in Law, Docent of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University,
Kyiv, street Tabirna, 30-32, Ukraine
tel. (044) 455-57-07, e-mail: ludmilai@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2619-1912*

***Анотація.** У статті проведено порівняльний аналіз конституційно-правового статусу парламентів країн ЄС з республіканською формою правління. Придільено увагу структурі парламентів, способу їх формування, кількості депутатів та строку їх повноважень. На сьогоднішній день національні інтереси України безпосередньо пов'язані з євроінтеграцією. Для реалізації даного завдання одним із інструментів є дослідження інституту парламенту в країнах Європейського Союзу з республіканською формою правління та застосування деяких принципів функціонування на практиці. Цілісного порівняльного дослідження конституційно-правового статусу парламентів країн ЄС в літературі не проводилося. В Україні не згадують дискусії щодо структури Верховної Ради та доречної кількості народних депутатів. Для розгляду зазначених питань під новим ракурсом у межах цієї статті проведено порівняльний аналіз конституційно-правового статусу парламентів країн ЄС з республіканською формою правління. Аналізуючи країни, які входять до складу ЄС, вбачаємо, що вони мають різні форми державного правління, різні етапи роз-*

витку та становлення державності, відмінні традиції, культуру, ментальність тощо. Автор керується правовим критерієм, а саме формою державного правління, та ставить за мету дослідити особливості структури парламентів і порядку їх формування, кількості депутатів та строку їх повноважень. Дослідження конституційно-правового статусу парламенту України – Верховної Ради, його перспектив реформування з метою вдосконалення є неможливим та неповним без належного правового аналізу конституційно-правового статусу парламентів країн Європейського Союзу. В даному випадку, географія обрана не випадково, адже в нашій країні триває процес євроінтеграції з метою набуття членства в ЄС. Тому досвід зазначених країн повинен бути використаним для становлення парламентаризму в Україні. На основі аналізу робляться висновки щодо доцільності зміни структури Верховної Ради України та потреби зменшувати кількість народних депутатів.

Ключові слова: парламент, форма правління, республіка, змішані республіки.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 17

Annotation. The article provides a comparative analysis of the constitutional and legal status of parliaments of the EU countries with the republican form of government. Attention is paid to the structure of parliaments, the method of their formation, the number of deputies, and the term of their powers. Today, Ukraine 's national interests are directly related to European integration. To achieve this objective, one of the tools is a study of the institution of Parliament in the countries of the European Union with a republican form of government and the application of certain principles of functioning in practice. There has been no holistic comparative study of the constitutional and legal status of EU parliaments in the literature. In Ukraine, discussions about the structure of the Verkhovna Rada and the appropriate number of people 's deputies are not fading. To consider these issues from a new perspective, within the framework of this article, a comparative analysis of the constitutional and legal status of parliaments of the EU countries with the republican form of government has been carried out. Analyzing the EU countries, we see that they have different forms of state government, different stages of development and formation of statehood, excellent traditions, culture, mentality, and the like. The author is guided by the legal criterion, namely the form of State government, and aims to explore the peculiarities of the structure of parliaments and the procedure for their formation, the number of deputies, and the term of their powers. A study of the constitutional and legal status of the Parliament of Ukraine – the Verkhovna Rada, its prospects for reform with a view to improvement is impossible and incomplete without a proper legal analysis of the constitutional and legal status of parliaments of the European Union. In this case, geography is not chosen by chance, because in our country the process of European integration for the acquisition of membership in the EU continues. Therefore, the experience of these countries should be used to establish parliamentarians in Ukraine. Based on the analysis, conclusions are drawn on the expediency of changing the structure of the Verkhovna Rada of Ukraine and the need to reduce the number of people 's deputies.

Keywords: parliament, a form of government, republic, presidential republic, mixed republics.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 17

Постановка проблеми

На сьогоднішній день національні інтереси України безпосередньо пов'язані з євроінтеграцією. Для реалізації даного завдання одним із інструментів

є дослідження інституту парламенту в країнах Європейського Союзу з республіканською формою правління та застосування деяких принципів функціонування на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання становлення й розвитку державної влади в теоретичному плані загалом та конкретно конституційно-правовий статус парламенту досліджували такі вчені, як В. Волинець, А. Любченко, М. Оніщук, Т. Француз-Яковець, Є. Яценко тощо. Водночас, цілісного порівняльного дослідження конституційно-правового статусу парламентів країн ЄС у літературі не проводилося.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В Україні не згасають дискусії щодо структури Верховної Ради та доречної кількості народних депутатів. Для розгляду зазначених питань під новим ракурсом у межах цієї статті проведено порівняльний аналіз конституційно-правового статусу парламентів країн ЄС з республіканською формою правління.

Формулювання цілей статті

Аналізуючи країни, які входять до складу ЄС, убачаємо, що вони мають різні форми державного правління, різні етапи розвитку та становлення державності, відмінні традиції, культуру, ментальність тощо. Автор керується правовим критерієм, а саме формою державного правління, і ставить за мету дослідити особливості структури парламентів та порядку їх формування, кількості депутатів і строку їх повноважень країн ЄС з республіканською формою державного правління.

Виклад основного матеріалу дослідження

У процесі реформування України на шляху до членства в Європейській Союз (далі ЄС) досвід функціонування парламентів європейських держав зі змішаною формою державного правління є, як ніколи, актуальним та корисним, тому що в силу багатьох чинників

(історичних, географічних, соціальних, політичних, економічних) запровадження парламентської форми правління на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства є неможливим.

Остання група з п'яти країн, які входять до складу ЄС, мають змішану республіканську форму правління. А саме, це Литва, Польща, Португалія, Румунія та Франція. Подивимося, як різниться характеристика парламенту за типом парламенту, способом його формування, кількістю депутатів та терміном їх повноважень у зазначених республіках, на відміну від попередньо проаналізованих.

Почнемо з Литви, яка є унітарною конституційною президентсько-парламентською республікою. Парламент Литовської Республіки є однопалатним, має назву Сейм, здійснює вищу законодавчу владу в країні. Згідно з Конституцією Литовської Республіки Сейм складається з 141 члена, які є представниками народу. Депутати обираються строком на 4 роки на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування [1, ст. 55].

Польща є унітарною президентсько-парламентською республікою. Згідно з Конституцією Республіки Польщі законодавчу владу в країні здійснюють Сейм та Сенат, тобто парламент є двопалатним. У той же час Сейм здійснює контроль за діяльністю Ради Міністрів у межах, які визначені Конституцією та законами [2, ст. 95]. Сейм складається з 460 депутатів. Вибори до Сейму є загальними, рівними, прямими та пропорційними і відбуваються шляхом таємного голосування [2, ст. 96]. Сенат складається зі 100 сенаторів. Вибори до Сенату є загальними, прямими й відбуваються шляхом таємного голосування [2, ст. 97]. Сейм і Сенат обираються строком на 4 роки [2, ст. 98]. Обраним до Сейму може бути польський гро-

мадянин, який має право голосу і не пізніше ніж на день виборів досяг 21 року. Обраним до Сенату може бути польський громадянин, який має право голосу і не пізніше ніж на день виборів досяг 30 років [2, ст. 99]. Отже, різниця в депутатах верхньої та нижньої палат – це вік.

Португалія є парламентсько-президентською республікою. Законодавчу владу в Португалії здійснює парламент – Асамблея Республіки. Асамблея Республіки є зборами, які представляють усіх португальських громадян [3, ст. 147]. В Асамблею Республіки входить мінімум 180, максимум 230 депутатів згідно з виборчим законом [3, ст. 148]. Сьогодні до парламенту обрано 230 депутатів на чотирирічний термін [4]. Депутати обираються за виборчими округами, географічні кордони яких встановлюються в законі, який також може передбачити створення багатомандатних та одномандатних округів, а також встановити їх характер і доповнення з тим, щоб забезпечити застосування пропорційної системи й методу найбільшої середньої д'Ондту при розподілі мандатів відповідно до поданих голосів. Число депутатів, обраних від кожного багатомандатного виборчого округу, що знаходиться на національній території, за винятком єдиного національного округу, якщо він створений, пропорційне кількості зареєстрованих у ньому виборців [3, ст. 149].

Румунія є президентсько-парламентською республікою. Згідно з Конституцією Румунії парламент є верховним представницьким органом румунського народу і єдиною законодавчою владою країни. Парламент складається з Палати Депутатів і Сенату [5, ст. 58]. Палата Депутатів і Сенат обираються загальним, рівним, прямим, таємним і вільно вираженим голосуванням відповідно до виборчого закону [5, ст. 59]. Сьогод-

ні в парламенті працює 465 депутатів: у нижній палаті 329, а в верхній – 136. Палата Депутатів і Сенат обираються строком на чотири роки [5, ст. 60].

Останньою країною є президентсько-парламентська республіка Франція. Згідно з Конституцією Французької Республіки Парламент складається з Національних зборів і Сенату. Депутати Національних зборів обираються прямим голосуванням. Сенат обирається шляхом непрямого голосування. Він забезпечує представництво територіальних колективів Республіки. Французи, які проживають за межами Франції, представлені в Сенаті [6, ст. 24]. На сьогоднішній день у Національні збори обрано 577 депутатів [7], а в Сенат – 348 [8]. Термін повноважень: Національні збори – 5 років [9], а Сенат – 6 років [8].

Нижче представлена таблиця, де відображені узагальнюючі відомості про парламенти країн ЄС зі змішаною формою правління.

Перш ніж перейдемо до порівняльного аналізу зазначених країн та України, звернемося до теорії. Розглянемо тлумачення та принципи діяльності бікамерального парламенту, а потім дослідимо питання: чому в українському парламенті 450 народних депутатів.

Простежуючи тенденції останніх десятиріч, відзначається стійкий процес формування двопалатних парламентів як у федеративних, так і в унітарних державах. Дискусія про реформування структури законодавчого органу в Україні, про необхідність створення двопалатного парламенту триває з часу проголошення незалежності. Ця тема актуальна, тому що формування двопалатної Верховної Ради України є однією зі складових назрілої нині конституційної реформи. Цей фактор безпосередньо матиме вплив на розвиток парламентаризму в країні. Як справедливо зазначає А. Любченко, бікамералізм обумов-

Парламенти країн ЄС зі змішаною формою правління

№	Назва країни	Назва парламенту	Тип парламенту	Спосіб формування	Кількість депутатів	Термін повноважень
1	Литва	Сейм Литовської Республіки	Однопалатний	Вибори	141	4 роки
2	Польща	Національні збори Польщі	Двопалатний	Сейм (нижня палата) – вибори; Сенат (верхня палата) – вибори	560 (460+100)	4 роки
3	Португалія	Асамблея Республіки	Однопалатний	Вибори	230	4 роки
4	Румунія	Парламент Румунії	Двопалатний	Палата депутатів (нижня палата) – вибори; Сенат (верхня палата) – вибори	465 (329+136)	4 роки
5	Франція	Парламент Франції	Двопалатний	Національні збори (нижня палата) – вибори; Сенат (верхня палата) – вибори	925 (577+348)	5 років 6 років

Джерело: складено автором

люється в Україні такими факторами: «1) необхідністю кардинального реформування владних структур з метою покращення якості рішень законодавця; 2) необхідністю конституційних змін як протипази політичному свавілля та бізнес-лобізму; 3) потребою регіонального представництва в парламентських структурах з метою подолання розколу суспільства» [10]. Побудова сильної держави повинна спиратися не лише на центральну владу, а й на спільність інтересів усіх її регіональних складових. В основі цього процесу – перехід до двопалатного парламенту [11].

Історія інституту бікамералізму повчальна і багатогранна. Причини формування двопалатного парламенту в різні часи були різними і життєво необхідними. Цей інститут бере свої витоки з давніх часів. Первинними прототипами сьогоденних двопалатних парламентів були Народні збори та Рада Чотирьох-

сот в Афінах, Народні збори і Сенат у Римі. Виникнення професійного двопалатного парламенту і його поширення у світі прийнято пов'язувати з Англією. Формування бікамерального законодавчого органу в цій країні насамперед пов'язане з пошуком соціальних компромісів, більш справедливої та рівноправної репрезентації в парламенті інтересів усіх соціальних верств суспільства та груп населення. Незважаючи на ефективну роботу парламенту Великої Британії, існують як позитивні, так і деякі негативні сторони бікамералізму. Китайський учений Мінг Мінг Ліу в своїй статті «Analysis of Bicameralism including Pros and Cons» («Аналіз бікамералізму, включаючи за і проти») визначив характеристики двопалатного законодавчого органу [12]. Аргументами на користь бікамерального парламенту є, по-перше, те, що така структура законодавчого органу

допомагає збалансувати державні питання з питаннями місцевого значення. Оскільки верхня палата представляє такий спектр громадян, особливу увагу яких спрямовано на певне коло питань. Нижня палата представляє вузьке коло громадян, що допомагає зосередитися на місцевих проблемах. По-друге, така структура законодавчої влади може збалансувати інтереси більшості та права меншості. По суті двопалатна система перешкоджає тиранії більшості. Якби була тільки верхня палата, меншості було б важко зібрати достатньо сил, щоб завоювати більшість і бути обраними. Таким чином, представники можуть спеціалізуватися на питаннях виборців. Наявність верхньої палати може допомогти впоратися з більш широким колом питань, з якими стикається населення загалом. Нижня палата матиме труднощі з питаннями більш широкого значення, оскільки є представництвом різних інтересів. Ще однією позитивною характеристикою є те, що бікамеральний парламент також допомагає стабілізувати політичне замовлення. За допомогою бікамералізму законодавчий орган не є всевладним, його діяльність може бути обмежена виконавчою гілкою влади за рахунок права вето.

Стосовно негативних ефектів у функціонуванні двопалатного законодавчого органу вчені наголошують на іншому. Насамперед виокремлюється неефективність, тобто наявність двох палат означає складне досягнення консенсусу в ухваленні єдиного рішення. Це робить законодавчий процес украй повільним і трудомістким. Прийняття певного закону, як правило, потребує місяців обговорення, щоб пройти відповідну процедуру, хоча багато дослідників бікамералізму вважають, що вищевказаний аспект дає змогу приймати більш зважені рішення, добре продумані й обґрунтовані. Наступна негативна відмінність від мо-

нокамерного парламенту – це те, що в сучасному вигляді бікамералізм знищує ідею загального виборчого права, в якому окремі групи людей мають більше впливу на законодавчий процес. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки до Сенату обирається по два представники від штату. Проблема полягає в тому, що густина населення в кожному штаті різна і кількість виборців на одного представника відповідно різниться. І останнє – бікамеральний законодавчий орган є дорожчим в обслуговуванні. Друга палата значно збільшує загальні витрати на орган законодавчої влади. Тим не менше, для промислово розвинених країн ця сума незначна порівняно із загальним бюджетом. Фактор вартості не може бути головним для національних урядів, але може відігравати помітнішу роль у місцевих органах влади.

Попри вказані негативні аспекти бікамералізму, на нашу думку, створення другої палати пов'язане з більш результативною діяльністю законодавчої влади, що зумовлює розвиток демократії в країнах, які мають більший досвід, взяти хоча б за приклад Форум сенатів світу від 14 березня 2000 р. [13].

Обговорення бікамеральної структури парламенту в нашій країні поновилося під час проведення Всеукраїнського референдуму 2000 р., одне з питань якого мало на меті оцінити доцільність упровадження двопалатності. Питання було сформульовано конкретно: «Чи підтримуєте Ви необхідність формування двопалатного парламенту в Україні, одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України і сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України та виборчого законодавства?» За підтримку цього питання проголосувало близько 82% виборців, але на практиці впровадження результатів Всеукраїнського референдуму, імплементація їх у нормативно-правову

площину не відбулися в силу гострого політичного протистояння. У цьому разі доцільність поступилася політичним амбіціям. Світова практика, на нашу думку, була проігнорована певними політично заангажованими колами.

У процесі тривалої дискусії щодо створення ефективної форми парламенту очевидними стали низький ступінь досліджень доцільності впровадження бікамералізму в Україні, певна, на нашу думку, зацікавленість олігархічних кіл у досягненні своїх «вузьких» інтересів у разі хаосу та невизначеності в парламенті.

Аналізуючи діяльність парламенту в Україні, Є. Яценко у своїй праці «Напруга цивілізації, або Неминучість двопалатного парламенту» зауважує, що в Україні можливості однопалатного парламенту вже вичерпані, у нас немає законодавчого органу, влаштованого так, щоб він міг зважувати пріоритетність, ступінь актуальності та законності інтересів протилежних груп населення, протилежних своїм психологічним установкам і політичним орієнтаціям [14]. Ця позиція є дуже важливою з огляду на максимальне представлення в парламенті інтересів усіх соціальних груп та регіонів. За двопалатного парламенту виразником інтересів регіонів є одна з палат, що сприятиме ухваленню законів, у яких повніше відображалися б інтереси регіонів.

Таким чином, на сьогодні пропонувані аргументи на користь бікамералізму є по суті аргументами забезпечення більш широкого представництва, що дасть змогу врахувати інтереси більшої кількості суспільних груп, своєчасно бачити і постійно тримати в полі зору дестабілізуючі соціальні процеси, ефективно впливати й упереджувати небажані наслідки, виключити в повсякденній діяльності при прийнятті рішень поспішність, непрофесіоналізм, лобію-

вання та обстоювання інтересів певних олігархічних груп, клановість, заполітизованість, забезпечення стабільної роботи уряду тощо [15].

Переходимо до питання чисельності народних депутатів в українському парламенті. Кількість депутатів в українському парламенті з моменту проголошення незалежності була незмінна. В Основному Законі закріплений конституційний склад Верховної Ради України – 450 народних депутатів [16]. Згідно з Виборчим кодексом України, «вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій» [17]. На нашу думку, така система виборів та загальна чисельність народних депутатів є виправданими для України.

Таким чином, проаналізувавши вищезазначені республіки, вбачаємо, що інститут парламенту має неоднакові характеристики. Наприклад, Польща, Румунія та Франція, які є унітарними країнами, як і Україна, мають двопалатну структуру парламенту. Водночас, звертаємо увагу, що в зазначених країнах як до нижньої, так і до верхньої палати депутати обираються на всенародних виборах. У Польщі різниця до кандидатів у депутати тільки у віковому цензі, який піднімається до 30 років для кандидатів у депутати у Сенат. А у Франції різниця в тому, що до верхньої палати обираються представники французів, які живуть за межами республіки. Зважаючи на наш аналіз, ми підтримуємо прихильників необхідності змінити структуру парламенту в Україні, особливо зважаючи на останні події (неконституційне відмежування певної частини країни та довготривалі бойові дії на сході України), тобто явний розкол народу

та різниця у політичних і культурних поглядах. Верхня палата може виступити певним важелем, що урівноважить одвічні суперечки українців між собою. Запровадження зазначених змін може допомогти Україні реалізувати принципи правової держави та верховенства права, що допоможе наблизитися Україні до членства у ЄС.

Ще одна відмінність – це кількісний склад депутатів у законодавчих органах. Якщо парламент є унікамеральний, то кількість у рази менша: Литва – 141, Португалія – 230, а в бікамеральних така картина: Польща – 560, Румунія – 588, Франція – 925. Згадаємо, що у Верховній Раді 450 народних депутатів. Отже, для України важливо зважати на приклад європейських держав і, як зазначено вище, змінити структуру парламенту на двопалатну, постійно піднімати питання щодо потреби зменшити кількість народних депутатів є недо-

речним, змінювати принцип рахування кількості представників народу в парламенті не треба.

Висновки

Проведений конституційно-правовий аналіз статусу парламенту в європейських республіках засвідчує неоднаковість характеристики даного інституту. Нашій країні, яка перебуває на шляху до членства в Європейській Союз, варто перейняти досвід країн, у яких діють парламенти з бікамеральною структурою, та принципи їх діяльності. Запровадження зазначених стандартів організації та функціонування законодавчої влади допоможе Україні реалізувати принципи правової держави і верховенства права, що допоможе припинити суперечки між людьми в середині країни (повернути єдність України та завершити війну на сході), і ближче наблизитися до членства у ЄС.

Література

1. The Constitution of the Republic of Lithuania (in English). URL : <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> (дата звернення 07.01.2020)
2. The Constitution of the Republic of Poland (in English). URL : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (дата звернення 07.01.2020)
3. Constitution of the Portuguese Republic Seventh Revision (in English). URL : <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf> (дата звернення 07.01.2020)
4. Members.TheAssembly of the Republicofficial website. URL :<https://www.parlamento.pt/sites/EN/Members/Paginas/Members.aspx> (дата звернення 07.01.2020)
5. Constitution of Romania (in English). URL : http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act_2_2&par1=0&idl=2 (дата звернення 07.01.2020)
6. Constitution of France (in English).URL : <http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly> дата звернення 07.01.2020)
7. The French National Assembly. Official website.URL : <http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/vos-deputes> (дата звернення 07.04.2020)
8. The French Senate. URL : <http://www.senat.fr/elus.html> (дата звернення 07.01.2020)
9. Role and powers of the National Assembly. Official website of the French National Assembly. URL : http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly#node_9511 (дата звернення 07.01.2020)
10. Любченко А. В. Шляхи удосконалення парламентаризму в Україні (в аспекті проблеми двопалатності). *Державне управління: теорія та практика (Періодичне електронне видання)*. 2010. № 1. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10lavapd.pdf> (дата звернення 07.01.2020)
11. Оніщук М. Бікамералізм як вимога часу. *Дзеркало тижня*. Україна, від 4 квітня 2014 р. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/bikameralizm-yak-vimoga-chasu_.html. (дата звернення 07.01.2020)
12. Analysis of Bicameralism including Pros and Cons. URL: <http://www.oocities.org/eaglemap/bicameralism.html> (дата звернення 07.01.2020).

13. Meeting of the Senates of the World 14 march 2000. *Forum of the World's Senates*. URL: <http://www.senat.fr/senatsdumonde/english/cr11.html> (дата звернення 07.01.2020).

14. Ященко Е. Г. Напряжение цивилизации, или Неизбежность двухпалатного парламента: эссе. Коростень : [б.и.], 2003. 31 с.

15. Француз-Яковець Т. А. Ідея бікамералізму в Україні, мотиви, рушії, історичні аспекти. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Вип.6. Т.1. Київ, 2010. С. 31-34.

16. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (дата звернення 07.01.2020).

17. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, № 8, № 9. Стр. 5. Ст. 48 (дата звернення 07.01.2020).

Reference

1. The Constitution of the Republic of Lithuania (in English) (1992), available at: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> (Accessed 7 January 2020)

2. The Constitution of the Republic of Poland (in English) (1997), available at: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (Accessed 7 January 2020)

3. Constitution of the Portuguese Republic Seventh Revision (in English) (2005), available at: <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf> (Accessed 7 January 2020)

4. Members. The Assembly of the Republic official website, available at: <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Members/Paginas/Members.aspx> (Accessed 7 January 2020)

5. Constitution of Romania (in English) (1991), available at: http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=0&idl=2 (Accessed 7 January 2020)

6. Constitution of France (in English) (1958), available at: <http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly> (Accessed 7 January 2020)

7. The French National Assembly (2020). Official website, available at: <http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/vos-deputes> (Accessed 7 January 2020)

8. The French Senate (2020). Official website, available at: <http://www.senat.fr/elus.html> (Accessed 7 January 2020)

9. Role and powers of the National Assembly (2020). Official website of the French National Assembly, available at: http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly#node_9511 (Accessed 7 January 2020)

10. Liubchenko, A.V. (2010), “Ways to improve parliamentarism in Ukraine (in the aspect of the bicameralism)”, *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka (Periodychnye elektronnye vydannia)*, vol. 1, available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10lavapd.pdf> (Accessed 7 January 2020)

11. Onischuk, M. (2014), “Bicameralism as a requirement of time”, *Dzerkalo tyzhnia*, available at: <http://gazeta.dt.ua/internal/bikameralizm-yak-vimoga-chasu-.html>. (Accessed 7 January 2020)

12. Analysis of Bicameralism including Pros and Cons (2020), available at: <http://www.oocities.org/eaglemap/bicameralism.html> (Accessed 7 January 2020).

13. Meeting of the Senates of the World 14 march 2000. *Forum of the World's Senates*, available at: <http://www.senat.fr/senatsdumonde/english/cr11.html> (Accessed 7 January 2020).

14. Jashhenko, E.G. (2003), “The tension of civilization, or the inevitability of a bicameral parliament: an essay”, Korosten, Ukraine.

15. Frantsuz-Yakovets, T. A. (2010), “The idea of bicameralism in Ukraine, motives, drivers, historical aspects”, *Pravnychny visnyk Universytetu «KROK»*, issue 6, vol. 1, pp. 31-34.

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en> (Accessed 7 January 2020).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Electoral Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20?lang=en> (Accessed 7 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 12.01.2020 року

УДК340.15:349.2:94(477)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-34-42>

Соціальна політика на українських землях: історико-правовий аспект

Корнієнко О.О.

*Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (067) -14-814-11, e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2836-958*

Social policy on ukrainian lands: historical and legal aspect

Korniyenko O.

*Ph.D. in Law, Associate Professor of Department
of the theory and history of state and law
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) -14-814-11, e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2836-958*

Анотація. Соціальна політика будь-якої держави у новітню добу є невід’ємним і показовим виміром її економічного стану. Більшість сучасних країн світу проголошують себе суверенними, незалежними, демократичними, правовими та соціальними державами. Кожна з них мірою своєї економічної спроможності намагається захистити своє населення в нестандартних життєвих ситуаціях. Українська держава не є винятком, хоча впродовж свого існування зіштовхувалася з надзвичайно складними викликами. Останнім часом ситуація в державі погіршилася внаслідок воєнних дій на сході країни, спричинених російською військовою агресією. Війна за український суверенітет призвела до збільшення соціально незахищених категорій населення, що відтепер потребують помітного захисту з боку держави. Тому соціальна політика держави і соціальний захист населення залишаються вкрай актуальними в наші дні. Задля впровадження дієвого механізму соціальної підтримки населення завжди доречно звертатися до попереднього позитивного досвіду минулих поколінь, проаналізувати його та врахувати всі допущені помилки. Наша стаття присвячена дослідженню процесу становлення та формування соціальної політики на теренах України, починаючи з княжої Київської держави, закінчуючи сьогоденням. Авторка приділяє увагу і вітчизняному, і зарубіжному досвіду в цій галузі. Особливу увагу акцентує на періоді національно-визвольної боротьби українців у добу революції 1917-1921 років. Адже саме в цей період уперше почав функціонувати окремий спеціалізований орган влади, який безпосередньо відповідав за соціальний захист громадян України – Міністерство народ-

ного здоров'я й державної опіки. Це було значним досягненням ХХ століття та одним із важливих кроків гетьманського уряду Павла Скоропадського. Це дало поштовх укоріненню традиції створювати відокремлені органи для захисту населення, щоправда, деякі з них подеколи діяли лише де-юре. Наступні національні українські уряди (а також радянські) вдосконалювали систему органів соціального захисту.

Ключові слова: соціальна політика, правове забезпечення, соціальне забезпечення, соціальний захист.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 18.

Annotation. In our time the social policy of any country is an integral and indicative measure of its economic situation. Most modern countries declare themselves as sovereign, independent, democratic, legal, and social states. Each of them, owing to its economic viability, tries to protect its population in non-standard life situations. Ukraine is not an exception, though it has faced extremely difficult challenges throughout its existence. Recently, the situation in our country has worsened owing to the military action in the East of Ukraine, caused by Russian military aggression. The war in defense of the Ukrainian sovereignty has led to an increase of socially vulnerable categories of citizens, who now requires significant state protection. That is why the government's social policy and social protection of the citizens nowadays remain very relevant. It is always appropriate to refer to the previous positive experiences of the past generations, to analyze and to take into account past mistakes to implement an effective mechanism of social support for the population. Our article is devoted to the consideration of the process of forming and development of social policy in Ukraine, from the Kyiv princely state to the present. The author pays attention to both domestic and foreign experience in this area. Particular attention is paid to the period of the Ukrainian national liberation struggle during the revolution of 1917-1921. During this period a separate special authority, responsible for the social protection of Ukrainian citizens, began its work - the Ministry of Public Health and State Trusteeship. It was a significant achievement of the 20th century and one of the important steps of the government of Hetman Pavlo Skoropadsky. This led to the tradition of creating separate bodies for the protection of the citizens, but some of them sometimes acted only de jure. Further Ukrainian national governments (as well as Soviet ones) improved the social protection system.

Keywords: social policy, legal security, social security, social protection.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 18.

Постановка проблеми

Соціальна політика будь-якої держави є лакмусовим папірцем стану її економіки. Україна на сучасному етапі свого розвитку перебуває в стані рецесії. А в умовах військових дій на крайньому сході держави та збільшення кількості соціально незахищених верств населення (біженців, переселенців, інвалідів, дітей-сиріт тощо) питання соціального захисту є вкрай актуальним і важливим.

На наш погляд, надзвичайно важливо з'ясувати процес еволюції правового регулювання соціальної політики в

українській історії. У дослідженні цього напрямку політики є можливість проаналізувати помилки минулого та виробити дійсно дієвий механізм захисту малозабезпечених верств населення сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Перед тим, як перейти до безпосереднього аналізу української державної політики в галузі соціального забезпечення та матеріальної підтримки населення, доречним було б з'ясувати, хто

з науковців приділяв увагу зазначеній темі. А це такі дослідники: В. Андріїв, Т. Антонюк, М. Багмет, М. Боднарук, О. Влодек, П. Гай-Нижник, А. Гавловська, Г. Кособуцька, В. Москаленко, О. Надієнко, Є. Пантюхіна, С. Попов, Ф. Ступак та багато інших учених-дослідників.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на цілу плеяду дослідників, які в своїх працях вивчали різні етапи становлення соціальної політики відносно різних верств населення, на сьогоднішній день не існує єдиного комплексного дослідження з історії становлення та розвитку соціального захисту населення в Україні.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є спроба з'ясувати історичний процес розвитку соціального забезпечення в Україні: Хто здійснював соціальну політику в до революційний та революційний часи у ХХ столітті? Чи здійснювалася вона взагалі? В якому стані перебували органи соціальної допомоги і яку мету перед собою вони ставили? Також доречним є знайомство з історико-правовим досвідом у соціальній сфері провідних європейських держав.

Виклад основного матеріалу дослідження

З історії нам відомо, що перше соціальне законодавство, яке регулювало життя безробітних, з'явилося ще в Англії у XVI столітті. Саме в цій країні у 1563 р. був прийнятий закон, який поділяв усіх людей, які потребували допомоги, на три категорії: «достойні бідняки» – до неї належали інваліди, вдовиці й сироти, «достойні безробітні» – особи, що могли і хотіли працювати, але не могли знайти роботу, та «недостойні бідняки» – особи, що не хотіли працю-

вати. Відповідно до цього закону була передбачена й відповідна соціальна допомога, а останніх чекало жорстоке покарання, наприклад, відрізування вух. За законом 1576 р. королівська влада зобов'язала кожне місто безкоштовно забезпечувати «достойних безробітних» сировиною, а потім викупляти товар, виготовлений цією категорією населення – так виникли перші громадські роботи [1, 354]. Франція, коли зіткнулася з проблемою безробіття, вирішувала її шляхом створення бірж праць. Наприклад, перша біржа праці була створена в 1639 році. А ще одним зі способів боротьби з безробіттям стала організація національних майстерень, що дуже нагадували громадські роботи. Вони проіснували недовго і були закриті 21 червня 1848 року [1, 355].

У Німеччині за правління Отто фон Бісмарка було проведено низку соціальних реформ. Саме тут у 1881 р. оголосили про початок «ери робітничого законодавства». Було ухвалено Закон «Про страхування від нещасних випадків на виробництві» (1881 р.) та Закон «Про обов'язкове державне страхування на випадок хвороби» (1883 р.), а 1889 р. – Закон «Про надання пенсії за старістю (з 70 років) та у випадку втрати працездатності» [2].

Що ж до досвіду в боротьбі з безробіттям на теренах сучасної України, то варто зазначити, що тут були організовані приватні бюро праці. У 1914-1917 рр. існували біржі праці, які були організовані міськими управами. Одна з таких установ була створена, наприклад, у Харкові. У цей час для поліпшення стану безробітних також почали практикувати добровільне страхування. Дослідник С. Попов проте переконаний, що до кінця XIX ст. не лише в Україні, а навіть у жодній європейській країні не було створено загальнодержавної системи допомоги безробітним [1, 355].

Стосовно охорони здоров'я та державної опіки в Україні, то є підстави стверджувати про те, що певні її елементи у вигляді благодійництва почали формуватися ще за часів Київської княжої держави – Русі.

Існує гіпотеза, що за князя Володимира Великого (ймовірно у 996 р.) було видано «Устав Святого князя Володимира, крестившаго Руськую землю, о церковных судах», за яким доручалося духовенству й церковним установам здійснювати опікування та нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для самотніх і встановлював для благодійних закладів «десятину». Було вжито багато заходів: засновано училище для навчання убогих людей, богадільні, запроваджено народні свята, на яких влаштовували «годування» убогих, сиріт, вдів, бездомних, роздавалася щедра милостиня. Його наступник, князь Ярослав Володимирович, продовжив батьківську справу та заснував сирітський притулок, де займався опікою й утриманням приблизно 300 юнаків [3].

Народними осередками милосердя у XVII ст. були благодійні заклади для поранених і старих воїнів Запорозької Січі. Для цього при монастирях – Печерському в Києві, Чернігівському, Лебединському монастирях поблизу Чигирини, при Левківському храмі біля Овруча – скрізь були засновані шпиталі для німецьких, сирітські притулки, богадільні [3].

Стосовно формування на українських землях окремих елементів інституту опіки й представництва в період Речі Посполитої варто зазначити, що відповідно до Статуту 1588 р. представники шляхти, які обиралися до посольської палати (найвпливовіша частина Вального сейму, що складалася з послів від земської шляхти), працювали без грошової компенсації – їм лише видавали кошти на покриття дорожніх витрат

[4, 165]. Водночас, у Статутах Великого князівства Литовського є окремі пункти, котрі регламентували захист вдів і сиріт, гарантували їм право на матеріальне забезпечення згідно з традицією середньовічного права [5].

Із входженням України-Гетьманщини до протекції Московської держави в середині XVII ст. на її території з часом поширилися закони, запроваджені російськими царями. Так, із певною мірою умовності можна стверджувати, що згодом за Петра I було закладено основи майбутньої державної системи соціального забезпечення в Російській імперії. Монарх доручив Священному Синодові та державним адміністраціям приступити до «облаштування лікарень, богадільень, сирітських притулків, будинків для опіки незаконно народжених немовлят, для людей, що марно вештаються, та їм подібних» [3]. Тож у Російській імперії перший притулок для безпритульних дітей був заснований ще в 1706 р. в Холмово-Успенському монастирі біля Новгород митрополитом Іовом. Перші притулки передбачали надання дітям житла, притулку і забезпечення навчання ремеслу [6, 93].

Також у Морському статуті Російської імперії 1720 р. було закріплено пенсійне забезпечення військових, які залишили службу за станом здоров'я або за вислугою років. Пізніше цей статут поширили й на інші категорії населення – ремісників і службовців, які працювали на флоті. Було видано положення для сухопутних військ. Передбачено й виплати внаслідок втрати батька (тобто, годувальника) для вдів і сиріт [7, 59].

Значний вплив на розвиток соціальної політики в Україні справив кодекс малоросійського права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., що певний час діяв у окремих регіонах Лівобережної України і який

використовували в скороченому варіанті. Наприклад, у ньому в 11 главі «О опекунах и их над сиротами опеках, також о нераздельном имени братов и сестер doroslyx с недорослыми и о поделе между ними» регламентувалося питання опіки та піклування, було визначено порядок встановлення опіки над дітьми по батьківській та материнській лініях, а також – державної опіки та питання зміни опікуна тощо [8, 203-215]. Попри помітне зосередження «Прав» на відносинах власності, є підстави стверджувати, що у них робився окремих урядовий акцент на малозабезпечені прошарки малоросійського (українського) суспільства, які потребували соціального захисту.

Новий етап розвитку права соціального забезпечення в Російській імперії (а відтак – на підвладних їй українських землях) розпочався за правління Катерини II, яка 1 вересня 1763 р. видала Маніфест про заснування виховних будинків для сиріт [3], а в 1775 р. – закон, за яким у губерніях було створено прикази громадської опіки [9, 14]. За правління Миколи I 6 грудня 1829 р. було затверджено Статут про пенсії, який стосувався окремих категорій населення, зокрема військовослужбовців [7, 50].

Значні зміни в сфері пенсійної політики у Російській імперії сталися у 1901 р. Тоді були прийняті Тимчасові правила про пенсії робітників казенних гірничих заводів і рудників, які втратили працездатність. У 1903 р. був ухвалений Закон «Про виплату відшкодування робітникам, потерпілим внаслідок нещасних випадків». У цьому законі не було передбачено права працівників на матеріальне забезпечення у зв'язку з нещасними випадками на виробництві, а лише передбачена відповідальність роботодавців, яка ґрунтувалася на цивільно-правових засадах. За цим законом роботодавець звільнявся від

відповідальності у випадку наявності умислу чи грубої необережності потерпілого. У цьому випадку призначувана компенсація у зв'язку з трудовим каліцтвом називалася пенсією.

У 1912 р. були ухвалені й інші закони, серед яких: «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві», «Про забезпечення працівників на випадок хвороби» та «Про затвердження Ради у справах страхування робітників» й інші.

Дослідниця А. Гавловська, яка аналізувала проблему інституту опіки і піклування на українських землях у складі Російської імперії (1783-1917 рр.), зазначає, що ця опіка вирішувалася в рамках юридичного поля «Свода законів Российской Империи», зокрема в X томі кодифікації законів графа М. М. Сперанського. У ньому визначалося два види опіки та піклування: над «неповнолітніми» та «хворими» (безумними, божевільними, глухоніми та німи). Закон визначав вік неповнолітніх за трьома категоріями: від народження до 14 років; від 14 до 17 років і від 17 до 21 року. У ньому не давалося визначення малолітніх, хоча цей термін і використовувався [10, 44]. Варто зазначити, що за цим законом опікунство враховувало становий розподіл. Тобто, кожен стан мав свій орган опіки, хоча при цьому не було вказано, чи опікун і піклувальник мають бути з одного стану. Питаннями опіки дітей-сиріт знатного дворянства займалися дворянські опіки, а питаннями «особових дворян та міських обивателів» – сирітський суд [10, 45].

Створити єдиний керівний орган, який би займався координацією діяльності в сфері соціального захисту за часів Російської імперії уряду так і не вдалося. Тоді справами охорони здоров'я й опікування відало Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС). Єдиним

його досягненням у цьому плані було заснування у 1916 р. Головного управління державної охорони здоров'я під керівництвом Г. С. Рейна [11, 25].

Ситуація з єдиним органом соціальної політики не змінилася і після проголошення Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. У цей період за аналогією з російським урядом було створено медико-санітарну управу (січень 1918 р.) у рамках діяльності Секретарства внутрішніх справ [12, 64].

Лише за гетьманування П. Скоропадського було вирішено створити окремий вищий виконавчий орган, який би зосереджено займався соціальною політикою. З цією метою 25 травня (за н.ст.) 1918 р. було створено перше Міністерство народного здоров'я й державної опіки (далі – МНЗДО) [13, 82], що було одним із важливих кроків гетьманського уряду в соціальній сфері. З цією метою було розроблено Закон «Про зміни в існуючих законах, які викликаються утворенням Міністерства Народного Здоров'я й Опікування» [14, 1-Ізв.], в якому зазначалося, що до підготовки і введення в дію відповідного статуту МНЗДО воно є вищим керуючим органом з усіх справ, які відносяться до охорони народного здоров'я й піклування в різних галузях державного та громадського управління. Крім того, зазначалося, що всі медико-санітарні й піклувальні, громадські та приватні інституції відтепер підлягали компетенції МНЗДО і всі розпорядження уряду відносно цих інституцій проводилися виключно через МНЗДО [14, 1]. На чолі міністерства впродовж усього існування держави П. Скоропадського був Всеволод Юрійович Любинський.

Повалення гетьманської влади у грудні 1918 р. призвело до певної реорганізації центральних та регіональних органів соціального забезпечення Над-

дніпрянської України, а також – до змін юридичних підстав їхньої діяльності. Уже 26 грудня 1918 р. урядом було видано Декларацію, де зазначалося «Постановою від 9 грудня Директорія відмінила всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики» і відновлювала всі закони, скасовані рішеннями Української Держави [15, 137].

Із приходом до влади Директорії профільне Міністерство, яке опікувалося питаннями здоров'я та соціального захисту населення, в УНР спочатку було збережене. Деяких змін зазнали лише назва (Міністерство народного здоров'я та опіки – далі МНЗО) та структура міністерства. Відповідно до наказу нового уряду від 26 грудня 1918 р. було також призначено нового міністра народного здоров'я, яким став Борис Павлович Матюшенко [16, 2].

Окремою сторінкою історії правового регулювання соціального забезпечення в Україні є діяльність урядів Західноукраїнської Народної Республіки (відома після прийняття Акта Злуки 22 січня 1919 р. як Західна область Української Народної Республіки). Першим урядом ЗУНР був Державний Секретаріат на чолі з Костем Левицьким у складі 14 секретарств, який, щоправда, на кінець листопада 1918 р. скоротився до 10 секретарств. Отже, сформований законодавчим органом ЗУНР – Українською Національною Радою – Державний Секретаріат мав у своєму складі також окремі секретаріати, відповідальні за соціальне забезпечення окремих категорій населення: зокрема, праці й суспільної опіки (на чолі з Антіном Чернецьким), суспільного здоров'я (на чолі з Іваном Куровцем), публічних робіт (на чолі з Іваном Макухом) та інших. Водночас, у ЗУНР було створено харчовий відділ, прирівняний до секретаріату, який очолив Степан Федак [17; 2, 517].

Серед діяльності урядових органів у плані соціального забезпечення населення ЗУНР зафіксовано запровадження для міської бідноти, дітей, людей похилого віку дешевих або безкоштовних їдалень. Сільській і міській бідноті було передбачено грошову допомогу. Значну продовольчу (зерно, цукор тощо) і грошову (5 млн. грн. для закупівлі картоплі) допомогу надав уряд УНР [18, 531]. Аналогічно уряди ЗУНР турбувалися про вирішення проблем галузі охорони здоров'я, забезпечення держслужбовців та військових, про питання малоземелля й безземелля селянства тощо.

Проте, стверджувати про послідовну й узгоджену політику західноукраїнських органів з урядом другої УНР не доводиться. Надто це стало очевидним після підписання Симоном Петлюрою Варшавських угод у квітні 1920 р. і фактичної денонсації об'єднання ЗУНР та УНР.

Висновки

Отже, маємо підстави стверджувати, що відсутність в українській правовій традиції поняття «соціальний захист»

Література

1. Попов С. В. Безробіття, його сутність та історія боротьби з цим явищем. *Форум права*. 2008. № 1. С. 353-357.
2. Бісмарк і його політика. «Культуркамф». URL: <http://history.vn.ua/book/zarubzno/420.html> (дата звернення 17.02.20)
3. Конспект лекцій «Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні». URL: <http://readbookz.com/book/173/5550.html> (дата звернення 9.02.20)
4. Єфремова Н. В. Інститут представництва (в політичному сенсі) в Статутах Великого князівства Литовського 1566 та 1588 рр. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць*. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 49. С. 159-167.
5. Статут Великого князівства Литовського 1588 года / под. ред. О. Лицкевич. Мн., 2002-2003. URL: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm> (дата звернення 9.02.20)
6. Пантюхина Е. Н. Социально-педагогическая защита детей-сирот в России. *Педагогика*. 2008. № 6. С. 93-99.
7. Надієнко О. І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період). *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 2. С. 56-66.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ / Упоряд. К. А. Вислобоков. Київ, 1997. 547 с.
9. Ступак Ф. Я. Прикази громадської опіки і системи охорони здоров'я: досвід діяльності.

або ж «соціальне забезпечення» станом на 1917 р. ще не заперечує існування відповідних джерел права та інституцій, які здійснювали соціальну політику держави у цих напрямках. Загалом, напрацювання теоретиків й істориків права, істориків та вчених інших профілів у частині дослідження права соціального забезпечення в Україні дають нам підстави стверджувати, що ця тема повинна становити окремий науковий інтерес. Теоретичні розробки сучасних дослідників, історичні джерела й праці істориків-юристів відкривають нові можливості вивчити становлення права соціального забезпечення у добу перших спроб новітнього українського державотворення. Історія цього становлення багато в чому повчальна і для сьогодення.

Також варто зазначити, що, незважаючи на чималий масив наукової літератури, всі вони висвітлюють лише окремі фрагменти соціального забезпечення. Тобто, на сьогоднішній день не існує єдиного комплексного дослідження, яке б було присвячено цьому важливому напрямку державної політики України тих часів.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство, 2004. № 8. С. 14-17.

10. Гавловська А. Інститут опіки і піклування на українських землях, в складі Російської імперії (1783-1917 рр.): історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету*. Серія: юр. науки, 2006. Вип. 43. С. 43-49.

11. Коник С., Радиш Я. Державне управління охороною здоров'я в період Гетьманату та в добу Української Народної Республіки (1917-1920 рр.). *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, 2003. № 4. С. 24-34.

12. Жванко Л. М. Основи політики Української Держави у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918 р.). *Київська старовина*, 2006. № 2. С. 63-75.

13. Держархів Харківської обл. – Ф. 304, оп. 1, спр. 3458.-56 арк.

14. ЦДАВО України. – Ф.1035, оп. 1, спр. 24.-13 арк.

15. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. Київ: Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.

16. ЦДАВО України. – Ф. 1429, оп. 2, спр. 1.- 63 арк.

17. Гай-Нижник П. П. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918-1920 рр.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. Вип. XXIII. С. 326-348.

18. Гай-Нижник П. П., Солдатенко В. Ф. Державотворчий процес у Західноукраїнській Народній Республіці. Історія державної служби в Україні. У 5 т. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 1. С. 509-543.

References

1. Popov, S.V. (2008) *Unemployment, its essence and history of struggle against this phenomenon*. Forum of Law, vol.1, pp. 353-357.

2. Bismarck and his “Kulturkampf”. Retrived from: <https://history.vn.ua/book/zarubzno/420.html> (Accessed 9 February 2020)

3. Compendium of lectures “The right of the social protection. The establishment and development in Ukraine”. Retrieved from: <http://readbookz.com/book/173/5550.html> (Accessed 9 February 2020).

4. Efremova, N.V. (2009), “Institute of Representation (in the political sense) in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in 1566 and 1588”. *Actual Problems of State and Law: collection of academic works*, vol.49, pp.159-167.

5. Litskevich, O. (Ed.). (2002-2003), *Statut Velikogo Knyazivstva Litovskogo 1558 goda* [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588]. Mn. Retrieved from: <http://starbel.narod.ru/statut1588> (Accessed 9 February 2020)

6. Pantyukhina, E.N. (2008), “Socio-pedagogical protection of orphaned children in Russia”. *Pedagogy*, vol. 6, pp. 93-99 [in Ukrainian].

7. Nadienko, O.I. (2009), “Historical and legal experience of pension eligibility in Ukraine (pre-revolutionary period)”. *Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute*, vol.2, pp. 56-66.

8. Vislobokov, K.A. (Ed.)(1997), *Prava za yakimi suditca malorosijskij narod* [The rights that the Little Russian people are judged under], Kyiv, Ukraine.

9. Stupak, F. Ya. (2004), “The orders of public guardianship and healthcare system: experience”. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ukrainian Studies*, vol. 8, pp. 14-17.

10. Havlovska, A. (2006), “Institute of guardianship and care on Ukrainian lands, as part of the Russian Empire (1783-1917): historical and legal aspect”. *Bulletin of the Lviv University*. ser: Law, vol.43, pp. 43-49.

11. Konyk, S., Radysh, Y. (2003), “State health care management during the Hetmanate period and the days of the Ukrainian National Republic (1917-1920)”. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, vol. 4, pp. 24-34.

12. Zhvanko, L.M. (2006), “Fundamentals of the Ukrainian State’s policy in the area of health and social protection of citizens (April-December 1918)”. *Kiev antiquity*, vol. 2, pp. 63-75.

13. State Archives of Kharkiv region, f. 304. op. 1, cf. 3458, p. 56.
14. CSASAG of Ukraine, f. 1035, op. 1, cf. 24, p. 13.
15. Andrusyshyn, B.I. (1995), *U poshukah social'noi rivnovagi. In search of social balance. Narisi istorii robitnichoji politiki ukrains'ksh uryadiv revoluciji ta vizvol'nih zmagan`* [An Essay of the History of the labor policy of Ukrainian Governments of Revolution and Liberation Competitions of 1917-1920], Federation of Trade Unions of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
16. CSASAG of Ukraine, f. 1429, op. 2, cf. 1, p. 63.
17. Hai-Nyzhnyk, P.P. (2009), "Formation of bodies of state power and management of ZUNR (1918-1920)". *Collection of scientific works of the Research Institute of Ukrainian Studies*. vol. XXIII, pp. 326-348.
18. Hai-Nyzhnyk, P.P., Soldatenko, V.F. (2009), "State-building process in Western Ukrainian People's Republic". *History of Civil Service in Ukraine*. Vol.1, pp. 509-543.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2020 року

УДК 340.15(470)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-43-48>

Значення III Універсалу Центральної Ради для військового будівництва в Україні

Пишняк Я.В.

Аспірантка, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,

тел.: (063) 98-934-13, e-mail: yasia5252@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6291-564X

The value of the III Universal 1917 of the Central Council for military construction in Ukraine

Pyshniak Y.V.

Postgraduate student, «KROK» University,

Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,

tel.: (063) 98-934-13, e-mail: yasia5252@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6291-564X

Анотація. У статті досліджено нормотворчу діяльність Української Центральної Ради загалом у процесі військового будівництва, визначено організаційно-правові засади формування Збройних сил, проаналізовано позитивні та негативні чинники, які вплинули на формування армії. Акцентовано увагу на важливості діяльності тогочасної армії, розглянуто помилки у ході військового будівництва, проаналізовано зміст III Універсалу УЦР у частині регламентування основних засад функціонування Збройних сил. У дослідженні висвітлюються передумови, що сприяли виникненню та подальшому розвитку військово-політичної діяльності Української Центральної Ради, а також окреслено особливості процесу існування Збройних сил. Окремо вивчено відносини, які виникали між військовими, старшинами й козаками, зокрема щодо зміцнення їх дисципліни, а також наголошено про відповідальність, яку несуть начальники за невиконання норм законів, виданих за часів та діяльності Української Центральної Ради 1917-1920 років. У статті опрацьовано погляди соціал-демократів, соціалістів-революціонерів, соціалістів-федералістів щодо створення та розбудови Збройних сил, а також висвітлено законодавчу базу військового будівництва. Проаналізовано деякі праці щодо заходів з розбудови української армії, кроки щодо зміцнення обороноздатності України й підготовки до відсічі більшовицької агресії в листопаді – грудні 1917 р. Під час аналізу процесу будівництва Армії УНР мав місце розгляд питання щодо його здійснення на ґрунтовній правовій базі й виходу з-під впливу романтично-революційного уявлення про роль війська. Досліджено, що в науковій літературі досить детально висвітлено причини поразки і прорахунки діяльності УЦР у війні та особливості перебігу подій у кінці 1917 р. – на початку 1918 р., а також важливі мотиви військових невдач

національних формувань. Стверджується, що більшість сучасних вітчизняних дослідників роблять висновок про неготовність УНР до війни, а тому було встановлено організаційно-правові засади формування армії України у період 1917-1920 років, а також з'ясовано питання обліку та реєстрації військових частин тих часів.

Ключові слова: військове будівництво, нормотворча діяльність Української Центральної Ради, Українська Народна Республіка, українські Збройні сили, III Універсал Центральної Ради.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Annotation. The article examines the rulemaking activity of the Ukrainian Central Council, in particular, military construction in the process of rulemaking defines the organizational and legal foundations of the formation of the Armed Forces of Ukraine in 1917-1920, analyzes the positive and negative factors that resulted in the formation of the army. The author tried to emphasize the importance of the activities of the then army, and to analyze the mistakes in the development of military construction, in particular, to analyze the legal bases taking into account the features of the III Universal. Pre-conditions which were instrumental in an origin and subsequent on development of the military-political activity of Ukrainian Central Advice light up in research, and also the features of the process of existence of Military powers are outlined. Relations which arose up between soldiery are separately analyzed, by petty officers and cossacks, in particular with the strengthening of their discipline, and also marked about responsibility, which is carried by chiefs for non-fulfillment of norms of laws, given out at times and activity of Ukrainian Central advice. In the article investigational looks of social democrats, socialists-revolutionaries, socialists-federalists, about creation and re-erecting of Military powers, and also the legislative base of the military building is analyzed. In some labors, measures are analyzed on re-erecting of the Ukrainian army, his steps concerning the strengthening of defence of Ukraine, and preparation to the rebuff of bolshevist aggression in November – December 1917 -1920 years. Analyzing the process of building Army UNR a question was considered with the realization of him on the detailed legal base and output from under influence romantically revolutionary picture of the role of the army. Investigational, that in scientific literature reasons of defeat and miscalculations of activity of UCR are in detail enough reflected in wars and features of course of events at the end of 1917 – at the beginning of 1918, and also important reasons of soldiery failures of the national formings. It becomes firmly established that most modern domestic researchers conclude the unreadiness of UNR before the war, and organized-legally principles of forming of the army of Ukraine were that is why set in a period 1917-1920, and also the question of account and registration of soldiery parts of those times is found out.

Keywords: military construction, the rulemaking activity of the Ukrainian Central Council, Ukrainian People's Republic, Ukrainian Armed Forces, III Universal.

Formulas: 0, Fig.: 0, Tab.: 0, Bibl.: 10.

Постановка проблеми

За період існування Центральної Ради в Україні відбулися події та рухи, які створили передумови для відродження української державності. Український військовий рух періоду 1917–1918 рр. завдяки своїй масовості, радикалізму й організованості зайняв

чільне місце в державному відродженні України і став каталізатором усього революційного процесу. Оскільки захист суверенітету і територіальної цілісності країни Збройними силами слугує фундаментом держави, слід проаналізувати військове будівництво, яке на той час було чи не єдиним оплотом становлен-

ня української державності. Складовою державотворення і змістом багатьох державних актів України було питання розбудови армії й визначення кордонів у період Центральної Ради. Побудова національної державності та формування громадського суспільства в Україні у часи війни на сході країни викликає значну зацікавленість у минулому державно-правовому досвіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значним внеском у питання розбудови українського війська в період Центральної Ради є ґрунтовні праці тогочасних та сучасних вітчизняних науковців, зокрема, серед них слід зазначити таких: О. Кудлай, О. Мироненко, В. Верстюк, П. Мірчук, О. Копиленко, Я. Грицак, О. Реєнт, В. Єрмолаєв, М. Кравчук та ін. Проте значення III Універсалу Центральної Ради для розбудови українського війська, на наш погляд, потребує більш детального дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У період військових дій на сході країни та в умовах формування української державності актуальним є вивчення практики становлення українського війська попередніх періодів, зокрема відповідного досвіду Центральної Ради. Дослідження вказаної проблеми дасть змогу вивчити досвід будівництва й функціонування українського війська, максимально використати його в умовах будівництва Збройних сил у сучасних умовах. Нормотворча діяльність, як основа військового будівництва, потребує детальнішого узагальнення та використання її позитивних напрямів у відторгненні супротивника з території української держави.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення та аналіз

положень III Універсалу Центральної Ради у сфері правового регулювання військового будівництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

III Універсал Центральної Ради, який було проголошено 7 (20) листопада 1917 року умовно можна виділити як важливий етап розвитку українського війська. Одним із найбільш важливих кроків у цьому напрямі було створення, за рішенням Генерального секретаріату військових справ, Генерального штабу української армії (16 листопада 1917 р.), який складався з таких відділів: організаційного, загального, зв'язку, артилерійського, постачання армії, військових шкіл, військово-політичного, військово-комісарського та інспекторату артилерії. Подальшим кроком у правовому закріпленні будівництва Збройних сил стало ухвалення Центральною Радою Закону «Про утворення Українського Народного війська» від 3 січня 1918 року. Українське військо створювалося для «захисту рідного краю від зовнішнього нападу» [1]. Згідно з цим Законом затверджувався територіальний міліцейський принцип комплектування військ.

Сама собою міліційна організація Збройних сил, на яку орієнтувалися лідери УЦР, по-різному була сприйнята у суспільстві (сьогодні за цим принципом побудовано армію Швейцарії), але запорукою успішного втілення даної моделі є патріотизм населення, готового виступити на захист своєї держави. Проте загальні норми, запроваджені на врегулювання відносин нижчого рівня, не мали практичного застосування. Закон передбачав створення трьох корпусів: Київського, Харківського та Одеського. Також, цим Законом урегульовано питання набору інструкторів із цивільного населення, врегулювання їх правового

статусу, оплату за службу (100 крб. на місяць), а також порядок укладення договору найму та вікову категорію, з якої здійснювався набір (19 років).

Серед військових переважали прихильники самостійницьких поглядів. Однак керівники Центральної Ради та лідери найвпливовіших українських партій (соціал-демократів, соціалістів-революціонерів, соціалістів-федералістів) відстоювали автономістські позиції, а тому не приділяли належної уваги творенню власних Збройних сил. Прикладом цього є Закон «Про політично-правове становище службовців військового відомства» від 01 серпня 1918 року [2]. Цим Законом був упроваджений принцип рівності всіх військовослужбовців перед собою і у всіх правах, а також скасовано ранги – військові звання та відзнаки. Стосовно виборності посад командирів, сотень і куренів, то їх беззаперечно могли обіймати старшини (у наш же теперішній час старшини є матеріально-відповідальними особами виключно за речове майно солдатського складу в ротах, батальйонах тощо).

Відповідні ради наділялися дисциплінарними повноваженнями, які поступово переходили до них від командирів підрозділів. Законодавча база військового будівництва складалася з кількох актів, зокрема Закону про загальний військовий обов'язок від 24 липня 1918 р. [3] (строк служби у піхоті – 2 р., а у кінноті й артилерії – 3 р.), положення «Про проходження служби старшинами в армії Української Держави – умови та порядок призначення козаків та громадян в старшини» від 1 серпня 1918 р., який позбавляв їх активного і пасивного виборчого права й права входити до складу будь-яких спілок, товариств, партій, рад, комітетів та інших організацій, що мають політичний характер.

Щодо врегулювання відносин, які виникали між військовими, старши-

нами і козаками, зокрема зміцнення їх дисципліни, 29 березня 1918 р. Верховна Рада Міністерства військових справ ухвалила Законопроект «Про старшин і козаків та відносини між ними» [4]. У тексті Закону зазначено, що всі категорії осіб поділялися на: старшин, підстаршин і козаків. Відповідно до цього Закону командир підрозділу наділявся, під час збройного конфлікту, найвищою юридичною силою щодо застосування зброї для виконання його ж наказу. В разі видання незаконного наказу начальники відповідають перед судом [4].

Проаналізувавши деякі норми вказаного Закону, ми бачимо, що він розроблений із урахуванням принципу гуманності, проте ухвалений так і не був, оскільки відбувся державний переворот.

У тексті III Універсалу йшлося про обов'язкові законодавчі приписи, які може ухвалити орган незалежної держави – про її кордони, про скасування смертної кари, про початок мирних переговорів для виходу із світової війни [5, с. 147; 6, с.161]. З вищевказаного слід зазначити, що Універсал не закріплював правові засади законодавчого процесу, а лише визначав Українську Центральну Раду як законодавчий орган державної влади, а про Військо Українське згадується побіжно. Якщо будувати структурно, то українська армія мала складатися з декількох корпусів піхоти (Київського, Волинського, Подільського, Одеського, Чернігівського, Харківського, Катеринославського) і 4-5 дивізій кінноти.

Після проголошення III Універсалу Центральна Рада розгорнула широку діяльність із створення своїх військових сил. Почався останній етап українізації армії. Проте солдати все більше потрапляли під вплив більшовиків. На протипагу засиллям більшовизму виступили як представники Української Центральної Ради, так і Ставка Верховного

Головнокомандувача армії. Зокрема, командир Особливої армії генерал С. Стельницький задля запобігання анархії, мародерству та порушенню військових статутів дозволив коменданту Луцького гарнізону видати 600 гвинтівок для озброєння спеціальних рот порятунку та відділу міліції, сформованих восени 1917 р. луцьким повітовим комісаром [7, с. 275; 8, с. 201].

Потрібно констатувати, що у становленні самостійної державності УНР одним із найважливіших факторів було ефективне функціонування армії. Проте у ході її будівництва було допущено низку прорахунків. Серед них можемо зазначити тенденційність стосовно розробки та обґрунтування створення армії як оборонного органу. Попри всі зусилля з досягнення самостійності України від Росії, становленню українського війська належної уваги так і не було приділено [9, с. 102]. Елементарної рестрації українських відділів (у наш час це військові частини) не запроваджува-

лося, тому на сьогоднішній час чітко не встановлено, скільки війська нараховувала Центральна Рада. Відсутність виразної військової доктрини часто ставала причиною неефективності у сфері військового будівництва [10, с.15].

Висновки

В умовах складної військово-політичної ситуації в Українських землях упродовж 1917 – початку 1918 рр. Центральна Рада у III Універсалі зуміла створити основи національної армії, яка виконувала функцію оборони національності. Створено основи військового законодавства – закріплені норми діяльності та функції армії. Основою військового законодавства стали акти, закони, постанови, статuti тощо. Крім того, незважаючи на загострені проблеми та певні помилки і прорахунки УЦР у сфері військового будівництва, її досвід має неабияке значення для будівництва українських Збройних сил у сучасних умовах.

Література

1. Закон «Про утворення Українського Народного війська» від 3 січня 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення 19.01.2020)
2. Закон «Про політично-правове становище службовців військового відомства» від 1 серпня 1918 р. URL: <https://studfile.net/preview/5776251/page:3/> (дата звернення 19.01.2020)
3. Закон «Про загальний військовий обов'язок» від 24 липня 1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення 19.01.2020)
4. Законопроект «Про старшин і козаків та відносин між ними» від 29 березня 1918 р. URL: http://history.franko.lviv.ua/Шк_4.htm (дата звернення 19.01.2020)
5. Енциклопедія історії України: Т. 10. Т – Я Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 784 с.
6. Мироненко О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради: монографія. Київ, 1995. 328 с.
7. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2017. 448 с.
8. Реєнт О. О. Перша Конституція незалежної Української держави – Конституція УНР від 29 квітня 1918 р. (історико-правові передумови прийняття) *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2002. № 2. Ч. 1. С. 201-204.
9. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. Київ 1992. 202 с.
10. Кравчук М.В. Військове будівництво в Українській Народній Республіці періоду Центральної Ради: історико-правовий аспект *Вісн. Хмельниць. ін-ту регіон. упр. та права*. 2004. № 3. С. 12-17.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1918), The Law “On the formation of the Ukrainian People’s Army”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (Accessed 19 January 2020)
2. UD Council of Ministers (1918), The Law “On the political and legal situation of military officials” available at: <https://studfile.net/preview/5776251/page:3/> (Accessed 19 January 2020)
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1918), The Law “About general military service” available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (Accessed 19 January 2020)
4. Bill (1918) “On Elders and Cossacks and Relations Between Them” available at: http://history.franko.lviv.ua/Iik_4.htm. (Accessed 19 January 2020)
5. Smolij, V.A. (2013), *Enciklopedija istorii Ukraini* [Encyclopedia of Ukrainian History], “Naukova dumka”, Instytut istorii Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
6. Mironenko, O.M. (1995), *Svitoch ukrains'koi derzhavnosti: polityko-pravovyj analiz diial'nosti Tsentral'noi Rady* [The Light of Ukrainian Statehood: Political and Legal Analysis of the Diagnostics of the Central Soviet] In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, Akad. prav. nauk Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
7. Yermolaev, V.M. (2017), *Vyschi predstavnyts'ki orhany vlady v Ukraini: istoriia, teoriia ta praktyka* [Top Representative Authorities in Ukraine: History, Theory and Practice] The law, Kharkiv, Ukraine.
8. Rerent, O.O. (2002), “The first Constitution of an independent Ukrainian state - the Constitution of the UNR of April 29, 1918 (historical and legal prerequisites”, *Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine*, vol. 2, pp. 201-204.
9. Kopilenko, O.L. (1992), *Sto dniv Tsentral'noi rady* [One hundred days Of the Central Council], Kyiv, Ukraine.
10. Kravchuk, M.V. (2004), “Military Construction in the Central People’s Republic of the Ukrainian People’s Republic: Historical and Legal Aspects”, *Visnik Khmel'nyts. in-tu rehion. upr. ta prava*, vol. 3, pp. 12-17.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2020 року

УДК 340.15(470)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-49-55>

Особливості розвитку адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи

Сімоненко А.О.

Аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вулиця Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: (067) 303-13-33, e-mail: simonkrok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7281-495X

Features of development of advocacy in the USSR in the conditions of establishment of single-party system

Simonenko A.O.

Postgraduate student, «KROK» University

30-32 Tabirna St, Kyiv 03113, Ukraine

tel.: (067) 303-13-33, e-mail: simonkrok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7281-495X

Анотація. У статті проаналізовано специфіку функціонування адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи. З'ясовано, що партія виробляла директиви з державних планів, а також важливих питань розвитку господарського і соціально-культурного життя суспільства. Вони містили прямі вказівки про завдання представницьких органів влади у господарському будівництві. В окремих випадках партія виступала ініціатором створення радянськими органами конкретних правових актів і дуже швидко змогла налагодити управління країною. Правляча партія прагнула через своїх членів, які знаходилися на державній службі, проводити особисту лінію, що націлювала весь механізм влади на здійснення власних програмних засад. Показано визначальний вплив партійно-радянського керівництва на становище адвокатури в період трансформаційних процесів у радянській державі. Доводиться, що організаційно-правові основи становлення та діяльності радянської адвокатури на етапі створення союзної держави були співзвучними з ідеологією і революційним досвідом правлячої партії. З часу встановлення однопартійної системи колегії правозахисників перетворилися в колегії захисників, обвинувачів і представників сторін у цивільному процесі. Колегії комплектувалися на розсуд виконкомів рад, а за їх діяльністю було встановлено державний контроль, здійснюваний губернськими відділами юстиції. Члени колегій вважалися посадовими особами та отримували утримання в розмірі окладу, який прирівнювався до окладів суддів народних судів. Таким способом було закладено основи одержавлення інституту захисту, що існував фактично впродовж усього періоду радянської влади. У статті розглянуто суть декретів радянської влади,

які регулювали адвокатську діяльність. Досліджено, що на етапі встановлення радянської влади захист організовувався за принципом трудової повинності. Характерно, що неї долучалися громадяни, які за своєю освітою, професією, партійним чи службовим стажем були спроможні виконувати обов'язки захисників у суді.

Ключові слова: адвокатура, Декрет про суд, колегія правозахисників, партійне керівництво, СРСР.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Annotation. The article analyzes the specifics of the functioning of the legal profession in the USSR in terms of establishing a one-party system. Clarified that the party made the Directive from the state plans as well as important issues of development of economic and socio-cultural life of the community. They contain direct instructions about the tasks of representative bodies in economic construction. In some cases, the party was initiated by the Soviet authorities specific legal acts and very quickly able to establish control of the country. The ruling party has sought through its members who were in the public service, to conduct a personal line that zeroing the whole mechanism of government implementation of its program guidelines. Shows the decisive influence of the party and Soviet leadership in the provision of advocacy in the period of transformation processes in the Soviet state. The organizational and legal foundations of the formation and activities of the Soviet Bar during the formation of the Union State were in line with the ideology and revolutionary experience of the ruling party. Since the establishment of the one-party system of the Collegiums' of defenders turned into the Board of advocates, prosecutors, and representatives of the parties in civil proceedings. Board staffed at the discretion of the Executive committees of the Soviets, and their activities were set by the public control exercised by the provincial departments of justice. The members of the Board were considered by the officials and was financed in the amount of salary which was equivalent to the salaries of the judges of people's courts. In this way were laid the foundations of the nationalization of the Institute for protection that existed throughout the Soviet period. In the article the essence of the decrees of the Soviet government, regulatory advocacy. It was investigated that at the stage of the establishment of Soviet power, the protection was organized on the principle of labor service. Characteristically, it involved citizens, who by his education, profession, party, or business experience were able to perform the duties of defenders in court.

Keywords: advocacy, Decree about a court, college of defenders of rights, party guidance, USSR.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.

Постановка проблеми

Питання функціонування адвокатури в радянський період загалом досліджувалося у вітчизняній історико-правовій науці. Особливий дослідницький інтерес при цьому становить існування цього інституту на початковому етапі оформлення радянської держави, зокрема в умовах встановлення однопартійної системи. Вивчення джерел і переосмислення наявної літератури все частіше переконує, що зі встановленням

більшовицької влади партійні рішення та постанови стали визначальними для діяльності адвокатури зазначеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Даній проблемі приділяли багато уваги відомі вчені, серед яких: Андрусяк Т. Г., Верещагіна А. В., Гусєва В. П., Петров Д. В., Потапчук І. В., Соломатін Є. М., Шпаковський Ю. Г., Юношев С. В. та інші. Згадані науковці висвітлю-

вали переважно організаційно-правові основи функціонування інституту адвокатури. При цьому вплив партійного керівництва на ці процеси, особливо на початку створення СРСР, потребує окремого комплексного дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогоднішній день дослідникам багато уваги відводиться загальним проблемам створення СРСР та законодавчого оформлення союзної держави. У контексті вивчення законотворення у радянській державі особливо актуальним видається дослідження специфіки становлення інституту адвокатури з урахуванням особливостей його функціонування в умовах встановлення однопартійної системи влади.

Формулювання цілей статті

Метою статті є переосмислення принципів аспектів і усталених висновків стосовно дослідження особливостей розвитку адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Революційні події 1917 року знаменували собою створення нової системи державної влади. Цей процес відбувався одночасно з ліквідацією державних структур попереднього періоду. У партійних керівних колах виникла потреба усвідомлення, що необхідно повністю ліквідувати, а що варто було зберегти і використовувати.

Характерно, що більшовицька партія зуміла поставити під контроль більшість рад і трансформувати їх в органи влади. Перебуваючи у складі рад, спочатку вона почала діяти як урядова (в умовах наявності в радах представників інших партій), а згодом (за однопартійного політичного режиму) – як державна партія.

Об'єднання партії та держави передбачало не лише зайняття державних посад за атрибутом партійної приналежності, а також передання функцій верховної влади до відання партійних структур. Очевидно, що такі події не могли не вплинути на становище адвокатури, яка в той період переживала значні зміни.

Зазначимо, що події жовтневої революції поставили під сумнів саме існування адвокатури, намагаючись ліквідувати її як частину буржуазної судової системи. З цією метою було прийнято відповідні декрети радянської влади [8]. Так 22 листопада 1917 р. було прийнято Декрет про суд № 1, за яким скасовувалися всі судові установи попереднього періоду, а разом з ними також присяжна і приватна адвокатура. Зокрема стаття 3 документа передбачала: «Упразднить доньне существовавшие институты судебных следователей, прокурорского надзора, а равно и институты присяжной и частной адвокатуры. Впредь до преобразования всего порядка судопроизводства предварительное следствие по уголовным делам возлагается на местных судей единолично, причем постановления их о личном задержании и о предании суду должны быть подтверждены постановлением всего местного суда» [4, с. 125].

Декрет передбачав створення радянських судів, де захисниками й обвинувачами могли бути всі особи обох статей, що не мають проблем із законом і користуються громадянськими правами [2, с. 68]. Як зазначив з цього приводу вчений Д. Петров, «Приймаючи Декрет про суд, більшовики не уявляли, якою повинна бути соціалістична адвокатура, але розуміли необхідність знищення інституціональних основ існуючої» [6, с. 16]. Тогочасні документи засвідчують, що серед партійного керівництва єдиного підходу щодо існування адво-

катури на початках радянської влади не існувало.

19 грудня 1917 р. Народним Комісаріатом Юстиції (НКЮ) опубліковано Інструкцію «Про революційний трибунал, його склад, справи, що підлягають його веденню, покаранням, що накладаються ним, і про порядок ведення його засідань». Згідно з Інструкцією при революційних трибуналах утворювалися колегії правозахисників, які функціонували разом із загальногромадянськими обвинувачами та захисниками. Членство в колегії правозаступників було вільним, від кандидатів було потрібно тільки бажання «допомогти революційному правосуддю» й наявність відповідної рекомендації від Рад робочих, солдатських і селянських депутатів. В УСРР відповідний документ «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР» було прийнято РНК УСРР 24 квітня 1920 року. Характерно, що члени колегії правозахисників мали статус посадових осіб та отримували державне фінансування згідно з кошторисом НКЮ. Як зазначила дослідниця В. Гусева, «це означало, що вони були підконтрольними державі і у своїй діяльності повинні були керуватися, найперше, інтересами влади. Це, звичайно, накладало значний відбиток на їх діяльність» [3, с.11].

Інструкція передбачала, що судове слідство в революційних трибуналах має відбуватися за участю звинувачення і захисту. В якості захисника обвинувачений міг запросити будь-яку особу (не обов'язково з колегії правозаступників), яка наділена політичними правами, також у судовому засіданні революційного трибуналу могли виступити з числа присутніх у залі – один обвинувач і один захисник. У тому випадку, якщо обвинувачений не міг сам запросити собі захисника й просив про це трибунал, останній зобов'язаний був

надати йому захисника з колегії правозахисників.

У наступному декреті «Про суд» № 2 від 15 лютого 1918 р. окрема сьома частина присвячувалася регламентації діяльності колегії правозахисників (ст. 23-28). Порівняно з попередніми документами нововведенням було те, що тільки особи, які є членами колегії, мали право виступати в судах за плату. Зокрема стаття 25 документа наголошувала: «В эти коллегии вступают лица, избираемые и отзываемые Советами рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Только эти лица имеют право выступать в судах за плату» [5, с. 472]. Інші положення з формування і процедури участі в процесі членів колегії за своїм змістом практично не відрізнялися від Інструкції 19 грудня 1917 р.

Потрібно зауважити, що у статті 21 Декрету було передбачено можливість участі захисника на стадії попереднього розслідування кримінальної справи. Участь захисту на стадії попереднього слідства могла обмежуватися постановою слідчої комісії у випадку, якщо цього вимагають інтереси розкриття істини. Відмова в допуску захисника на стадії попереднього слідства могла бути оскаржена в окружному народному суді [5, с. 471].

4 травня 1918 р. прийнято декрет «Про революційні трибунали», де було передбачено участь захисника на стадії попереднього розслідування. Зокрема йшлося про те, що матеріали завершеного слідчого провадження у кожній справі надаються обвинуваченому або його захисникові, яким надається право здійснювати свої зауваження з приводу слідства. Питання про подальше спрямування справи повинно вирішуватися слідчою комісією.

У наступному декреті ВЦВК «Про революційні трибунали» від 18 березня 1920 р. участь захисника у справі цілко-

вито залежала від трибуналу. Крім членів колегії, в якості захисників допускалися тільки близькі або родичі підсудного або особи, що користуються повною довірою трибуналу. Обов'язковою була участь захисника лише у разі участі по справі обвинувача [6, с. 17].

Колегії створювалися при повітових та губернських виконкомах рад робочих і селянських депутатів з метою сприяння якнайповнішого висвітлення всіх обставин, що стосуються обвинуваченого або інтересів сторін, які беруть участь у цивільному процесі. Зберігалася можливість участі захисника при проведенні попереднього слідства, яке, як і в попередньому декреті, могло бути обмежене постановою слідчої комісії, якщо того вимагали інтереси справи. Участь захисника у процесі вважалася обов'язковою у разі розгляду кримінальної справи за участю шести народних засідателів (у справах про вбивство, розбій, згвалтування, спекуляцію), а також у низці випадків, коли в процесі брав участь обвинувач. За інших обставин питання про допущення захисника визначалося судом. Зауважимо, що крім членів колегії, виступати захисниками і представниками сторін у суді могли також батьки, діти, брати й сестри, дружини позовників, а також юрисконсульти державних структур за погодженням з керівництвом [6, с. 18].

Водночас таке становище адвокатури не влаштувало радянську владу, яка продовжувала бачити в ній свого класового ворога. Радянська державно-правова система виключала можливість існування суспільно значущої адвокатури [1, с. 18]. Більшовики прийшли до влади з наміром ущент зруйнувати старі порядки, отже, їм потрібно було створити власний державний апарат, який підпорядковувався б «залізній дисципліні». Саме тому інтелігентність, професіоналізм, висока духовна культура адвокатів

викликали у робітничо-селянській владі супротив і неприязнь.

Показовим у цьому плані є III Всеросійський з'їзд діячів радянської юстиції (липень 1920 р.), де діяльність колегій адвокатів піддано критиці й поставлено під сумнів їх існування. Партійно-радянське керівництво аргументувало це тим, що комплектування правозахисників проводилося в основному з буржуазної інтелігенції. Тим самим була дана команда на знищення колегій ще до внесення відповідних змін до законодавства.

Офіційно колегії захисників і обвинувачів були ліквідовані положенням про народний суд, прийнятим ВЦВК 21 жовтня 1920 р. Водночас проголошувалося розділення захисту та звинувачення. Фактично з цього часу захист організовувався за принципом трудової повинності. До неї долучалися громадяни, які за своєю освітою, професією, партійним чи службовим стажем були спроможні виконувати обов'язки захисників у суді [9, с. 90]. У випадку нестачі захисників суд залучав відповідних консультантів з відділів юстиції. Крім того, суд мав право допускати до захисту членів товариства, до якого входив обвинувачений, а також його найближчих родичів. У якості представників сторін у цивільному процесі допускалися найближчі родичі сторін (батьки, діти, подружжя, брати і сестри), консультанти й представники радянських установ.

З проголошенням нової економічної політики та стабілізації радянської держави постала потреба зміни процесу організації судового захисту й судового представництва. Тому на початку 1920-х років у рамках підготовки до судової реформи офіційно проголошено курс на кодифікацію ключових правових інститутів, зокрема адвокатури і прокуратури. Як зауважив Є. Соломатін, «ці процеси відбувалися практично паралельно».

но, і пов'язані вони були насамперед із судовою реформою 1922 р.» [7, с. 254]. 22 лютого 1922 року було затверджено Проект положення «Про адвокатуру». 26 травня він був схвалений III сесією ВЦВК IX скликання. Ця дата вважається створенням радянської адвокатури.

Висновки

Таким чином, в умовах встановлення однопартійної системи в радянській державі становище адвокатури стало найважчим з часів проголошення судо-

вої реформи 1864 р. Зрошення партії з державними структурами знаменувало процес занепаду адвокатури як окремого інституту, а засновані відповідні колегії правозаступників перебували під постійним контролем як з боку органів радянського правосуддя, так і органів виконавчої влади. Тільки з проголошенням судової реформи 1922 р. підготовлено відповідну законодавчу базу та визначено основи діяльності адвокатури СРСР.

Література

1. Андрусак Т. Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 14-18.
2. Верещагіна А.В. Декрет № 1 о суде: история подготовки и его содержание. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2017. № 3. С. 61-70.
3. Гусева В. П. Деякі особливості діяльності правозаступників в УСРР у 1918-1922 роках. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2013. Вип.1. С. 11-14.
4. Декрет о суде. *Декреты Советской власти*. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. Т. I. С. 124-126.
5. Декрет о суде № 2. *Декреты Советской власти*. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. Т. I. С. 466-474.
6. Петров Д.В. Законодательство, регламентирующее правовую охрану личности и профессиональной деятельности адвоката в период становления и утверждения советской власти. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1(1). С. 16-19.
7. Соломатин Е.Н. Формирование советской адвокатуры в условиях судебной реформы 1922-1930-е гг. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2009. № 2(1). С. 252-258.
8. Шпаковский Ю.Г., Потапчук И.В. Декреты о суде № 1, 2, 3. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2018. № 4. С. 210-223.
9. Юношев С.В. Очерк развития адвокатуры в России. *Юридический вестник Самарского университета*. 2018. № 1. Т.4. С. 88-92.

Reference

1. Andrusiak, T.H. (2013), "Lawyers and their role in the development of Ukrainian legal thought", *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist': materialy Vseukrains'koho kruhloho stolu*. Kyiv; Ternopil': TNPU im. V. Hnatiuka, pp. 14-18.
2. Vereshhagina, A.V. (2017), "Decree No. 1 on the court: the history of preparation and its content", *Sudebnaja vlast' i ugovolnyj process*, vol. 3, pp. 61-70.
3. Husieva, V.P. (2013), "Some features of the activities of deputies in the USSR in 1918-1922", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky*, vol.1, pp. 11-14.
4. *Dekret o sude* [The court decree] (1957), *Dekrety Sovetskoj vlasti*, Gos. izd-vo polit. literatury, Moscow, vol. I, pp. 124-126.
5. *Dekret o sude № 2* [The court decree #2] (1957), *Dekrety Sovetskoj vlasti*, Gos. izd-vo polit. literatury, Moscow, vol. I, pp. 466-474.
6. Petrov, D.V. (2012), "Legislation governing the legal protection of the personality and

professional activities of a lawyer during the formation and approval of the Soviet government”, *Evrzjjskaja advokatura*, vol. 1(1), pp. 16-19.

7. Solomatin, E.N.(2009), “The formation of Soviet advocacy in the context of judicial reform 1922-1930-ies”, *Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki*, vol. 2(1), pp. 252-258.

8. Shpakovskij, Ju. G. and Potapchuk, I. V. (2018), “The court decree № 1, 2, 3”, *Vestnik Universiteta imeni O.E. Kutafina*, vol. 4, pp. 210-223.

9. Junoshev, S. V. (2018), “Essay on the development of the legal profession in Russia”, *Juridicheskij vestnik Samarskogo universiteta*, vol. 1, T.4, pp. 88-92.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2020 року

УДК 342.731

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-56-65>

Закордонний досвід у здійсненні душпастирської опіки військовослужбовців та можливості його використання для України

Ващук М.М.

*Аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (097)-939-34-93, e-mail: 4ek1st2014@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5728-947X*

Foreign experience in pastoral care military personnel and the possibilities for using it for Ukraine

Vashchuk M.M.

*Post-graduate student,
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (097)-939-34-93, e-mail: 4ek1st2014@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5728-947X*

***Анотація.** Сьогодні в Україні активно розвивається практика душпастирської опіки військовослужбовців. Однак її правове регулювання не забезпечується на належному рівні, що зумовлено досить істотними прогалинами й іншими недоліками законодавства України у цій сфері. Багато демократичних правових держав світу вже мають чималий позитивний досвід у правовому регулюванні та функціонуванні інституту військових капеланів. Його вивчення становить значну наукову цінність для вітчизняної правової науки та можливість застосування в адаптованому вигляді для України. У статті досліджено закордонний досвід правового регулювання функціонування інституту військового капеланства на основі конкордатів і законодавства про свободу віросповідання в частині, що стосується правового статусу і функціонально-цільового призначення військових капеланів, а також реалізації релігійних прав військовослужбовців. Аналіз правової природи та правового статусу військових капеланів у закордонних державах дозволяє дійти висновку, що інститут військового капеланства міцно і давно вже увійшов у звичне життя військових підрозділів у більшості держав світу. В одних державах (наприклад, у Великобританії, Угорщині, Іспанії й Канаді) статус військового капелана нормативно прописаний гранично чітко і досить деталізовано в численних актах, а в інших державах на рівні законів наявні прогалини у цьому питанні, але статус певним чином унормований підзаконними актами або угодами (зокрема, в Норвегії). Узагальнення закордонного досвіду правового регулювання*

статусу та діяльності військових капеланів засвідчило складну топологію та гетерогенність урегулювання правового статусу (від детального прописування до відсутності норм у базових нормативно-правових актах), законодавче закріплення функціонально-цільового навантаження, організації та функціонування військових капеланів, фреймування їх діяльності в Збройних силах закордонних держав.

Ключові слова: військовий капелан, капеланська служба в Збройних силах країни, правовий статус військового капелана, функціональні обов'язки військового капелана.

Формула: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Annotation. Today, the practice of the provision of pastoral care to military personnel is actively developing in Ukraine. However, its legal regulation is not ensured at the appropriate level, which is caused by rather significant gaps and other shortcomings of the legislation of Ukraine in this sphere. Many democratic rule-of-law states in the world already have considerable positive experience in the legal regulation and functioning of the military chaplaincy institute. Studying it is of considerable scientific value for domestic legal science and provides possibilities of applying it in an adapted form in Ukraine. The article examines the foreign experience of the legal regulation of functioning of the military chaplaincy institute on the basis of concordats and legislation on freedom of religion in terms of legal status and functional purpose of military chaplains, as well as the implementation of religious rights of the military personnel. An analysis of the legal nature and legal status of military chaplains in foreign countries suggests that the military chaplaincy institute has firmly and long ago entered the habitual life of military units in the vast majority of states of the world. In some countries, the status of a military chaplain is regulated very clearly and in detail in numerous regulations (for example, in the United Kingdom, Hungary, Spain and Canada), while in other states there are gaps in the law, but the status is somehow regulated by by-laws or deals (in particular, in Norway). Generalization of foreign experience in the legal regulation of status and functions of military chaplains revealed a complex topology and heterogeneity in the regulation of legal status (from the detailed description to the absence of norms in basic legal acts), legislative consolidation of functional load, organization and functioning of military chaplains, framing their activities in the armed forces of foreign states.

Keywords: military chaplain, chaplain service in the Armed Forces of the country, the legal status of the military chaplain, functional duties of the military chaplain.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми

Питання про правову природу та правовий статус військових капеланів у Збройних силах сучасних держав – один з найскладніших у дослідженнях правового регулювання відносин між державою і релігійними об'єднаннями й водночас один з найменш вивчених напрямків конституційно-правової науки. Актуальність та своєчасність цього питання визначається досить істотними прогалинами й іншими недоліками законодавства України у цій сфері. Належним чином нормативно не забезпе-

чується на законодавчому рівні практика душпастирської опіки військовослужбовців, що сьогодні активно розвивається у нашій державі.

Наявна українська нормативно-правова база, яка стосується фундаментальних аспектів конституційної свободи віросповідання, не здатна підмінити належні, але відсутні, норми закону. При цьому профільний для цієї сфери Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ «Про свободу совісті та релігійні організації» [1] не містить вичерпного і належного регулювання питання

про правовий статус та функціонально-цільове призначення військових капеланів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В означеній тематичній царині вже побачила світ певна кількість наукових розвідок, проте майже всі вони стосувалися не закордонного, а вітчизняного досвіду, здебільшого з акцентом на неюридичні аспекти. Досліджувана проблематика знайшла певне відображення у працях таких вітчизняних правознавців: А. Зачепи, С. Здіюрука, Ю. Решетнікова, С. Сьоміна й інших, але всі вони лише поверхнево і фрагментарно розглядали закордонний досвід у здійсненні душпастирської опіки військовослужбовців та можливості його використання для України. Із закордонних авторів важливий внесок у вивчення означеної тематики зробили Ж. Боберо, Е. Ваггонер, Дж. Вілкс, Ж.-М. Воерлен, С. Гутковський, Ф. Дюпої, Ж.-П. Дюран, Дж. Дюфо, Е. Кук, Ф. Кюрти, А. Лупу, С. Матьє, Ф. Меснер, П. Отіс, А. Піна-Рюїтз, П.-А. Пріло, Дж. Ренніке, І. Ріасето, Е. Стайнер, Б. Стазі, Р. Таттл, М. Уілкерсон, К. Хансен й інші дослідники.

Водночас прослідковується явна наукова недоопрацьованість цього кола питань в українській юридичній науці, що відзначається дуже малою кількістю видань, присвячених правовій природі та правовому статусу військових капеланів – і це в умовах високого науково-теоретичного і прикладного інтересу до цієї теми.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сучасний стан розвитку проблеми здійснення душпастирської опіки військовослужбовців відзначається наявністю досить чималого та різноманітного позитивного досвіду в правовому

регулюванні й функціонуванні інституту військового капеланства в багатьох демократичних правових державах світу. Його вивчення становить значну наукову цінність для вітчизняної правової науки та можливість застосування в адаптованому вигляді для України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є узагальнення теоретичних знань про правове регулювання діяльності військових капеланів у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Служби військових капеланів у багатьох країнах світу забезпечують реалізацію свободи віросповідання у Збройних силах, сприяють згуртуванню військ, надають психологічну та моральну підтримку військовослужбовцям, особливо під час проведення закордонних військових операцій. Окрім військових капеланів, також функціонують душпастирі у системах правоохоронних служб, лікарнях, в'язницях, однак ці питання залишаються поза рамками предмета нашого дослідницького пошуку.

Особливості закріпленого на національному рівні правового статусу військових священників досліджуються на основі опрацьованого досвіду низки закордонних країн (Великобританії, Угорщини, Іспанії, Канади та Норвегії).

Функціонально-цільове призначення військових капеланів за законодавством Великобританії здійснюється відповідно до Регламенту Королеви для Королівських Військово-повітряних сил [10]. Згідно з цим законодавчим документом капелани уповноважені виконувати низку таких функцій:

- проводять богослужіння згідно з офіційними практиками відповідної церкви;
- забезпечують прийняття положень з метою відправлення релігійних обря-

дів і проведення інших релігійних церемоній (служінь);

- забезпечують душпастирську опіку всієї спільноти Військово-повітряних сил;

- забезпечують релігійне навчання особового складу Військово-повітряних сил і членів їх сімей, включаючи дітей, які живуть з ними;

- відвідують і піклуються про духовні потреби хворих та особового складу, що перебувають у місцях позбавлення волі;

- слідкують за тим, щоб будівлі та приміщення релігійного призначення залишалися чистими і в належному стані;

- підтримують та сприяють можливостям прихильників п'яти визнаних світових релігій у належному проведенні релігійних обрядів і церемоній.

Згідно із зазначеним Регламентом Королеви Військові душпастирі у Великобританії не мають права брати платню за свою діяльність у межах офіційно визначених повноважень. Відповідно до названого Регламенту Королеви, капелани безперешкодно за власним бажанням можуть займатися різною діяльністю (фізичною і соціальною на своїй базі Військо-повітряних сил, однак це не слід розглядати як невід'ємну частину їх обов'язків. Окрім того, військовий капелан не повинен виконувати світські (нерелігійні) обов'язки без отримання попереднього дозволу капелана-начальника або головного капелана. Відповідно до Регламенту Королеви для Королівських Військово-повітряних сил, капелани мають право відвідувати виїзні духовні заходи, а також бути присутніми на організованих капеланськими керівними органами адміністративних зустрічах. У Регламенті Королеви для Королівського Військово-морського флоту [11] закріплено службові обов'язки військового капелана, до

яких залічуються такі: проведення богослужінь і сприяння духовному зростанню всього особового складу Військово-морських сил; здійснення таїнств; проповідування й наставництво у вірі; відвідування хворих; сприяння життю християнської церкви; співпраця з іншими капеланами (зі збереженням при цьому цілісності своєї конфесії); сприяння реалізації релігійних і духовних потреб усіх, незалежно від їхньої віри; бути другом та порадиником для кожного. Як зазначається у частині 2 параграфу 1603 цього регламенту, поведінка і спосіб життя капелана має впливати на його священне покликання, йому належить підтримувати високий рівень професіоналізму, лідерства та особистого прикладу флоту [11].

Відповідно до пункту 5.276 Регламенту Королеви для Армії від 1975 року [9], військові капелани Великобританії здійснюють виконання таких функцій:

- проведення богослужінь відповідно до офіційних звичаїв їх церков (релігійних організацій);

- забезпечення прийняття положень з метою проведення релігійних обрядів й інших служінь (релігійних церемоній) відповідно до практики їх церков (релігійних організацій);

- забезпечення релігійного навчання особового складу Збройних сил і членів їх сімей, включаючи дітей, які живуть з ними (якщо капелан не може особисто виконувати це завдання, він за можливості організовує сприяння компетентних осіб у виконанні цього важливого обов'язку);

- відвідування і піклування про духовні потреби хворих та персоналу, що знаходиться в місцях позбавлення волі;

- забезпечення того, щоб перед оформленням шлюбу дотримувалися всі правові вимоги.

Отже, як виявив проведений аналіз, у

Великобританії капеланські служби різних видів Збройних сил країни мають певні відмінності за правовим статусом і функціями. При цьому загальних документів, що регулюють діяльність капеланів у Сухопутних військах, Королівських військово-повітряних силах і Королівському військово-морському флоті Великобританії, практично немає. Можна лише зазначити, що деякі окремі положення дублюються в актах, що регулюють діяльність усіх трьох зазначених капеланських служб.

В Угорщині, відповідно до частини 1 пункту 2 Постанови Уряду Угорщини від 1994 року «Про заснування служби військових капеланів у Збройних силах» [3], у Збройних силах Угорщини, включаючи Берегову охорону, заснована Служба військових капеланів, що складається з представників чотирьох церков: служителів Католицької, Реформатської, Лютеранської церков та юдаїзму. До провідних функцій Служби військових капеланів, згідно з параграфом 6 названої Постанови Уряду Угорщини [3], залічуються:

- просування віри і любові до ближнього серед військовослужбовців, проведення богослужінь, мес, релігійних обрядів, занять з читання Біблії та молитви;
- індивідуальне і колективне духовне піклування;
- освітня діяльність у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та моральності;
- проведення соціальних і благодійних заходів у військових медичних та соціальних установах;
- проведення конфіденційних бесід з військовослужбовцями;
- забезпечення військовослужбовців засобами, предметами та літературою, що необхідні для проведення релігійних обрядів (Біблії, молитовники, пісенники, інша релігійна література);

- забезпечення участі військовослужбовців у паломництвах усередині країни і за її межами;

- надання релігійних послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей.

Важливою особливістю функціонування угорського інституту капеланства є те, що він встановлений на основі державного конкордату з Церквою [2, с. 237]. Такі міжнародні угоди між Папою Римським як головою Римо-Католицької Церкви й тією чи тією державою, в якій здійснюється регулювання правового статусу католицької церкви, сприяють розвиткові контактів між релігійними організаціями та державою у контексті соціального партнерства.

На противагу Угорщині, особливості правового статусу і функцій священнослужителів у Збройних силах Іспанії закріплені не в одному, а одразу в декількох нормативно-правових актах: Законі Іспанії від 19.11.2007 № 39/2007 «Про військову кар'єру»; Королівському декреті від 07.09.1990 № 1145/1990 «Про заснування Служби релігійної підтримки в Збройних силах і правила, що стосуються її функціонування», а також в Угоді між Ватиканом («Святим Престолом») та Іспанією від 13.11.1950 «Про військову юрисдикцію та релігійну підтримку в Збройних силах». Ключовим нормативно-правовим актом, релевантним цій тематиці, є Королівський декрет від 07.09.1990 № 1145/1990 «Про заснування Служби релігійної підтримки в Збройних силах і правила, що стосуються її функціонування». Відповідно до статті 5 Королівського декрету від 07.09.1990 № 1145/1990 «Про заснування Служби релігійної підтримки в Збройних силах і правила щодо її функціонування» [6, с. 27620], душпастирську опіку для членів Збройних сил, які є католиками, здійснює Військовий ординаріат Іспанії відповідно до умов укладеної між Іспанією і Ватиканом у

1979 році Угоди. Персонал Військового ординаріату реалізує функції з надання релігійно-духовної допомоги особам, які належать до Збройних сил Іспанії або пов'язані з ними. Під час виконання перелічених функцій зазначений персонал користується повною свободою і має право, за запитом військових органів влади, співпрацювати з ними у питаннях надання допомоги, а також культурного та гуманітарного розвитку. Священники зі Служби релігійної підтримки можуть надавати відповідні професійні послуги як на строковій, так і на безстроковій основі. Щонайменше половина членів цієї служби наділена постійним статусом. Згідно з положеннями статті 1 зазначеного Королівського декрету була створена Служба релігійної підтримки в Збройних силах Іспанії при Секретаріаті військової адміністрації. Функції цієї служби ґрунтуються на забезпеченні дотримання конституційного права на свободу віросповідання та відправлення культу. З метою забезпечення релігійно-пастирської опіки можуть укладатися угоди з єпархіями та чернечими орденами (згідно з частиною 2 восьмого додаткового положення Закону Іспанії від 19.11.2007 № 39/2007 «Про військову кар'єру» [4]).

Таким чином, іспанський Військовий ординаріат має подвійне юридичне підпорядкування – як церковному з канонічним правом, так і цивільним законам, що стосуються армії, а військові душпастирі входять до штату практично всіх частин Збройних сил Іспанії.

У Канаді на військових капеланів, згідно з правилами Королівської канадської служби капеланів [4] та відповідно до канадського законодавства, покладаються такі функціональні обов'язки: підтримка можливостей для відправлення релігійних обрядів; безпосереднє проведення християнських релігійних обрядів; відвідування хво-

рих і ув'язнених; забезпечення душпастирської опіки; кризове втручання; консультування з питань етики й моралі [8]. Незалежно від своєї релігійної приналежності, канадські військові капелани представляють на офіційному та релігійному рівні Збройні сили й усіх військовослужбовців Канади на жалобних заходах і поминальних службах за загиблими солдатами. Вони висловлюють вдячність та надають підтримку військовослужбовцям, ветеранам і членам їхніх сімей. Військові капелани пропонують релігійні послуги й пастирське піклування для вірян військовослужбовців, а також надають послуги з консультування всіх осіб, незалежно від їхньої релігійної приналежності. Крім того, військові капелани благословляють військові об'єкти шляхом освячення кораблів, військових прапорів та парадів [7, с. 97].

Згідно з параграфом 33.01 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади [5] капелан – це офіцер, наділений Головним військовим капеланом відповідними повноваженнями. На підставі вказаного нормативно-правового акта до функцій військових капеланів залічуються такі: 1) надання пастирської опіки і духовного піклування; 2) проведення або сприяння у проведенні релігійних обрядів чи служінь та церемоній релігійного чи духовного характеру.

Пункт (2) параграфу 33.03 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади передбачає, що функції і обов'язки Головного військового капелана містять таке:

- консультування Начальника Штабу оборони з релігійних, духовних, морально-етичних питань, пов'язаних з офіцерами і військовослужбовцями унтер-офіцерського складу та їхніми сім'ями;

- керівництво й управління Королівською службою військових капеланів Канади з метою забезпечення надання капеланських послуг офіцерам і військовослужбовцям унтерофіцерського складу та членам їхніх сімей;

- встановлення професійних стандартів, якими керуються військові капелани і цивільні священники у здійсненні капеланської діяльності в Збройних силах Канади;

- відбір кандидатів, придатних для зарахування до лав капеланів;

- надання, відкликання або тимчасове припинення повноважень капеланів або цивільних священників для забезпечення надання капеланських послуг офіцерам і військовослужбовцям унтерофіцерського складу і членам їхніх сімей;

- проведення молебнів на заходах державного значення або на інших дочерніх заходах за рішенням Головного військового капелана;

- виконання обов'язків особистого капелана для Начальника Штабу оборони та інших вищих офіцерів;

- консультування з Міжрелігійним комітетом з капеланства у Збройних силах Канади у справах, пов'язаних з професійними стандартами для капеланів, добробутом капеланів і вимогами до релігійних груп.

Пункт 1 параграфу 33.04 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади передбачає, що Головний військовий капелан може наділяти офіцера повноваженнями надавати капеланські послуги офіцерам і військовослужбовцям унтерофіцерського складу та членам їхніх сімей, якщо такий офіцер: уповноважений релігійною групою, якій цей офіцер підзвітний, виконувати обов'язки священника; схвалений міжрелігійним комітетом з капеланства у Збройних силах Канади на службу капеланом; був віді-

браний і зарахований до Збройних сил Канади й успішно завершив військову підготовку за фахом, необхідним для здійснення службових обов'язків капелана.

Відповідно до пункту 2 зазначеного параграфу, Головний військовий капелан може наділяти особу, яка не є офіцером або військовослужбовцем унтерофіцерського складу, повноваженнями здійснювати душпастирську опіку офіцерів і військовослужбовців унтерофіцерського складу та їхніх сімей за певних умов. А саме, якщо ця особа, підзвітна релігійній групі, до якої вона належить, уповноважена цією релігійною групою виконувати обов'язки священника; або визнається духовним наставником згідно із встановленими нормами.

Згідно з пунктом 1 параграфу 33.07 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади, функції та обов'язки військового капелана на території військової бази, частини чи іншої організаційної одиниці містять:

- консультування командувача офіцера бази, частини чи іншої організаційної одиниці з релігійних, духовних, моральних і етичних питань, пов'язаних з офіцерами й військовослужбовцями унтерофіцерського складу, які перебувають під його командуванням;

- надання капеланських послуг будь-яким офіцерам, військовослужбовцям унтерофіцерського складу та їхнім сім'ям, які бажають отримати ці послуги, включаючи хворих або тих, хто перебуває під військовим або цивільним арештом, незалежно від релігійної або духовної приналежності або вірувань; готовність здійснювати консультування, надавати допомогу, наставляти з релігійних, духовних, моральних і етичних питань.

Пункт 2 зазначеного параграфу передбачає, що капелан має право: брати участь у будь-якому релігійному служінні або духовній церемонії, або заході, за умови, що це не буде перешкоджати його обов'язкам як капелана; взаємодіяти безпосередньо з вищим керівництвом релігійної групи, до якої він належить, з релігійних чи духовних питань і зі своїми керівниками в Королівській службі військових капеланів Канади з усіх питань у сфері військового капеланства; надавати капеланські послуги колишнім офіцерам і військово-службовцям унтерофіцерського складу та їхнім сім'ям за умови, що це не буде перешкоджати виконанню його безпосередніх обов'язків капелана.

Отже, військово-капеланська служба Збройних сил Канади відзначається чіткою регламентованістю. Усі справи щодо духовно-гуманітарної опіки військовослужбовців країни вирішуються Канадською радою комітету церков із питань капеланської служби, до якої входять представництва Англіканської церкви Канади, Баптистської федерації Канади, Лютеранської ради в Канаді, Пресвітеріанської церкви в Канаді та Ради об'єднаних церков Канади. Королівська канадська служба капеланів здійснює свої повноваження на основі Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади. Головний військовий капелан згідно з цим документом є Головним капеланом Збройних сил Канади і відповідає перед Начальником Штабу оборони за релігійний, духовний та моральний стан усіх офіцерів і військовослужбовців унтерофіцерського складу й членів їх сімей.

У Законі Норвегії від 2016 року «Про військову службу» не міститься спеціальних положень, які безпосередньо стосуються питань правового статусу та функцій військових капеланів. Однак ключові положення про діяльність вій-

ськових капеланів в Норвегії містяться в Наказі Міністерства оборони Норвегії № 369 від 10.04.2015 «Про службу капеланів», яким нормативно встановлено, що військові капелани провадять духовну діяльність, сприяють духовній і моральній практиці й здійснюють консультування з питань релігії, етики та моральності (параграф 3 Наказу Міністерства оборони Норвегії № 369 від 10.04.2015 «Про службу капеланів») [12].

Під капеланом розуміється священник Церкви Норвегії, або священнослужитель, або пастор зареєстрованої релігійної громади. Військові капелани служать у рамках окремого підрозділу Збройних сил (згідно з параграфом 2 названого Наказу). Параграф 4 Наказу Міністерства оборони Норвегії № 369 від 10.04.2015 «Про службу капеланів» передбачає, що капелани мають статус військовослужбовців, звання і носять військову форму з відповідними відзнаками. Вони не є комбатантами й здійснюють командирські функції винятково щодо свого роду служби і над військовослужбовцями, які перебувають у їхньому безпосередньому підпорядкуванні. Капелани служать у Збройних силах на підставі свідоцтва (або аналогічного документа) від релігійної організації.

Висновки

Аналіз правової природи та правового статусу військових капеланів у закордонних державах дозволяє дійти висновку, що інститут військового капеланства міцно і давно вже увійшов у звичне життя військових підрозділів у більшості держав світу. Це давня традиція, в якій утілюється складне комплементарне поєднання релігійних і світських державних інституцій у військовій сфері з метою забезпечення свободи віросповідання військовослужбовців.

В одних державах (наприклад, у Великобританії, Угорщині, Іспанії й Канаді) статус військового капелана нормативно прописаний гранично чітко і досить деталізовано в численних актах, а в інших державах на рівні законів наявні прогалини у цьому питанні, але статус певним чином унормований підзаконними актами або угодами (зокрема, в Норвегії).

Проведене дослідження закордонного досвіду правового регулювання статусу та діяльності військових капеланів засвідчило складну топологію та гетерогенність урегулювання право-

вого статусу (від детального прописування до відсутності норм у базових нормативно-правових актах), законодавче закріплення функціонально-цільового навантаження, організації й функціонування військових капеланів, фреймування їх діяльності в Збройних силах закордонних держав. Усе це засвідчує досить високу складність та інтерсекційність суспільних відносин і, конкретно, правовідносин у цій сфері, їх високе правове значення для конституційно гарантованої реалізації свободи віросповідання військовослужбовцями.

Література

1. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ : *Закон*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення 06.02.2020).
2. Білаш О. В. Конкордат як різновид міжнародної угоди та регулятор державно-конфесійних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 29(2). С. 236-240.
3. Kormányrendelet A Tábori Lelkészi Szolgálat Létrehozásáról. URL: <http://www.ktp.hu/document/1994-kormanyrendelet-tabori-lelkeszi-szolgalat-letrehozasarol> (дата звернення 06.02.20).
4. De la carrera militar : Ley № 39/2007, de 19 de noviembre de 2007 : *Ley*. URL: <https://www.boe.es/eli/es/l/2007/11/19/39/con> (дата звернення 06.02.2020).
5. Queen's Regulations and Orders (QR&O) Volume I – Administration. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulations-orders/vol-1-administration.html> (дата звернення 06.02.2020).
6. Real Decreto № 1145/1990, de 7 de septiembre de 1990, por el que se crea el Servicio de Asistencia Religiosa en las Fuerzas Armadas y se dictan normas sobre su funcionamiento : *Decreto*. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1990-23337> (дата звернення 06.02.2020).
7. Rennick J. B. (2011) “Canadian military chaplains: Bridging the gap between alienation and operational effectiveness in a pluralistic and multicultural context”, *Religion, State & Society*, vol. 39, no. 1, pp. 93–109.
8. The Royal Canadian Chaplain Service. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/programs/royal-canadian-chaplain.html> (дата звернення 06.02.2020).
9. The Queen's Regulations for the Army of 1975. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/440632/20150529-QR_Army_Amdt_31_Jul_2013.pdf (дата звернення 06.02.2020).
10. The Queen's Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999. URL: <https://witneyaircadets.files.wordpress.com/2016/12/queens-regulations-for-the-royal-air-force-2016.pdf> (дата звернення 06.02.2020).
11. The Queens Regulations for the Royal Navy (April 2017). URL: <https://www.royalnavy.mod.uk/reference-library/brd2> (дата звернення 06.02.2020).
12. Tjenesteordning for feltprester (Forsvarsdepartementet, 10.04.2015). URL: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2015-04-10-369> (дата звернення 06.02.2020).

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine “On Freedom of Conscience

and Religious Associations”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (Accessed 6 February 2020).

2. Bilash, O.V. (2014), “Concordat as a kind of international agreement and regulator of state-confessional relations”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Pravo*. 2014. vol. 29(2). pp. 236–240.

3. “Kormányrendelet A Tábori Lelkészi Szolgálat Létrehozásáról”, available at: <http://www.ktp.hu/document/1994-kormanyrendelet-tabori-lelkeszi-szolgalat-letrehozasarol> (Accessed 6 February 2020).

4. “De la carrera militar : Ley № 39/2007, de 19 de noviembre de 2007”, available at: <https://www.boe.es/eli/es/l/2007/11/19/39/con> (Accessed 6 February 2020).

5. “Queen’s Regulations and Orders (QR&O) Volume I – Administration”, available at: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulations-orders/vol-1-administration.html> (Accessed 6 February 2020).

6. “Real Decreto № 1145/1990, de 7 de septiembre de 1990, por el que se crea el Servicio de Asistencia Religiosa en las Fuerzas Armadas y se dictan normas sobre su funcionamiento”, available at: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1990-23337> (Accessed 6 February 2020).

7. Rennick, J.B. (2011) “Canadian military chaplains: Bridging the gap between alienation and operational effectiveness in a pluralistic and multicultural context”, *Religion, State & Society*, vol. 39, no. 1, pp. 93–109.

8. “The Royal Canadian Chaplain Service”, available at: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/programs/royal-canadian-chaplain.html> (Accessed 6 February 2020).

9. “The Queen’s Regulations for the Army of 1975”, available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/440632/20150529-QR_Army_Amdt_31_Jul_2013.pdf (Accessed 6 February 2020).

10. “The Queen’s Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999”, available at: <https://witneyaircadets.files.wordpress.com/2016/12/queens-regulations-for-the-royal-air-force-2016.pdf> (Accessed 6 February 2020).

11. “The Queens Regulations for the Royal Navy (April 2017)”, available at: <https://www.royalnavy.mod.uk/reference-library/brd2> (Accessed 6 February 2020).

12. “Tjenesteordning for feltprester (Forsvarsdepartementet, 10.04.2015)”, available at: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2015-04-10-369> (Accessed 6 February 2020).

Стаття надійшла до друку 12.02.2020 року

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

УДК 340.134

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-66-76>

Механізми адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права«КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Лазебна К.Ю.

*Здобувач вищої освіти ступеня магістр,
ВНЗ «Університет економіки та права«КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (068) 84-298-72, e-mail: lazebna.kristina1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5054-6277*

Mechanisms of adaptation of the legislation of Ukraine to the legal system of the European Union

Frantsuz A.J.

Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine

*Doctor of Laws Sciences, Professor,
Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Lazebna K.Y.

*Master student, “KROK” University,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (068) 84-298-72, e-mail: lazebna.kristina1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5054-6277*

Анотація. Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу (далі – ЄС). ЄС підтримує Україну в забезпеченні стабільного, процвітаючого й демократичного майбутнього для своїх громадян і непохитний у своїй підтримці незалежності, територіальної цілісності та суверенності. Інтеграція до ЄС – це комплексна процедура та сьогоднішня ціль, яку прагне досягнути Україна, що супроводжується здійсненням адаптації законодавства до системи права ЄС. Після того, як країна-заявник пристосовується до умов членства, вона має імплементувати закріплені правила у всіх сферах правовідносин. Та невід’ємним процесом для реалізації даної мети є запровадження правильних механізмів на законодавчому рівні, які будуть координувати та контролювати виконання вимог положень європейського законодавства, передбачених Угодою про асоціацію з ЄС. Асоціація з ЄС є край важливою в контексті проведення реформ, оскільки положення Угоди мають слугувати основою для нової моделі соціально-економічного розвитку України. Тому, розробляючи концепцію та програми секторальних реформ, необхідно брати до уваги, аналізувати та адаптувати відповідні вимоги директив ЄС із нормативно-правовими актами України. Поетапне наближення законодавства, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії й поваги до прав людини, зміцнення національної безпеки та безпеки громадян, недопустимість застосування сили як методу вирішення внутрішньодержавних конфліктів і налаштування стабільності та злагоджених відносин із усіма країнами-сусідами на даний час є одними з найважливіших чинників-взірців для Української держави. Повноцінна реалізація реформи державного управління у відповідності до затвердженої стратегії є запорукою ефективного впровадження всіх без винятку реформ в Україні; ефективне формування та реалізація державної політики, що базується на оцінці позицій зацікавлених сторін, аналізі впливів і стратегічному плануванні, а також високому рівні професійності державної служби. Зрештою, дослідження адаптації законодавства України до законодавства ЄС матимуть змогу ввести науково обґрунтовані пропозиції для кращого забезпечення національних інтересів нашої держави у сфері європейської інтеграції та дійової реалізації зовнішньополітичного пріоритету.

Ключові слова: Європейський Союз, законодавство України, європейська інтеграція, механізми адаптації, міжнародні принципи і стандарти, громадянське суспільство.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 19.

Annotation. Ukraine is a priority partner for the European Union (hereinafter referred to as the EU). The EU supports Ukraine in securing a stable, prosperous, and democratic future for its citizens and unwavering in its support of independence, territorial integrity, and sovereignty.

Integration into the EU is a complex procedure and the current goal pursuing by Ukraine, which accompanied by the adaptation of legislation to the legal system of the EU. Once the applicant country adapts to the terms of membership, it must implement the established rules in all areas of the legal relationship. An essential process for achieving this goal is the introduction of the right mechanisms at the legislative level, which will coordinate and control the implementation of the requirements of European legislation provided for in the Association Agreement with the EU. The Association with the EU has crucial importance in the context of reforms, as the provisions of the agreement should serve as the basis for a new model of social-economic development of Ukraine. Therefore, when developing the concept and programs of sectoral reforms, it is necessary to take into account, analyze, and adapt the relevant requirements of the EU directives with the regulations of Ukraine. Step by step approximation of laws, modernizing the legal field and ensuring transparency of national legislation, deepening the culture of democracy and respect for human rights, enhancing national and citizen security, the inadmissibility of using force as a method of resolving internal conflicts, and forging stability and harmonious relations with all countries are one of the most important role models for the Ukrainian state. The full implementation of the public administration reform under the approved strategy is the key to effective implementation of all reforms in Ukraine without exception; effective public policy formulation and implementation based on stakeholder assessment, impact analysis and strategic planning, as well as a high level of professionalism in the civil service. Well, researches on the adaptation of the Ukrainian legislation to the EU legislation will make it possible to introduce scientifically substantiated proposals for better securing of our country's national interests in the field of European integration and effective implementation of the foreign policy priority.

Keywords: European Union, Ukrainian legislation, European integration, Ukrainian legislation, adaptation mechanisms, international principles and standards, civil society.

Formulas: 0, *fig.:* 0, *tabl.:* 0, *bibl.:* 19.

Постановка проблеми

Проблематика дослідження насамперед полягає у недосконалому понятті на теоретичному рівні організаційних процесів і механізмів, які необхідно створити для ефективною адаптації законодавства України до права ЄС; викладення даної мети у чіткому алгоритмі елементів, що складатимуть цілий механізм реалізації процесу приведення у відповідність законодавства України до права ЄС.

Зв'язок із важливими практичними завданнями полягає в тому, що перед кожним із нас є завдання сприяння чіткого визначення суті організаційного забезпечення адаптації законодавства; від органів державної влади – відповідальна координація та контроль за виконанням умов Угоди про Асоціацію з ЄС, обрамлених термінами виконан-

ня окремих покладених завдань перед Україною її законодавчим процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідники, які працювали над розв'язанням проблематики даного питання інтеграції України до ЄС та адаптації: К. Волчук, Л. Даниленко, Н. Гнидюк і С. Павлюк, М. Сабан, І. Грицяк, Х. Машталір та С. Леськів, М. Калина, М. Назаренко, Н. Сюр й ін. – у своїх роботах наголошували, що правове поле Європи очікує від України гармонізацію законодавства: прийняття відповідних нормативно-правових актів та внесення змін майже в тисячі законів і нормативно-правових актів України, це підтверджується експертами, які здійснювали аналітичне порівняння законодавства.

Даний факт означає, що все законо-

давство України має бути модифіковане відповідно до міжнародних принципів і стандартів, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших загальновідомих міжнародних організацій. Науковці зазначають, що найбільш пріоритетними для України є ті сфери законодавства, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав-членів ЄС і які регулюють відносини, пов'язані з підприємницькою діяльністю, захистом конкуренції, банкрутством, захистом прав інтелектуальної власності, митним регулюванням, транспортом та зв'язком, стандартами і сертифікацією.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття

У статті подаються пропозиції для запровадження чинних механізмів для ефективності адаптації законодавства України до системи права ЄС; визначення понятійного апарату на суспільному рівні про систему права ЄС, цінності, цілі ЄС для повної гармонізації суспільства та держави на шляху інтеграції до ЄС.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Визначити поняття адаптації законодавства та встановлені цілі, наявні на сучасному етапі в державі України, дослідити стан адаптації законодавства України до системи права ЄС, наявні механізми й необхідність введення їх у дію з метою досягнення результатів наближення України до Євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Критерії вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС були прийняті ще у червні 1993 року на засіданні Європейської Ради в Копенгагені й під-

тверджені в грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради в Мадриді.

Документ отримав назву Копенгагенські критерії, кінцевою метою яких є:

- стабільні інститути, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу й захист меншин;
- функціонуюча ринкова економіка та спроможність справлятися з конкуренцією і ринковими силами в ЄС;
- здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи суворе дотримання завдань політичного, економічного, валютного союзу [2].

Acquis communautaire (acquis) – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Адаптація законодавства – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* [4].

Л. Даниленко у своїй науковій статті визначив, що Європейська інтеграція є усупільненням суверенітетів державами-членами Європейського Союзу, що створили спільні інституції, яким надали частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення у відповідних сферах спільних інтересів могли ухвалюватися демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні [9].

К. Волчук у своїй роботі досліджувала стратегію інтеграції України в ЄС та перспективи України стати на сходинку поруч з країнами ЄС [10].

Х. Машталір і С. Леськів у своїй праці виокремили, що досягнення стратегічної мети держави щодо набуття

Україною статусу асоційованого та у перспективі повноправного члена Європейського Союзу потребує формування відповідних внутрішніх передумов шляхом проведення системних реформ соціально-економічної системи, розвитку громадянського суспільства, зміцнення демократичних інституцій, пошуку найбільш ефективної моделі забезпечення національної безпеки, розвитку нашої держави як незалежної й суверенної [11].

Як зазначає М. Сабан, для України європейська інтеграція – це спосіб модернізації національної економіки, залучення іноземних інвестицій та новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на внутрішній ринок ЄС [12].

На сьогодні для України досі найнебезпечнішими є виклики і потенційні загрози, спричинені вторгненням військ Російської Федерації на територію України. Стратегією зменшення ймовірності реалізації терористичних актів у нашій державі повинен стати подальший розвиток системи забезпечення обороноздатності країни, вдосконалення правової бази на основі стандартів провідних держав світу, посилення взаємодії між спеціальними органами, підвищення якості професійної підготовки співробітників структур, що займаються проблемою тероризму та їх технічної оснащеності [13].

Європейський вектор наразі інституціолізований у формі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яка набула чинності 01 вересня 2017 року і стала найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним догово-

ром з третьою країною, коли-небудь укладеним із Європейським Союзом.

Це було вражаюче підтвердження м'якої сили ЄС. Українська держава може скористатися пакетом допомоги на суму майже 15 мільярдів євро, зростаючою присутністю інституцій ЄС та близько 400 проєктів технічної допомоги з боку ЄС і країн-членів на місцях.

Угода охоплює низку секторів, де очікуються реформи для наближення європейських стандартів, включаючи енергетику, транспорт, захист довкілля, промислове співробітництво, соціальний розвиток та захист, рівні права, захист споживачів, освіту й культурне співробітництво [5]. Три чверті угоди охоплюють економічну угоду, відому як «Глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі», яка пропонує Україні більш широкий доступ до ринків ЄС. Зокрема, в ній передбачений політичний діалог щодо реформ, пов'язаних з політичною асоціацією, демократичними інститутами, правами людини та конвергенцією у сферах зовнішньої політики і політики безпеки [14].

Chatham House Report у своїй публікації «Боротьба за Україну» звітував про те, що Угода з ЄС містить детальні та обов'язкові положення від України узгодити свої закони та політику із правовою системою ЄС (*acquis communautaire*) у складному процесі, відомому як «наближення законодавства». Крім скасування тарифів, особливе значення надано інституційній і регуляторній адаптації з шаблонами ЄС. Цей підхід відображає центральне значення у розробці політики ЄС щодо галузевих, технічних та міжнародних норм. Він також зазначає більш широку мету угоди - соціально-економічну й політичну модернізацію [15].

Також було наголошено на тому, що в Україні відсутній Єдиний центр, на який би був покладений обов'язок щодо

прийняття рішень, пов'язаних із європейською інтеграцією, і координаційна політика є недостатньо ефективною.

Одним із вагомих нововведень на підтримку України в квітні 2014 року було втілено рішення Президента Європейської Комісії про створення Support Group for Ukraine (SGUA) за ініціативою тодішнього Президента Комісії Жозе Мануеля Баррозу та продовжена під керівництвом Жана-Клода Юнкера, SGUA складається з посадових осіб Комісії й країн-членів ЄС. Її очолює Пітер Вагнер і, за словами Комісії, вважається «каталізатором, фасилітатором і прихильником реформ».

Група підтримки складається з семи секторів, що відповідають основним пріоритетам реформ, викладеним у Порядку денному Асоціації, таких як:

- сільське господарство та санітарні/фітосанітарні питання;
- економічні та фіскальні реформи;
- фінансове співробітництво;
- енергетика та довкілля;
- правосуддя та внутрішні справи, включаючи антикорупцію;
- координація політики;
- наука, освіта та соціальні питання.

Серед інституцій ЄС Support Group for Ukraine є головним координаційним органом для надання допомоги Україні в різних генеральних дирекціях Європейської комісії та Європейської служби зовнішніх дій. У той же час, експерти SGUA отримали детальні знання про конкретні сектори в Україні. Деякі чиновники перебувають у країні в складі оперативної частини делегації ЄС [16].

Найуспішніша політика на даний момент призвела до створення нових установ та систем – приклади включають Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), систему електронного декларування електронних декларацій активів та електронну систему держав-

них закупівель ProZorro. Реформувати існуючі інститути виявилось набагато складніше, хоча вони і є метою більшої допомоги ЄС.

Варто також зазначити проєкт **Twinning** – проєкт технічної допомоги ЄС, який полягає в організації співпраці державного органу (установи) держави – члена ЄС з відповідним державним органом (установою) України – бенефіціаром проєкту з метою обміну досвідом та надання допомоги в питаннях державного управління й адаптації законодавства України до законодавства ЄС [17].

Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. «Про затвердження Порядку ініціювання, підготовки та реалізації проєктів Twinning» зробила важливий внесок для запуску механізму адаптації законодавства України до ЄС.

ЄС також надає допомогу Україні для боротьби з гуманітарними, соціальними та економічними наслідками конфлікту в східних регіонах країни. Забезпечивши загалом понад 402 мільйони євро з початку конфлікту, ЄС та його держави-члени разом є найбільшим гуманітарним донором, вирішуючи потреби людей у районах, безпосередньо постраждалих від конфлікту, внутрішньо переміщених людей і біженців з конфліктних регіонів.

Через Консультативну місію Європейського Союзу (EUAM) в Україні міжнародні експерти, що базуються в Україні, переважно з держав-членів ЄС, допомагають Україні в реформі цивільного сектору безпеки.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України», одним з основних завдань Міністерства є здійснення науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення

виконання першого етапу реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [6].

Відповідно до схвалених планів, робота з впровадження актів законодавства ЄС передбачає не лише аспект наближення законодавства, а також інституційні, організаційні заходи, проведення відповідних консультацій із заінтересованими сторонами. Такий підхід має забезпечити узгодженість та прозорість у виконанні Україною зобов'язань, що передбачені Угодою про асоціацію, ефективний моніторинг імплементації актів законодавства ЄС. Також були внесені відповідні зміни до Регламенту Кабінету Міністрів України, які слугують певним «фільтром» для відсіювання урядових нормативно-правових актів, що не відповідають або суперечать положенням Угоди про асоціацію [7].

Плани заходів з виконання Угоди про асоціацію детально визначають, що має зробити Міністерство для якісного втілення положень нормативно-правових актів ЄС, які необхідно впровадити на основі зобов'язань за Угодою. Структура планів є адаптованою до сучасних аналітичних можливостей української системи державного управління і ґрунтується на традиційній методології транспозиції законодавства ЄС до законодавства держав-членів [8].

Щодо динамічності законодавства ЄС.

Законодавство ЄС в усіх сферах є динамічним, а не сталим процесом. Для України не передбачено механізму імплементації найновіших редакцій документів та залучення України до дискусії щодо найактуальніших питань у тій чи тій сферах. За таких умов Україна завжди «наздоганятиме» ЄС та не матиме належного рівня імплементації законодавства. На основі досвіду імпле-

ментації державами-членами, звітів Європейської Комісії, аналізу труднощів у імплементації, виникнення нових обставин, практики Суду Європейського Союзу законодавство ЄС постійно вдосконалюється. З'являються нові норми, директиви переглядаються, окремі директиви об'єднують у рамкові, застарілі положення зникають.

Положення щодо перегляду того чи того нормативно-правового акта передбачені одразу в тексті нормативно-правових актів ЄС. Наприклад, стаття 5 Директиви 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості в підготовці окремих планів та програм, що стосуються довкілля, й внесення змін і доповнень до Директив №85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС про участь громадськості й доступ до правосуддя.

Визначення механізмів сприяння ефективного процесу адаптації законодавства України, а також готовності країни загалом до інтеграції у правову систему Європейського Союзу:

➤ успішне функціонування громадянського суспільства, що можливе лише в умовах правової держави, основною характерною рисою якої є беззаперечне панування закону в усіх сферах суспільно-політичного життя. І в цьому контексті можна говорити про прямий зв'язок між дотриманням законності, суспільним та правовим порядком і розвитком правової держави та громадянського суспільства, що здатне забезпечити захист кожної людини і громадянина [18].

➤ В Україні мають завжди фіксуватися граничні межі на виконання її реформ. ЄС повинен довгостроково підтримувати умови для стимулювання реальних, а не часткових чи косметичних реформ, та ми маємо визнати, що європейська інтеграція не можлива без проведення політичних й економічних перетворень.

➤ Ввести в дію координаційний орган з питання адаптації законодавства України до системи права ЄС.

➤ Забезпечити механізми, направлені на спроможність України зберегти незалежність та територіальну цілісність, незважаючи на наміри з боку Російської Федерації. Україні потрібна політична воля і показовий прогрес у дотриманні ключових стандартів належного управління Служби Безпеки України.

➤ НАТО та ЄС повинні, відповідно, започаткувати сектор безпеки та законодавчі Консультативні програми з питань правозастосування в Україні, співмірні з НАТО наявні зусилля в сфері оборони.

➤ Необхідне заохочення до активності неприбуткових організацій, громадських формувань, однією з цілей яких є розвиток суспільної свідомості через культурний обмін та суспільну єдність, розширення знань і методів їх використання на шляху до приєднання України з Європейським Союзом, залучення делегатів із ЄС та проведення активних освітніх програм для молоді, що характеризуються неформальною освітою і мають ефективність поглинання набутої інформації для подальшого застосування на користь суспільства.

➤ Удосконалення ефективних механізмів, а також контролю для підтримки малого і середнього бізнесу на державному рівні та активізація по всій території України.

➤ Громадянське суспільство та міжнародна спільнота повинні приділяти увагу не стільки виборчій та інституційній реформам, скільки антикорупційним заходам, щоб захопити розрив із старою системою та дозволити новому поколінню справжніх реформаторів формувати закони і політику. Ширше використання інституціональних обмінів між українськими урядовими структурами та урядами країн-членів

ЄС сприятиме кращій практиці управління, формулюванню й виконанню політики [19].

➤ Укоренити механізми, керуючись якими, громадяни України фактично будуть брати участь в управлінні своєю країною та здійснювати громадянський нагляд. Однієї статті 5 Конституції України, яка проголошує: «*Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування*»[1], не достатньо, звертаючи увагу на сьогоденні реалії. Активне громадянство може допомогти створити більш широкий і більш реформаторський політичний клас у майбутньому. Якщо українські політики, судді та державні службовці не приймуть необхідність докорінно змінити їх систему – через створення надійних установ, справжніх гарантій проти корупційних дій, політичної та юридичної підзвітності – старі звичаї (негативного впливу) продовжуватимуться, а західні партнери віддалятимуться.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження даної теми

Підсумовуючи, в даній роботі були визначені основоположні поняття та розкриті цілі, поставлені перед Україною на сучасному етапі. Згаданий вектор наближення до системи права ЄС, група підтримки з семи секторів відповідають основним пріоритетам реформ, викладеним у Порядку денному Асоціації України з ЄС.

Також, зосереджено увагу на забезпечення підтримки України з боку ЄС. У дослідженні окрему увагу приділено визначенню механізмів сприяння ефективному процесу адаптації законодавства України.

Надання допомоги ЄС Україні в

рамках Європейського інструменту суспільства координується Групою підтримки Європейської комісії для України (SGUA). Разом з Представництвом ЄС в Україні SGUA розробляє програми підтримки для ключових реформ (наприклад, децентралізації, боротьби з корупцією, зміцнення верховенства права), які часто фінансуються та реалізуються державами-членами ЄС. Також ЄС забезпечує українське громадянське суспільство за рахунок грантів з різних фінансових інструментів, через внески в Європейський фонд демократії та постійний діалог, який інформує нашу політику.

Перспективи подальшого дослідження даної теми базуються на запроваджених реформах, їхньому впливові на громадянське суспільство та законотворчий лад, аналізі результатів і досягненні змін, порівнянні ефективності роботи нових механізмів, темпів та

кількості запроваджених правових норм та доповнень, попередній оцінці наближення законодавства до права ЄС, доопрацюванні прогалін у законодавстві, якщо такі все ще існують.

У контексті дослідження можна зробити висновок, що нам потрібно привести набагато більшу актуальність та амбіції до спільної цілі шляхом посилення міжнародної співпраці, приватно-державних партнерств, збалансованого фінансування та реформаційних рішень, направлених на запровадження механізмів адаптації всієї системи права України у відповідність до права ЄС, оптимізації громадянського суспільства, координації та контролю за виконанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, що має здійснюватися конкретним відповідальним органом державної влади.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 30. Ст.141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%> (дата звернення 13.01.2020).
2. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі: Міністерство закордонних справ України, опубліковано 28.10.2019 р. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes/kopengagenski-kriteriyi-chlenstva-v-yevropejskomu-soyuzi> (дата звернення: 13.01.2020).
3. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05> (дата звернення: 13.01.2020).
4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629> (дата звернення: 13.01.2020).
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 26.09.2014, *Офіційний вісник України*, 2014, № 75. Т. 1, С. 83. ст. 2125.
6. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 13.01.2020).
7. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (дата звернення: 13.01.2020).
8. План Заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-

членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (дата звернення: 13.01.2020).

9. Даниленко Л. І., Поліщук І. В. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навч.-метод. матеріали. Київ: НАДУ, 2013. 132 с.

10. Wolczuk K. "Ukraine and Europe". Article eleven. *University of Birmingham*. Birmingham, UK, 2016. 18 p.

11. Машталір Х., Леськів С. Інтергація України до Європейського Союзу як основа для розбудови громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С.163-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_6_37 (дата звернення: 13.01.2020).

12. Сабан М. Про переваги та недоліки інтеграції України до ЄС. Буковинська державна фінансова академія. Чернівці, 2010. URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67697.doc.htm (дата звернення: 13.01.2020).

13. Гриненко І. М., Прокоф'єва-Янчиленко Д. М., Сокрут Б. В. Оцінювання та управління ризиками у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: кримінологічний моніторинг, тактичний аналіз та використання відкритих джерел. Київ, 2015. 158 с.

14. Gwendolyn Sasse, Baláz Jarábik, Shapovalova Natalia, Thomas de Waal. "The EU and Ukraine: Taking a Breath", *Endowment for international peace*. 2018. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/02/27/eu-and-ukraine-taking-breath-pub-75648> (дата звернення 13.01.2020).

15. Chatham House Report. *The Struggle for Ukraine*: веб-сайт. URL: <https://reader.chathamhouse.org/struggle-for-ukraine> (дата звернення 13.01.2020).

16. THE SUPPORT GROUP OF UKRAINE (SGUA): веб-сайт. URL: <https://www.aalep.eu/support-group-ukraine-sgua> (дата звернення 13.01.2020).

17. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. Twinning: веб-сайт. URL: <https://www.center.gov.ua/pro-tsentr/proekti/twinning> (дата звернення 13.01.2020).

18. Гнидюк Н., Павлюк С. Наближення законодавства України до права ЄС відповідно до Угоди про асоціацію: між правовими зобов'язаннями та аналізом політики? *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. 2016. URL: <https://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29067.pdf> (дата звернення 13.01.2020).

19. Щекин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: монографія. Київ: МАУП, 2000. 576 с.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 13 January 2020).

2. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2019), "Copenhagen criteria for membership of the European Union", available at: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes/kopengagenski-kriteriyi-chlenstva-v-yevropejskomu-soyuzi> (Accessed 13 January 2020).

3. Ministry of Economy and European Integration of Ukraine (2005), "Order "On approval of the Methodology for defining the criteria of the European integration component of state target programs", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05> (Accessed 13 January 2020).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (Accessed 13 January 2020).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Accessed 13 January 2020).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), «Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (Accessed 13 January 2020).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Implementation of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the

European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (Accessed 13 January 2020).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) “Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Plan of measures for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (Accessed 13 January 2020).

9. Danilenko, L.I. and Polishchuk, I.V. (2013), *Perspektivi ta vikliki evrointegracijnih procesiv dlya Ukraini* [Prospects and challenges of European integration processes for Ukraine], Kyiv, Ukraine.

10. Wolczuk, K. (2016), “Ukraine and Europe”. Article eleven. *University of Birmingham*, Birmingham, UK. 18 p.

11. Mashtalir, H. and Leskov, S. (2017), “Ukrainian Integration into the European Union as a Basis for Civil Society Development”, *Entrepreneurship, Economy and Law*, vol. 6, pp.163-166.

12. Saban, M. (2010), “About the advantages and disadvantages of Ukraine's integration into the EU”, *Bukovynska public Finance Academy*, available at: https://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67697.doc.htm (Accessed 13 January 2020).

13. Grinenko, I.M. Prokofieva-Yanchilenko, D.M. and Sokrut, B.V. (2015), *Ocinyvannya ta upravlinnya risikami u sferi protidii transnacional'ny organizovaniy zlochinnosti: kriminologichnij monitoring, taktichnij analiz ta vidkriti dgerela* [Risk Assessment and Management in Transnational Organized Crime in Ukraine: Criminological Monitoring, Tactical Analysis and Open Source Use], Kyiv, Ukraine.

14. Gwendolyn, S. Baláz, J. Shapovalova, N. and Thomas de Waal (2018), “The EU and Ukraine: Taking a Breath”, *Endowment for international peace* – [Online], available at: <https://carnegieendowment.org/2018/02/27/eu-and-ukraine-taking-breath-pub-75648> (Accessed 13 January 2020).

15. Lough, J. Lutsevych, O. Nixey, J. Sherr, J. Wolczuk, K. Ash, T. and Gunn, J. (2017), “The Struggle for Ukraine”. *Chatham House Report*, [Online], available at: <https://reader.chathamhouse.org/struggle-for-ukraine> (Accessed 13 January 2020).

16. THE SUPPORT GROUP OF UKRAINE (2019), available at: <http://www.aalep.eu/support-group-ukraine-sgua> (Accessed 13 January 2020).

17. Center for Adaptation of Civil Service to European Union Standards (2019), “Twinning”, available at: <http://www.center.gov.ua/pro-tsentr/proekti/twinning> (Accessed 13 January 2020).

18. Hnidyuk, N. and Pavlyuk, S. (2016), “Approximation of Ukrainian legislation to EU law in accordance with the Association Agreement: between legal obligations and policy analysis?” [Online], available at: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29067.pdf> (Accessed 13 January 2020).

19. Shchekin, G.V. (2000), *Social`na teoriya ta kadrova politika* [Social theory and personnel policy], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2020 року

УДК 341.1

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-77-84>

Поняття та сутність «acquis communautaire» у контексті дослідження процесу лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України

Ткач Д.І.

*Доктор політичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (044)-455-56-90, e-mail: dmitriyt@krok.edu.ua
ORCID:0000-0002-1347-9562*

Казік Т.В.

*Аспірантка, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (068) 98-748-82, e-mail: kazikt@krok.edu.ua
ORCID:0000-0001-5753-5768*

The concept and essence of “acquis communautaire” in the context of the study of the process of liberalization by the European Union of the visa regime for Ukraine

Tkach D.I.

*Doctor of science (political), professor, vice-rector for international relations,
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (044)-455-56-90, e-mail: dmitriyt@krok.edu.ua
ORCID:0000-0002-1347-9562*

Kazik T.V.

*Postgraduate student, «KROK» University,
Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (068) 98-748-82, e-mail: kazikt@krok.edu.ua,
ORCID:0000-0001-5753-5768*

Анотація. У статті досліджено тлумачення поняття «*acquis communautaire*», його сутність та значення у контексті аналізу процесу адаптації українського законодавства в рамках виконання завдань «Плану дії щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України». Першочергово авторами приділяється увага фундаментальним крокам на шляху до затвердження євроінтеграційного напрямку України як головного вектору зовнішньої політики держави. Таким чином, проаналізовано та порівняно статті й розділи Постанов різних років прийняття – «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 1993 року та «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 2010 року. Визначено нормативно-правовий акт, в якому вперше було введено та інтерпретовано «*acquis communautaire*» як правову систему Європейського Союзу – Закон України від 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Окреслено проблематику введення поняття на прикладі політики захисту персональних даних, включаючи болюче та досить провідне у науково-дискусійних обговореннях питання перекладу на українську мову важливих понять норм ЄС, що загальмувало процес адаптаційних заходів. Окремо авторами сформульовано список заходів із гармонізації нормативно-правових актів українського законодавства до відповідності «*acquis*». У рамках виконання поставленого завдання складено хронологічну таблицю з назвою законодавчого акта та характеристикою результатів внесення змін до зазначеного акта. Так, проаналізовано 10 нагальних документів імплементації європейських норм щодо захисту персональних даних, що були визначені у Плані дії щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України (VLAP). Виконане дослідження дозволяє простежити за процесом гармонізації європейського законодавства до українського на прикладі одного напрямку, а саме політики захисту персональних даних. Також, ґрунтуючись на виділених проблемних питаннях, пропонується провести заходи щодо вдосконалення методів виконання імплементаційних заходів, що в подальшому позитивно вплинуть на розвиток євроінтеграційного напрямку України.

Ключові слова: «*acquis communautaire*», «*acquis*» ЄС, лібералізація ЄС візового режиму для України, адаптація законодавства України, євроінтеграція, Україна, Європейський Союз.

Формула: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 19.

Annotation. The article investigates the interpretation of the concept “*acquis communautaire*”, it’s essence and meaning in the context of the analysis of the process of adaptation of Ukrainian legislation in the framework of the tasks of the “*Visa Liberalisation Action Plan*” with the EU. Initially, the authors pay attention to fundamental steps towards the approval of the European integration direction of Ukraine as the main vector of the state foreign policy. Thus, articles and sections of resolutions of different years of adoption – “*On the Main Directions of Ukraine’s Foreign Policy*” of 1993 and “*On the Principles of Domestic and Foreign Policy*” of 2010 – have been analyzed and compared. The legal action in which “*acquis communautaire*” as the legal system of the European Union was introduced and interpreted for the first time – the Law of Ukraine of 2004 “*On the State Program for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union*” was defined. The issue of introduction of the concept on the example of personal data protection policy was defined, including a painful and rather leading in scientific and discussion discussions the issue of translation into Ukrainian of important concepts of EU norms, which slowed down the process of adaptation measures. Separately, the authors have formulated a list of measures aimed at harmonization of Ukrainian legislation with “*acquis*”. As part of the task, a chronological table with the title of the legislative act and description of the results of amendments to the said act has been compiled. Thus, 10 urgent documents of implementation of European

norms on personal data protection, which were defined in the “Visa Liberalisation Action Plan” (VLAP), were analyzed. The study allows us to follow the process of harmonization of European legislation to the Ukrainian one on the example of one direction, namely the policy of personal data protection. Also, based on the identified problematic issues, it is proposed to take measures to improve the methods of implementation, which in the future will have a positive impact on the development of the European integration of Ukraine.

Keywords: “*acquis communautaire*”, “*acquis*” of the EU, liberalization of the EU visa regime for Ukraine, the adaptation of the legislation of Ukraine, European integration, Ukraine, the European Union.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1, bibl.: 19.

Постановка проблеми

«*Acquis communautaire*» (надалі – «*acquis*») є дуже важливою концепцією в Європейському Союзі. Він охоплює всі договори, законодавство ЄС, міжнародні угоди, стандарти, судові рішення, положення про основні права і горизонтальні принципи в договорах, такі як рівність та недискримінація. В офіційних документах ЄС даний термін замінює слово «законодавство».

Усі дійсні держави-члени та їх громадяни повинні підкорятися «*acquis*», а також держави, які мають намір приєднатися до ЄС, обов’язково приймають «*acquis*» на рівні з національним законодавством [1]. Враховуючи таку особливість, у рамках лібералізації візового режиму для України значну увагу було приділено адаптації законодавства країни до «*acquis*». Саме тому актуальним залишається дослідження тлумачення терміна «*acquis*» як основного чинника законодавчих зрушень в Україні у період виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Опісля офіційного започаткування діалогу лібералізації візового режиму вітчизняні науковці зосередилися насамперед на правовому аспекті даного процесу. Обґрунтування правових засад співробітництва між Україною та ЄС

висвітлено у працях О. В. Довжук [2], Л. Є. Смірної [3], Р. А. Петрова [4], Ю. Л. Юринця [5]. Серед останніх досліджень, що спрямовані на синтез процесу адаптації законодавства України та дослідження терміна «*acquis*» у процесі імплементації Угоди між Україною та ЄС про асоціацію, слід виокремити В. І. Чубейко [6] та Р. А. Петрова [7], відповідно.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

З вищенаведеного аналізу наукових публікацій і впливає необхідність у дослідженні введення терміна «*acquis*» у контексті лібералізації візового режиму ЄС для України, розгляд його поняття, сутності та проблематики на прикладі адаптаційних заходів реалізації пунктів Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України (VLAP).

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження поняття та сутності терміна «*acquis communautaire*» як основного чинника трансформації правової системи України у контексті процесу лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України.

Виклад основного матеріалу дослідження

На початку незалежності України, у 1993 році, була схвалена Постанова

Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України». У Постанові було закладено перші кроки до визначення євроінтеграційного процесу як одного з головних прагнень держави. Так, у 3 розділі одним із напрямів зовнішньої політики проголошується «розширення участі в європейському регіональному співробітництві» [8].

Згодом, у 2010 році Постанова втратила чинність на підставі Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [9]. Закон запозичив основні принципи зовнішньої політики, зазначені у Постанові від 1993 року та був розширений з включенням засад внутрішньої політики країни. Таким чином, у Статті 11 однією з основних засад зовнішньої політики України затверджується забезпечення інтеграційного процесу країни до таких напрямів європейського простору, як політичний, економічний та правовий, що в подальшому сприятиме набуттю членства в Європейському Союзі (надалі – ЄС).

З погляду інтеграційних заходів у правовий вимір ЄС була поставлена задача адаптації та гармонізації правової системи України до «acquis». Уперше термін було вживано та інтерпретовано для українського суспільства у Законі «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 2004 року [10].

Згідно з Законом визначається, що «acquis communautaire» – це права система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [10].

У сукупності «acquis» усі договори, положення і директиви прийняті євро-

пейськими інститутами, а також рішення Європейського Суду, тому система є динамічною й постійно розвивається. Прийняття та реалізація «acquis» є основою переговорів про вступ нових держав-членів ЄС. Вони повинні прийняти, впровадити і забезпечити дотримання всіх норм, необхідних для членства [11].

Цей принцип включений до Лісабонського договору. Країни-кандидати повинні адаптувати свою адміністративну та інституційну інфраструктуру й привести національне законодавство у відповідність до законодавства ЄС у різних сферах життя. Поряд зі зміною національного законодавства це часто означає створення або зміну необхідних адміністративних або судових органів, які здійснюють нагляд за законодавством.

Під час виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України (надалі – VLAP) [12] було виконано низку заходів із гармонізації нормативно-правових актів та відповідності їх «acquis».

Розглянемо процес введення «acquis» на прикладі реалізації одного з пунктів у четвертому блоці, що закріплені у VLAP – 2.3.4. Захист персональних даних. Спочатку закріпимо вхідні дані, що були визначені та надані Україні у VLAP. Згідно з Законом «Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [13] затверджено два положення стосовно пункту 2.3.4.:

1) Удосконалення законодавства України стосовно захисту персональних даних:

а. Розробка проєктів нормативно-правових актів та їх імплементація в рамках реалізації Закону України «Про захист персональних даних», а також для забезпечення функціонування Дер-

жавної служби з питань захисту персональних даних.

б. Створення та супроводження проекту Закону «Про внесення змін до законодавчих актів щодо порушення законодавства про захист персональних даних».

2) Адаптація законодавства України

до вимог міжнародних актів у сфері захисту персональних даних.

а. Визначення переліку міжнародних договорів у сфері захисту персональних даних, до яких необхідно приєднатися Україні, та подання відповідних пропозицій приєднання.

Таблиця 1

Хронологія подій введення «acquis» в українське законодавство щодо захисту персональних даних (відповідно VLAP)

Дата	Подія
06.06.2010	Ратифіковані Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додатковий протокол до неї від 2001 року [14].
01.01.2011	Набув чинності Закон України «Про захист персональних даних» [15].
06.04.2011	Створення Державної служби із захисту персональних даних, шляхом затвердження відповідного положення [16]. Продовження процесу забезпечення інституційної спроможності новоствореного органу.
02.06.2011	Ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних» [17].
13.01.2012	Після аналізу впроваджених змін була надана вимога щодо внесення деяких змін і доповнень до законодавства з питань захисту персональних даних. Доручення від уряду було покладено на Міністерство юстиції. Опісля коригувань ухвалено Закон України «Про внесення змін до розділу II Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних» щодо перенесення терміну введення в дію» [18].
Травень 2013 р.	Ухвалення урядового проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інституційної системи захисту персональних даних» Верховною Радою України. Законопроект був розроблений у тісній співпраці з експертами ЄС. За змістом законопроект відповідає поставленим цілям і завершує процес інституційного оформлення національної системи захисту персональних даних.
06.06.2013	Урядовий проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інституційної системи захисту персональних даних» був ветоований Президентом через зауваження технічного характеру.
03.07.2013	Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних» Верховною Радою України.
01.01.2014	Набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних». Згідно з внесеними змінами та у відповідності з Конвенцією, повноваження контролю за додержанням законодавства про захист персональної інформації покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений створив Департамент з питань захисту персональних даних [19].
10.09.2014	Скасування існування Державної служби із захисту персональних даних.

Надалі проаналізуємо виконання за-тверджених пунктів та результатів введе-ння «acquis». Для цього відобразимо хронологію подій у таблиці 1.

Аналізуючи представлену хроно-логію подій, слід виокремити основні характерні ознаки для реалізації одно-го із пунктів VLAP. Для повноцінного та коректного введення «acquis» в українське законодавство щодо захисту персональних даних знадобилося при-близно 4 роки на внесення змін до існуючих нормативних актів, аналіз цих змін та коригування, створення необ-хідних органів для здійснення контро-лю, надання їм певних повноважень та обов'язків.

Однак, на даному прикладі просте-жується неповне проведення процесу адаптації до «acquis» за результатами роботи групи з провадження змін до за-конодавства протягом перших 2 років (2010-2012 рр.), що відображається у створенні кінцевого документа саме раз-ом з експертами ЄС за наступні 2 роки (2012-2014 рр.).

Література

1. Glossary of summaries: Acquis. *Access to European Union law*: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/acquis.html> (дата звернення: 10.01.2020).
2. Довжук О. В. Правові засади співробітництва між Україною та ЄС в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. № 125 (1). С. 95–105.
3. Смірнова Л. Є. Парадигми обумовлених змін правової системи України. *Стратегічні детермінанти соціально-економічного розвитку в умовах трансформаційних перетворень*: зб. тез допов. наук. читань, присвячених пам'яті В. П. Череваня, 25 квіт. 2018 р. Київ : Київський університет ринкових відносин, 2018. С. 293–296.
4. Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання / Петров Р., Головка-Гавришева О., Кузьо М., Черніков Д. Київ : Фонд ім. Фрідріха Еберга, 2015. 31 с.
5. Юринець Ю. Л., Белкін Л. М. Теоретико-правові проблеми забезпечення конституційних прав громадян у процесі адаптації законодавства України до *acquis communautaire* Європейського Союзу. *Юридичний вісник Національного авіаційного університету «Повітряне і космічне право»*. 2018. № 3 (48). С. 97–102.
6. Чубейко В. І. Адаптація законодавства України до принципів права Європейського Союзу. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2018. № 11 (63). С. 152–155.
7. Петров Р. А. Особливості транспозиції «acquis» ЄС у правову систему України в процесі імплементації Угоди між Україною та ЄС про асоціацію та Угоди про енергетичне співтовариство. *LEX PORTUS*. 2017. № 1 (3). С. 22–38.

Висновки

Отже, підбиваючи підсумок про-веденого аналізу введення «acquis» на прикладі одного з пунктів VLAP, про-стежуються такі проблеми:

1. Якщо поняття «acquis» є динаміч-ним і постійно доповнюваним, то для адаптації законодавства України у всіх сферах, що забезпечить розгляд країни як кандидата на членство до ЄС, зна-добиться дуже багато часу. Звідси, за-конотворчий процес в Україні не буде встигати за «acquis» ЄС, що створить значну перешкоду на євроінтеграційно-му шляху держави.

2. Для гармонізації українського за-конодавства потрібно добре розуміти всі «acquis» акти. Саме тому потрібно реалізувати тісну співпрацю з експер-тами ЄС, адже некоректне трактування може призвести до неправильного про-цесу адаптації. Наведений приклад є показовим, де за 4 роки роботи дійсні результати можна спостерігати тільки за останні 2 роки, після включення до процесу представників ЄС.

8. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (дата звернення: 10.01.2020).

9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 10.01.2020).

10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15/ed20111001/find?text=Acquis+communautaire+%28acquis%29> (дата звернення: 10.01.2020).

11. Acquis communautaire. *Collaboration in Research and Methodology for Official Statistics*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/cros/category/acronyms/acquis-communautaire_en (дата звернення: 10.01.2020).

12. Action Plan On Visa Liberalisation. *International organization for Migration*: веб-сайт. URL: <http://iom.org.ua/en/legislation/migration-related-legislation/action-plan-on-visa-liberalisation.html> (дата звернення: 10.01.2020).

13. Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Указ Президента України від 22 квітня 2011 року № 494/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494/2011> (дата звернення: 10.01.2020).

14. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних: Закон України від 6 липня 2010 року № 2438-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17> (дата звернення: 10.01.2020).

15. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 10.01.2020).

16. Про Положення про Державну службу України з питань захисту персональних даних: Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 390/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2011> (дата звернення: 10.01.2020).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних: Закон України від 2 червня 2011 року № 3454-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3454-17> (дата звернення: 10.01.2020).

18. Про внесення змін до розділу II Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних» щодо перенесення терміну введення в дію: Закон України від 13 січня 2012 року № 4343-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4343-17> (дата звернення: 10.01.2020).

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних: Закон України від 3 липня 2013 року № 383-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-18> (дата звернення: 10.01.2020).

Reference

1. Access to European Union law, “Glossary of summaries: Acquis”, available at: <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/acquis.html> (Accessed 10 January 2020).

2. Dovzhuk, O. V. (2015), “Legal aspects of Ukraine-EU cooperation in fields of justice, freedom, safety and people movement”, *Actual problems of international relations*, vol. 125 (1), pp. 95–105.

3. Smirnova, L. Ye. (2018), “Paradigms of conditioned changes in the legal system of Ukraine”, *Stratehichni determinanty sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku v umovakh transformatsijnykh pere-tvorenyh* [Strategic determinants of socio-economic development in the context of transformational transformations], *Naukovi chytan' prysviachenykh pam'iaty V. P. Cherevania* [Scientific readings on the memory of V. P. Cherevany], Kyiv University of Market Relations, Kyiv, Ukraine, 25 April 2018, pp. 293–296.

4. Petrov, R. Holovko-Havrysheva, O. Kuz'o, M. Chernikov, D. (2015), *Instytutstijne ta pravove zabezpechennia ievropejs'koi intehratsii Ukrainy: vyklyky ta zavdannia* [Institutional and Legal Support for European Integration of Ukraine: challenges and tasks], Friedrich Ebert Stiftung, Kyiv, Ukraine.
5. Yurinets, Yu. and Belkin, L. (2018), "Theoretical and Legal problems of provision of constitutional rights of citizens in the process of adaptation of the legislation of Ukraine to *acquis communautaire* of the European Union. P. 1", *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, vol. 3 (48), pp. 97–102.
6. Chubeiko, V. I. (2018), "Adaptation of the Ukrainian Legislation to the Principles of Law of the European Union", *Young Scientist: Law*, vol. 11 (63), p. 152–155.
7. Petrov, R. A. (2017), "Features of transposition of the EU *acquis* into the legal system of Ukraine in the process of implementation of the EU-Ukraine Association Agreement and the Energy Community Agreement", *LEX PORTUS*, vol. № 1 (3), p. 22–38.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), "On the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (Accessed 10 January 2020).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "On the Principles of Domestic and Foreign Policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (Accessed 10 January 2020).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), "On the State Program for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15/ed20111001/find?text=Acquis+communautaire+%28acquis%29> (Accessed 10 January 2020).
11. Collaboration in Research and Methodology for Official Statistics, "Acquis communautaire", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/cros/category/acronyms/acquis-communautaire_en (Accessed 10 January 2020).
12. International organization for Migration, "Action Plan On Visa Liberalisation", available at: <http://iom.org.ua/en/legislation/migration-related-legislation/action-plan-on-visa-liberalisation.html> (Accessed 10 January 2020).
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "About the National Plan for the implementation of the European Union Visa Liberalization Action Plan for Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494/2011> (Accessed 10 January 2020).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "On the ratification of the Convention on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data and the Additional Protocol to the Convention on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data with regard to supervisory authorities and cross-border data flows", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17> (Accessed 10 January 2020).
15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "On Protection of Personal Data", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (Accessed 10 January 2020).
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "On the Regulation on the State Service of Ukraine for the Protection of Personal Data", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2011> (Accessed 10 January 2020).
17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Accountability for Violation of Personal Data Protection Legislation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3454-17> (Accessed 10 January 2020).
18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "On Amendments to Section II of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Responsibility for Violation of Personal Data Protection Legislation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4343-17> (Accessed 10 January 2020).
19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "On Amendment of Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Improvement of the Personal Data Protection System", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-18> (Accessed 10 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 18.01.2020 року

УДК 347.721

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-85-91>

Корпоративні права держави та їх захист (Проблемні питання)

Корольова В.В.

*Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (044) 455-57-12, e-mail: ViktoriyaV:@krok.edu.ua,
ORCID: 0000-0003-2998-6144*

Кодь В.О.

*Здобувач ступеня вищої освіти “магістр”,
Університет «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (067) 84-580-24, e-mail: justvasiliykod@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6078-3682*

State corporate rights and their protection (Problem issues)

Koroleva V.V.

*Ph.D. in Law, Associate Professor, Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (044) 455-57-12, e-mail: ViktoriyaV:@krok.edu.ua,
ORCID: 0000-0003-2998-6144*

Kod V.O.

*Graduate Student, “KROK” University,
Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (067) 84-580-24, e-mail: justvasiliykod@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6078-3682*

Анотація. У статті авторами акцентовано увагу на тому, що на сьогодні в умовах глобалізаційних процесів реформування системи державного управління звернення до окремих питань охорони та захисту корпоративних прав держави є надзвичайно слушним. Розкрито зміст і сутність категорії «корпоративні права держави». Звернено увагу на особливості здійснення корпоративних прав держави; особливості управління та обмеження щодо розпорядження об'єктами державної власності. Акцентовано увагу, що чинне корпоративне законодавство не достатньо містить гарантій, спрямованих на забезпечення корпоративних прав учасників корпоративних відносин. Корпоративні права держави розглядаються як право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами. Звернено увагу

на класифікацію підстав виникнення корпоративних прав у держави, на перелік основних суб'єктів управління об'єктами державної власності та її корпоративними правами. Проведено аналіз чинного законодавства України, яке регулює питання управління корпоративними правами держави, їх охорони та захисту. Зроблено висновки про те, що захист корпоративних прав держави, на відміну від захисту корпоративних прав суб'єктів приватного сектору економіки, має певну специфіку, яка проявляється не лише в особливих способах захисту, а в особливому характері організаційно-майнових заходів захисту. Розглянуто ефективність існуючого механізму охорони та захисту корпоративних прав держави. Виявлено недоліки, існуючі у чинному механізмі охорони та захисту корпоративних прав держави. Запропоновано низку заходів щодо підвищення ефективності механізму охорони та захисту корпоративних прав держави. Зроблено висновок, що при захисті корпоративних прав держави превентивна складова має переваги, ніж у разі захисту корпоративних прав суб'єктів приватного сектору.

Ключові слова: корпоративні відносини, корпоративні права, корпоративні права держави, захист прав, захист корпоративних прав.

Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10

Annotation. The authors emphasize that today, in the context of globalization processes, reforming the system of public administration to address certain issues of protection and protection of corporate rights of the state is extremely reasonable. The content and essence of the category "corporate rights of the state" are revealed. Attention is paid to the peculiarities of implementation of corporate rights of the state; management features and restrictions on the disposal of state property. It is emphasized that the current corporate legislation does not contain enough guarantees aimed at ensuring the corporate rights of the participants of corporate relations. State corporate rights are regarded as the law of the state, the share of which is determined in the authorized capital of a company, including the right to manage that company, to receive a certain share of its profits (dividends), assets in the event of liquidation in accordance with the law, as well as other rights provided by law and founding documents. Attention is paid to the classification of grounds for the emergence of corporate rights in the state, to the list of the main subjects of management of state-owned objects and its corporate rights. The analysis of the current legislation of Ukraine, regulating the issue of management of the corporate rights of the state, their protection and protection. It has been concluded that the protection of the corporate rights of the state, unlike the protection of the corporate rights of the subjects of the private sector of the economy, has a certain specificity, which is manifested not only in special methods of protection, but in the special nature of organizational and property protection measures. The effectiveness of the existing mechanism of protection and protection of corporate rights of the state is considered. Deficiencies identified in the current mechanism of protection and protection of corporate rights of the state. A number of measures are proposed to increase the effectiveness of the mechanism of protection and protection of corporate rights of the state. It is concluded that in the protection of the corporate rights of the state, the preventive component has advantages than in the case of the protection of the corporate rights of private sector entities.

Keywords: corporate relations, corporate rights, corporate state rights, protection of rights, protection of corporate rights.

Formulas: 0, Fig.: 0, Tables: 0, Bibl.: 10

Постановка проблеми

Враховуючи те, що держава впливає на формування корпоративного

сектору в Україні шляхом реалізації як своєї законотворчої функції, так і через придбання та відчуження власних

корпоративних прав, зростає зацікавленість у дослідженнях особливостей інституціонального механізму захисту корпоративних прав та інтересів держави. Поряд з цим, чинне корпоративне законодавство не достатньо містить гарантій, спрямованих на забезпечення корпоративних прав учасників корпоративних відносин, а враховуючи, що значна кількість підприємств з державною часткою власності у статутному фонді становить менше 50 відсотків, ефективність механізму захисту корпоративних прав держави, передбачених законодавством, значно знижується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що системного аналізу питань охорони та захисту корпоративних прав держави не проводилося, що не дозволяє окреслити загальні положення захисту корпоративних прав, їх специфіку з огляду на способи та засоби, відмінні характеристики від захисту інших суб'єктивних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням правових проблем, пов'язаних з захистом корпоративних прав держави займаються, зокрема, такі відомі вчені, як В. С. Щербина, О. В. Баринцев, Н. С. Кузнецова, І. Р. Калаур, І. Б. Скакун, В. В. Луць, Б. В. Шуба. Водночас, залишаються проблемні питання у цій сфері, що в недостатній мірі розкриті.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження правової природи корпоративних прав держави та їх захисту.

Виклад основного матеріалу

Визначення поняття «корпоративні права» міститься у ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України, згідно з якою корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному

капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом і статутними документами [1].

Аналогічне визначення поняття корпоративних прав міститься в Податковому кодексі України, Законі України «Про акціонерні товариства».

Термін «корпоративні права» відсутній у ЦК України, що, на думку науковців, підтверджує виключно господарсько-правову (а не цивільно-правову) природу корпоративних прав і корпоративних відносин.

Корпоративні права знаходять своє вираження у низці правомочностей, які є незмінними і для громадянина, і для юридичної особи, і для держави, в особі її органів, а саме: правомочності на участь в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, отримання інформації про діяльність товариства, правомочність на вихід зі складу товариства і т.д.

При цьому, корпоративні права держави розглядаються як право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [2].

Виникає питання, що є особливим у визначенні корпоративних прав держави, якщо фактично поняттям «корпоративні права» охоплюються правомочності, притаманні всім засновникам,

які не мають виключного характеру, можуть змінюватися в залежності від організаційно-правових форм юридичної особи, але притаманні всім без винятків носіям корпоративних прав.

Слід погодитися з позицією тих науковців, котрі вважають, що корпоративні права держави можна відокремити від корпоративних прав приватного сектору тільки стосовно деяких підстав виникнення корпоративних прав, наприклад, націоналізацію як одну із підстав виникнення корпоративних прав у держави [3, с. 6].

Варто говорити і про те, що при визначенні корпоративних прав держави необхідно звертати увагу на особливості, пов'язані: з корпоративним управлінням, відносинами з менеджерами корпорації, розподілом прибутку товариства; особливістю у механізмі захисту корпоративних прав держави.

Науковці звертають увагу, що створення системи управління корпоративними правами держави (акціями, частками, паями) має особливості, що залежить від таких факторів, як:

1. спеціального порядку правового регулювання;

2. обмежень правомочності та наявності спеціальних правил розпорядження і відчуження корпоративних прав;

3. процедури призначення кандидатур у виконавчі органи. Йдеться про відбір кандидатур на посаду голови виконавчого органу господарських товариств, які належать до державного сектору економіки відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення конкурсного відбору керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки» від 3.09.2008 р. №777 [4];

4. поєднання майнової відповідальності осіб та матеріальної зацікавленості у результатах такого управління [5, с. 241-242].

В юридичній літературі надається класифікація корпоративних прав держави за різними критеріями, а саме залежно від:

1) суб'єкта управління:

– корпоративні права, що управляються Фондом державного майна України;

– корпоративні права, що управляються уповноваженими особами;

– корпоративні права, що управляються органами виконавчої влади;

2) ступеня корпоративного контролю держави у господарських товариствах:

– забезпечують контроль держави над прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств (більше ніж 50 % акцій);

– не повною мірою забезпечують здійснення зазначеного контролю;

3) ступеня закріплення за державою часток (пакетів акцій). Усі державні підприємства, що функціонують в Україні, можна поділити на дві групи:

1) підприємства, які повністю належать державі:

– казенні підприємства;

– унітарні державні підприємства;

– державні корпорації (акціонерні компанії зі 100% власністю держави);

– державні корпорації з абсолютною більшістю акцій;

2) господарські товариства, які можуть частково належати іншим особам (фізичним чи юридичним), держава здійснює незначний вплив на їх діяльність:

– акціонерні компанії з контрольним пакетом державних акцій понад 50%, але меншим, ніж 75%;

– акціонерні компанії з блокуючим пакетом акцій понад 25%, але меншим, ніж 50%;

– акціонерні компанії, частка власності держави у статутному фонді яких менша, ніж 25%;

– державні холдингові компанії.

Основними суб'єктами управління об'єктами державної власності та її корпоративними правами є:

1. Кабінет Міністрів України, відповідно до ст.116, п.5 Конституції України, здійснює управління об'єктами державної власності та є вищим органом в управлінні ними [8].

2. Фонд державного майна України відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» виступає від імені держави засновником господарських організацій, до статутних капіталів яких передається державне майно, у тому числі холдингових компаній та підприємств, які підлягають корпоратизації відповідно до законодавства [9, ст. 7].

А також органи виконавчої влади, що уповноважені Кабінетом Міністрів України, відповідно до галузевої належності суб'єктів господарювання управляють акціонерними товариствами, які утворилися в процесі корпоратизації, національними акціонерними компаніями, державними холдингами, державними акціонерними товариствами, крім тих, управління якими здійснює Фонд державного майна.

Таким чином, корпоративні права держави є самостійним суб'єктивним правом. Корпоративні права держави знаходять своє вираження у низці правомочностей, які держава отримує внаслідок набуття відповідного статусу (засновника, учасника, акціонера) шляхом формування статного капіталу, частка якого визначається сформованим статутним капіталом.

Вищенаведене дозволяє зробити висновок, що і застосування способів та форм захисту корпоративних прав держави має певні особливості, що не всі способи захисту, передбачені главою 29 ЦК України, можуть бути застосовані для захисту корпоративних прав держави.

Проблема захисту корпоративних прав держави нині є однією з найактуальніших, оскільки ціна порушених прав є надзвичайно високою. У зв'язку з цим приділена велика увага захисту корпоративних прав держави як у процесуальному, так і в матеріально-правовому регулюванні. Корпоративні відносини держави за своєю юридичною природою наближені до зобов'язальних відносин, оскільки інтерес носія права може бути задоволений лише шляхом вчинення або утримання від вчинення певних дій уповноваженою особою з управління корпоративними правами держави.

Принципи охорони та захисту корпоративних прав знаходять свій прояв у корпоративному управлінні (загальних зборах, спостережній раді, правлінні, ревізійній комісії), ефективність та надійність якого має наслідком охорону, а в разі порушення – захист інтересів держави як носія корпоративних прав.

Серед засобів охорони та захисту корпоративних прав держави слід навести норму, якою регламентована обов'язкова участь представника органу, уповноваженого управляти відповідними корпоративними правами держави в органах управління господарських товариств (спостережна рада, ревізійна комісія, наглядова рада).

Одним із спеціальних способів захисту права на отримання дивідендів є вжиті суб'єктом управління корпоративними правами держави заходи до розірвання контракту з керівником такого господарського товариства. Адже Законом України «Про управління об'єктами державної власності» передбачена імперативна норма, стосовно якої господарська організація, у статутному капіталі якої є корпоративні права держави, за підсумками календарного року зобов'язана спрямувати частину чистого прибутку на виплату дивідендів [9].

Таким чином, захист корпоративних прав держави, на відміну від захисту корпоративних прав суб'єктів приватного сектору економіки, має певну специфіку, яка проявляється не лише в особливих способах захисту, а в особливому характері організаційно-майнових заходів захисту.

Насамперед такі заходи пов'язані з умовами управління корпоративними правами, особливими вимогами до осіб, що здійснюють таке управління, та їх обрання (проходження відповідного конкурсу). Поряд з цим, до спеціальних організаційно-майнових заходів захисту корпоративних прав держави слід віднести особливий порядок узгодження планів санації, мирових угод, відчуження активів у провадженні справ про банкрутство, проведення аукціонів, що передбачається низкою Постанов Кабінету Міністрів у справах про банкрут-

ство державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків.

Висновки

Отже, управління корпоративними правами держави є одним із дієвих механізмів, покликаних забезпечити охорону та захист корпоративних прав держави. Наявність прогалин у нормативно-правових актах у сфері захисту корпоративних прав держави створює перешкоди у здійсненні державою управління корпоративними правами. Погоджуємося з думкою науковців щодо необхідності прийняття окремого закону про управління корпоративними правами держави, який включав би у себе всі положення щодо управління корпоративними правами держави, а також положення щодо їх охорони та захисту.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави: Постанова Кабінету Міністрів від 11 лютого 2004 р. №155. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/155-2004-%D0%BF> (дата звернення 04.01.2020)
3. Погрібний Д. Г. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Харків, 2008. 20 с.
4. Про проведення конкурсного відбору керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.09.2008 р. №777. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/777-2008-%D0%BF>. (дата звернення 04.01.2020)
5. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. 474 с.
6. Шкільняк М. М. Управління державною власністю: теоретична концептуалізація та практичні аспекти. Тернопіль : Фірма Синтез-Поліграф, 2004. 319 с.
7. Головінов О. М. Загальнотеоретичні засади функціонування державного сектора. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 1 (79). С. 5-17.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.01.2020)
9. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 46. Ст.456.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст.356.

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “Economic Code of Ukraine”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. St. 144.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), Resolution, “On approval of the Basic conceptual approaches to improving the efficiency of corporate rights management of the state”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/155-2004-%D0%BF> (Accessed 4 January 2020)
3. Pohribnyj, D.H. (2008), “Corporate rights of the state: concepts, grounds of origin, mechanism of implementation”, Ph.D. Thesis, Commercial law; economic procedural law, Kyiv, Ukraine.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2008), Resolution, “On the competitive selection of heads of economic entities in the public sector”, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/777-2008-%D0%BF>. (Accessed 4 January 2020)
5. Bihniak, O.V. (2018), “Legal protection of corporate rights in Ukraine”, Abstract of Ph.D dissertation, Civil law and civil process; family law; international private law, National University “Odessa Law Academy”, Odessa, Ukraine.
6. Shkil’niak, M. M. (2004), *Upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu: teoretychna kontseptualizatsiia ta praktychni aspekty* [Upravlinnia derzhavnoiu vlasnistiu: teoretychna kontseptualizatsiia ta praktychni aspekty], Firma Syntez-Polihraf, Ternopil’, Ukraine.
7. Holovinov, O. M. (2008), “General theoretical principles of public sector functioning”, *Aktual’ni problemy ekonomiky*, vol. 1 (79), pp.5-17.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine “About Constitution of Ukraine”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 30. St. 141.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), The Law of Ukraine “On the management of state-owned objects”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 46, St. 456.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “The Civil Code of Ukraine”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 40-44, St. 356.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2020 року

УДК 341

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-92-99>

Передумови становлення і розвитку міжрегіонального співробітництва між Україною та Канадою у історико-правовому контексті «особливого партнерства»

Ткач Д.І.

*Доктор політичних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (044)-455-56-90, e-mail: dmitriyt@krok.edu.ua
ORCID:0000-0002-1347-9562*

Гнілуша С.І.

*Аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (098) 58-641-80, e-mail: gnilushasv@krok.edu.ua
ORCID:0000-0001-5979-5627*

Prerequisites for the formation and development of interregional cooperation between Ukraine and Canada in the historical and legal context “special partnership”

Tkach D.I.

*Doctor of science (political), professor, vice-rector for international relations,
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (044)-455-56-90, e-mail: dmitriyt@krok.edu.ua
ORCID:0000-0002-1347-9562*

Hnilusha S.I.

*Postgraduate student,
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (098) 58-641-80, e-mail: gnilushasv@krok.edu.ua
ORCID:0000-0001-5979-5627*

Анотація. У статті виконано дослідження щодо становлення та розвитку міжрегіонального співробітництва в контексті українсько-канадського «особливого партнерства». Визначено та проаналізовано договірно-правове забезпечення двосторонніх відносин, а саме пунктів щодо налагодження зв'язків між областями/містами України та провінціями Канади. Так, договірно-правову базу склали основні значущі документи: 1) «Спільна Декларація про особливе партнерство між Україною та Канадою» від 1994 та 2001 років; 2) Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Канади стосовно канадської програми співробітництва; 3) Угода про дружбу і співробітництво між Україною і Канадою. Авторами розроблено типологізацію попередніх умов існування двосторонніх взаємин у напрямі міжрегіонального співробітництва, за якої передумови було поділено на два типи: етнічно-історичні та інституційно-правові, де другий тип, у свою чергу, був виявлений як на державному, так і на рівні урядів Канади та України. Крім того, визначено список найбільш важливих офіційних документів між регіонами та містами-побратими, що надало змогу оцінити ступінь задіяння окремих регіонів кожної з країн. Так, зі сторони України у співробітництві брали участь Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська, Дніпропетровська області та окремі обласні міста, такі як Київ, Одеса й Ужгород. З іншої сторони – Канади – активно залучені декілька провінцій, а саме Саскачеван, Альберта, Манітоба та міста Торонто, Ванкувер і Гамільтон. Відповідно до пунктів п'яти договорів міжрегіональних взаємин виконано поглиблений аналіз та оцінка напрямів і галузей співробітництва, де окрему увагу приділено освіті та науці, а також обмінам між областями та провінціями в цих галузях. Однак, не менш важливими визначаються також і культурна та сільськогосподарська сфери, охорона здоров'я та економічне співробітництво. Проведене авторами дослідження відкриває можливість для подальшого виділення пріоритетних сфер поглиблення міжрегіональних відносин України та Канади з урахуванням уже чіткого та результативно налагодженого «особливого партнерства».

Ключові слова: «особливе партнерство», Україна-Канада, міжрегіональне співробітництво, українсько-канадські відносини.

Формула: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 22.

Annotation. In the article, the research on the formation and development of interregional cooperation in the context of Ukrainian-Canadian “special partnership” is carried out. The contractual and legal support of bilateral relations, namely the points of establishing links between the regions/cities of Ukraine and the provinces of Canada were defined and analyzed. Thus, the contractual and legal framework comprised the main significant documents: 1) “Joint Declaration on Special Partnership between Ukraine and Canada” of 1994 and 2001 years; 2) “Memorandum of understanding between the Government of Ukraine and the Government of Canada on the Canadian cooperation program”; 3) “Agreement on friendship and cooperation between Ukraine and Canada”. The authors have developed a typology of preconditions for the existence of bilateral relations in the direction of interregional cooperation, where the preconditions were divided into two types: ethnohistoric and institutional-legal, where the second type was found at both the state and regional level of Canada and Ukraine. Besides, a list of the most important official documents between the regions and sister cities was identified, which made it possible to assess the degree of involvement of the individual regions of each country. For example, on the part of Ukraine, Chernivtsi, Ivano-Frankivsk, Lviv, and Dnipropetrovsk regions and individual regional cities, such as Kyiv, Odesa, and Uzhgorod, participated in the cooperation. On the other hand, – Canada – several provinces are actively involved namely Saskatchewan, Alberta, Manitoba, and the cities of Toronto, Vancouver, and Hamilton. Following paragraphs five of the treaties of inter-regional relations, in-depth analysis, and evaluation of areas and areas of cooperation, where special atten-

tion is paid to education and science, as well as exchanges between the regions and provinces in these areas. However, the cultural and agricultural fields, health care, and economic cooperation are also identified as equally important. The authors' research provides an opportunity to further identify priority areas for deepening interregional relations between Ukraine and Canada, taking into account the already clearly and effectively established "special partnership".

Keywords: «Special Partnership», Ukraine-Canada, inter-regional cooperation, Ukrainian-Canadian relations.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1, bibl.: 22.

Постановка проблеми

Становлення українсько-канадського співробітництва було започатковане ще до офіційного проголошення незалежності України. Дане явище зумовлене наявністю української діаспори на території Канади. Як підсумок, національні інтереси двох країн мали спільні риси, що стало головним чинником до закріплення дружніх стосунків на найвищому рівні. Двостороннє «особливе партнерство» ґрунтується на поглибленні співпраці у провідних сферах: економічна, політична, гуманітарна, культурна та безпекова. Цей принцип закладено в спільних Деклараціях від 1994 та 2001 років [1, 2].

Ураховуючи пріоритетні вектори зовнішньої політики України [3], а саме тісну співпрацю з країнами Великої Сімки та євроатлантичну інтеграцію, статус «особливого партнерства» між двома країнами став одним із вирішальних факторів підтримки територіальної цілісності та суверенітету України на міжнародній арені протягом останніх років.

Тому виникає необхідність всебічного дослідження передумов становлення двостороннього «особливого партнерства», зокрема з погляду процесу формування договірно-правової бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження «особливого партнерства» між Україною та Канадою просліджується у наукових доробках таких вітчизняних учених, як О. М. Яценко [4],

Н. Конон [5], Б. Е. Головаш [6], І. Є. Журба [7], О. Козачук [8], Н. П. Середюк [9] та інших. Значну кількість праць було присвячено українській діаспорі в Канаді, серед них статті Т. Шадріної [10], М. Штельмаха [11] та О. Дзири [12].

Вагомим внеском у всебічних розглядах дружніх взаємин з часів незалежності України та до 2014 року стала праця Богдана С. Кордана – «Strategic Friends: Canada-Ukraine Relations from Independence to the Euromaidan» [13]. Автор зіставляє глобальні історичні події з розвиваючою зовнішньою політикою Канади з урахуванням її національних інтересів, внутрішніх факторів. Таким чином, в основу дослідження було покладено історико-порівняльну характеристику різних канадських урядів та їх прагнення адаптування зовнішньої політики до захисту демократії й територіальної цілісності України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Отже, значну увагу вітчизняними науковцями було приділено дослідженню відносин країн у різноманітних сферах. Однак, у спільних документах важливим елементом «особливого партнерства» також виступає і міжрегіональне співробітництво. Таким чином, передумови та основи становлення співробітництва на регіональному рівні потребують детального аналізу.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення передумов становлення міжрегіонального співро-

бітництва між Україною та Канадою у контексті «особливого партнерства».

Виклад основного матеріалу дослідження

Міжрегіональне співробітництво як окремих елементів «особливого партнерства» посилює двосторонні відносини у різних сферах, насамперед в економічній та культурній, на рівні областей та провінцій. Суттєвою передумовою становлення такого типу відносин є наявність 1,2-мільйонної української діаспори, що має канадське громадянство. Така особливість сприяє поглибленню дружніх стосунків України з Канадою. Однак, з погляду правових засад, слід виокремити та проаналізувати головні нормативні акти, які можна охарактеризувати як першоджерела налагодження співпраці на регіональному рівні.

Приміром, у «Спільній Декларації про особливе партнерство між Україною та Канадою» від 1994 року [1] приділяється увага налагодженню співробітництва між окремими областями та провінціями двох держав. Відповідно до вищезгаданого документа варто виокремити 18 та 19 пункти. Розглядаючи відносини у різних галузях, у пункті 19 зазначається заохочування співпраці регіонів у важливих напрямках, а саме економічному, науковому, гуманітарному та культурному.

У 18 пункті держави, опираючись на думку, що справжні двосторонні відносини не можуть існувати без свободи народів, затверджують сприяння та розвиток прямих контактів безпосередньо між громадянами України та Канади. Таким чином, даний пункт можна трактувати як одну із засад зародження взаємин на регіональному рівні.

Зокрема, у Меморандумі про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Канади стосовно канадської програми співробітництва в Статті I, пункті 4 за-

значається, що Канадська програма співробітництва може бути здійснена також і по регіональному каналу [14].

Наступним документом розглянемо «Спільну Декларацію про особливе партнерство між Україною та Канадою» від 2001 року [2]. Так, у пункті (г) наголошується на сприянні міжрегіонального співробітництва шляхом підписання договорів/угод між окремими регіонами України й провінціями Канади.

У той же час, варто звернутися до Угоди про дружбу і співробітництво між Україною і Канадою [15]. Так, у Статтях 9 та 15 проголошуються вирішення питань навколишнього середовища та заохочування співробітництва на регіональному та муніципальному рівнях відповідно.

Отже, серед передумов становлення і розвитку міжрегіонального співробітництва слід виділити та типологізувати такі:

1) етнічно-історичні:

а. наявність найбільшої кількості української діаспори на теренах Канади;
б. наявність пам'яток українського народу, що офіційно вважається культурною спадщиною Канади;

2) інституційно-правові:

а. на державному рівні:

- i. ратифікація Декларацій від 1994 та 2001 років, що закріплюють умови «особливого партнерства» українсько-канадського партнерства;
- ii. ратифікація Угоди про дружбу і співробітництво між Україною і Канадою від 1995 року;
- iii. ратифікація Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою від 2017 року [16];

б. на рівні урядів:

- i. підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Канади стосовно канадської програми співробітництва.

У той же час сформована договірно-

правова база міжрегіонального співробітництва включає офіційні угоди, що встановлюють партнерство між [17]:

1) народом України та провінцією Саскачеван [18];

2) Чернівецькою областю та провінцією Саскачеван [19];

3) Івано-Франківською областю та провінцією Альберта, включаючи окрему Угоду про побратимство між містами Косів та Дофін (провінція Манітоба) [20];

4) Львівською областю та провінцією Альберта, включаючи окремих Меморандум між містами Стрий та Вегривіль [21];

5) Дніпропетровською областю та провінцією Манітоба [22].

Однак, окрім офіційних документів, слід згадати про дружні стосунки інших міст, а саме: Київ і Торонто, Одеса і Ванкувер, Ужгород і Гамільтон.

Відповідно до списку офіційних документів та їх найсвіжіших редакцій, проаналізуємо напрями та галузі співробітництва, що налагоджуються між регіонами. Для цього візьмемо номер порядку в переліку вищезгаданих актів та зіставимо з напрямом співпраці. Результати занесемо до таблиці 1, де знак «+» відповідає за присутність вказаного напрямку.

Умовні скорочення до табл.1:

Енерг. – енергетична сфера

Екон. – економічна та торговельна сфери

С./г. – сільське господарство

О./зд. – охорона здоров'я, спорт

Осв./Н. – освіта та наука, обміни в даних сферах

Навк./сер. – навколишнє середовище, включаючи зелений туризм

РПД – розвиток підприємницької діяльності, включаючи створення підприємств та інвестиційно-фінансову галузь

РД – розвиток демократії, урядування

Аналізуючи результати зведеної таблиці, можна зробити висновок, що найбільш розповсюдженою сферою регіональної взаємодії є освіта та наука, а також обміни між областями і провінціями в цих галузях. На другому місці розташувалася культура та сільське господарство, а на третьому – економіка й охорона здоров'я.

Таким чином, міжрегіональне співробітництво у контексті «особливого партнерства» ґрунтується насамперед на співпраці в освітянській та культурній сферах. Досягнення останніх років засвідчують обопільне бажання й готовність наших держав розвивати активний, чесний та взаємовигідний діалог, свідченням чому є низка нових ініціатив та проєктів, які розраховані як на коротку, так і середньо-термінову перспективу відносин між областями та провінціями двох країн.

Висновки

Отже, підбиваючи підсумок, слід зазначити, що проведений аналіз засад становлення та формування міжрегіо-

Таблиця 1

Напрями міжрегіонального співробітництва за офіційними документами

№	Енерг.	Екон.	С./г.	О./зд.	Осв./Н.	Культура	Навк./сер.	РПД	РД
1	+		+	+	+	+		+	+
2					+				
3		+	+	+	+	+			
4		+	+	+	+	+			+
5		+	+		+	+	+	+	

нального співробітництва між Україною і Канадою дозволив провести типологію та подальше виділення основних напрямів, у яких проходить поглиблення двосторонньої взаємодії. Авторами були поділені передумови на етнічно-історичні та інституційно-правові. Останні включали законодавчі акти на державному й урядовому рівнях.

Головним чинником формування взаємин не тільки на регіональному рівні, а й загалом двосторонніх відносин зі статусом «особливого партнерства» є тісний зв'язок із сотнями тисяч ниточок родинних клубочків кількох поколінь. Саме тому Україна та Канада будуть завжди мати дружні взаємини не тільки на дипломатичному рівні, а й співпрацювати у різних сферах життя їх громадян.

Література

1. Спільна Декларація про особливе партнерство між Україною та Канадою: від 31 березня 1994 року № 124_002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_002 (дата звернення 03.01.2020).
2. Спільна Декларація про подальший розвиток відносин особливого партнерства між Україною і Канадою: від 5 грудня 2001 року. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/jointdeclar-u.shtml> (дата звернення 03.01.2020).
3. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 03.01.2020).
4. Яценко О. М., Білецька І. І. Реалізація цілей торговельно-економічного співробітництва України та Канади у континентально-інтеграційному контексті. *Зовнішня політика та дипломатія: традиції, тренди, досвід*. 2016. Вип. 22. Ч. 3. С. 95–102.
5. Konon N. E., Skrebnyeva A. V. Українсько-канадські відносини: сучасний стан та перспективи розвитку. *Грані*. 2016. Т. 19. №. 2 (130).
6. Головаш Б. Е. Сучасний стан та перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України та Канади. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 49–54.
7. Журба І. Є. Зона вільної торгівлі між Україною та Канадою як трансформаційна форма ефективності взаємовідносин. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2017. № 5. С. 7–10.
8. Kozachuk O. Ukraine in Canadian Foreign Policy After 2014. *TransCanadiana: Conflicts, Confrontations, Combats. Canada in the Face of Wars*. 2017. №. 9. С. 305–320.
9. Середюк Н. П. Стратегічне партнерство Канади у реформуванні політичних інститутів України. *Політикус*. 2017. Вип. 1. С. 206–210.
10. Шадріна Т. Українська діаспора в Канаді: мова «чужої» країни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 2(36). С. 309–314.
11. Штельмах М. Роль української діаспори Канади в політичних процесах України. *Актуальні проблеми політології*: Матеріали наукової конференції. Вінниця, 2017. С. 172–177.
12. Дзира О. Участь українців у політичному житті Канади (1918-1939 рр.). *Українська діаспора: проблеми дослідження*: тези доповідей VIII Міжнар. наук. конф., 27–28 вересн. 2016 р. Острог, 2016. С. 61–63.
13. Strategic Friends: Canada-Ukraine Relations from Independence to the Euromaidan / Kordan, Bohdan S. and other author. Canada: McGill-Queen's University Press, 2019. McGill-Queen's Studies in Ethnic History Series (Book 2), 3rd ed. P. 176.
14. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Канади стосовно канадської програми співробітництва: від 24 жовтня 1994 року № 124_033. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/124_033 (дата звернення 03.01.2020).
15. Угода про дружбу і співробітництво між Україною і Канадою: від 24 жовтня 1994 року № 124_001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_001 (дата звернення 03.01.2020).
16. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою: від 9 березня 2018 року № 124_052-16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16#n2 (дата звернення 03.01.2020).

17. Міжрегіональне співробітництво між Україною та Канадою. *Посольство України в Канаді*: веб-сайт. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/posolstvo/97-mizhregionalyne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kanadoju> (дата звернення 03.01.2020).

18. Меморандум про співробітництво між Україною та провінцією Саскачеван (Канада): від 2 жовтня 1995 року № 124_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_042 (дата звернення 03.01.2020).

19. Прес-служба ОДА. Михайло Папів зустрівся із канадською делегацією на чолі з надзвичайним і повноважним послом Канади в Україні Троєм Лулашником. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2013. № 2. С. 6. URL: <http://cppk.cv.ua/i/2031746.pdf> (дата звернення 03.01.2020).

20. Прикарпаття поглиблюватиме співпрацю з провінцією Альберта (Канада). *Івано-Франківська обласна державна адміністрація*: веб-сайт. URL: <http://www.if.gov.ua/news/prikarpattya-pogliblyuvatime-spivpracuju-z-provinciyeu-alberta-kanada> (дата звернення 03.01.2020).

21. Область співпрацюватиме з канадською провінцією Альберта. *ZBRUC*: веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/72379> (дата звернення 03.01.2020).

22. Меморандум про взаєморозуміння між Дніпропетровською обласною державною адміністрацією, Україною та провінцією Манітоба, Канада: меморандум / Government of Manitoba. URL: https://www.gov.mb.ca/asset_library/en/documents/fedprovrelations/europe/mou_ukraine_may2008_ukraine.pdf (дата звернення 03.01.2020).

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), “Joint Declaration on special partnership between Ukraine and Canada”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_002 (Accessed 3 January 2020).
2. Embassy of Ukraine in Canada (2001), “Joint Declaration On Continuing Development of the Special Partnership between Canada and Ukraine”, available at: <http://www.infoukes.com/ukremb/jointdeclar-u.shtml> (Accessed 3 January 2020).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), “On the Principles of Domestic and Foreign Policy”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (Accessed 3 January 2020).
4. Yatsenko, O. M. and Biletska, I. I. (2016), “Achieving the goals of trade and economic cooperation of Ukraine and Canada in the continental-integration context”, *Foreign Policy and Diplomacy: traditions, trends, experience*, vol. 22 (3), pp. 95–102.
5. Konon, N. E. and Skrebnyeva, A. V. (2016), “Ukrainian-Canadian relations: present situation and prospects”, *Almanac “Grani”. Political Science*, tom 19, vol. 2 (130), pp. 27–32.
6. Golovash, B.E. (2017), “Updated condition and prospects of the development of foreign economic relations between Ukraine and Canada”, *Economy and Society*, vol. 9, pp. 49–54, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/7.pdf (Accessed 3 January 2020).
7. Shurba, I. (2017), “The Free Trade Area between Ukraine and Canada as a transformational form of the effectiveness of the relationship”, *Herald of Khmelnytskyi national university. Economic sciences*, vol. 5, pp. 7–10.
8. Kozachuk, O. (2017), “Ukraine in Canadian Foreign Policy after 2014”, *TransCanadiana: Conflicts, Confrontations, Combats. Canada in the Face of Wars*, vol. 9, pp. 305–320.
9. Serediuk, N. P. (2017), “Canada’s strategic partnership in reforming Ukraine’s political institutions”, *Scientific journal “Politicus”*, vol. 1, pp. 206–210.
10. Shadrina, T. (2016), “The Ukrainian Diaspora in Canada: language of the ‘foreign’ country”, *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology*, vol. 2(36), pp. 309–314.
11. Shtelmakh, M. (2017), “The role of the Ukrainian diaspora of Canada in the political processes of Ukraine”, *Aktual’ni problemy politolohii: Materialy naukovoї konferentsii* [Actual problems of political science: Materials of the scientific conference], Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine, pp. 172–177.
12. Dzyra, O. (2016), “Participation of the Ukrainians in Political Life of Canada (1918-1939)”, *Ukrains’ka diaspora: problemy doslidzhennia* [The Ukrainian Diaspora: Research Problems], VIII

Mizhnarodna naukova konferentsiia [VIII International Scientific Conference], Ostrog, Ukraine, 27–28 September 2016, pp. 61–63.

13. Kordan, Bohdan S. (2019), *Strategic Friends: Canada-Ukraine Relations from Independence to the Euromaidan*, McGill-Queen's Studies in Ethnic History Series (Book 2), 3rd ed, McGill-Queen's University Press, Quebec, Canada, P. 176.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), "Memorandum of understanding between the Government of Ukraine and the Government of Canada on the Canadian cooperation program", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/124_033 (Accessed 3 January 2020).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994), "Agreement on friendship and cooperation between Ukraine and Canada", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_001 (Accessed 3 January 2020).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "Free Trade Agreement between Ukraine and Canada", available at: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16 (Accessed 3 January 2020).

17. Embassy of Ukraine to Canada (2012), "Inter-regional cooperation of Ukraine and Canada", available at: <https://canada.mfa.gov.ua/posolstvo/97-mizhregionalyne-spivrobotnictvo-mizh-krajinoju-ta-kanadoju> (Accessed 3 January 2020).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), "Memorandum on cooperation between Ukraine and Saskatchewan (Canada)", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_042 (Accessed 3 January 2020).

19. The press service of Chernivtsi Regional State Administration (2013), "Mikhail Papiev met with the Canadian delegation at headed by the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Canada Ukraine by Troy Lulashnik", *Bukovyns'kyj visnyk derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia*, vol. 2, P. 6, available at: <http://cppk.cv.ua/i/2031746.pdf> (Accessed 3 January 2020).

20. Ivano-Frankivsk Regional State Administration (2017), "Prykarpattia pohlybliuvatyme spivpratsiu z provintsiieiu Al'berta (Kanada)", available at: <http://www.if.gov.ua/news/prikarpattya-pogliblyuvatime-spivpracyu-z-provinciyeyu-alberta-kanada> (Accessed 3 January 2020).

21. ZBRUC (2017), "The area will cooperate with the Canadian province of Alberta", available at: <https://zbruc.eu/node/72379> (Accessed 3 January 2020).

22. Government of Manitoba (1995), "Memorandum of understanding between Dnipropetrovsk Regional State Administration, Ukraine and Manitoba Province, Canada", available at: https://www.gov.mb.ca/asset_library/en/documents/fedprovrelations/europe/mou_ukraine_may2008_ukraine.pdf (Accessed 3 January 2020).

Стаття надійшла до друку 13.01.2020 року

УДК 347.19

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-100-107>

Особливості окремих складних форм правосуб'єктності юридичних осіб

Цьомра В.Ю.

Аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вулиця Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: (097) 668-80-27, e-mail: pacta.ts@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2331-9084

Features of some complex forms of legal personality of legal entities

Tsyomra V.Y.

Postgraduate student, «KROK» University

б 30-32 Tabirna St, Kyiv 03113, Ukraine

tel.: (097) 668-80-27, e-mail: pacta.ts@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2331-9084

Анотація. Правосуб'єктність юридичних осіб (колективних суб'єктів правовідносин) — це правоздатність і дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, державних підприємств і установ, громадських об'єднань, комерційних (господарських) корпорацій, релігійних організацій та ін. Юридична особа — організація, що має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражному або третейському суді. Юридична особа — це не будь-який колективний суб'єкт, а колективний суб'єкт у певній галузі діяльності — господарській, соціально-культурній, змістом якої є товарно-грошові відносини, участь у цивільному (майновому) обороті. Статусом юридичної особи комерційні і неко-мерційні організації наділяються за законом. Разом з тим обсяг цивільної правоздатності юридичної особи не є безмежним, оскільки визначається її установчими документами. Це означає, що комерційні організації, якщо в їх установчих документах не міститься вичерпний перелік видів діяльності, яку вони можуть здійснювати, можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, не забороненою законом. Реалізуючи власну правоздатність, юридична особа може укласти будь-які угоди. Проте якщо, наприклад, статутом юридичної особи визначений вичерпний перелік можливих видів її діяльності — вона наділена спеціальною правоздатністю, виходити за межі якої не має права. Укладені такою юридичною особою за межами її правоздатності правочини є недійсними. Обмеження цивільної правоздатності юридичних осіб може мати місце за рішенням суду у випадках, спеціально передбачених законом. Стаття присвячена аналізу особливих та складних форм правосуб'єктності юридичних осіб з можливістю контролю чи обмеження їх правосуб'єктності. Розглянуто основні форми контролю правосуб'єктності учасників таких складних юридичних осіб як холдинги. Досліджено договірну та позадоговірну фор-

ми обмеження правосуб'єктності юридичних осіб. Висвітлено основні ознаки та особливості обмеження та контролю правосуб'єктності. Розглянуто основні недоліки розуміння та застосування досліджуваного інституту в Україні. Обґрунтовано необхідність подальших загальнотеоретичних та прикладних досліджень у цій сфері.

Ключові слова: юридична особа, правосуб'єктність, обмеження правосуб'єктності, контроль правосуб'єктності, холдинг, організаційно-господарські договори.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Annotation. The article is devoted to the analysis of special and complex forms of legal personality of legal entities with the possibility of controlling or limiting their legal personality. The evolution of scientific thought and the development of new legal forms are pushing modern scholars and practitioners to study in more detail such a complex phenomenon as a legal entity and its legal personality. The basic forms of control over the legal personality of participants of such complex legal entities as holdings are considered. The main features of holdings and their differences from the associations of legal entities are described. Contractual and non-contractual forms of limitation of legal personality of legal entities are investigated. The main features and features of the limitation and control of legal personality are highlighted. The influence of external factors on the formation of the volume and content of the legal personality of legal entities is covered. The main shortcomings of understanding and application of the institute of limitation and controlling of legal personality of legal entities in Ukraine are considered. The study of such a complex phenomenon as a legal entity should not stop at the achievements of legal opinion and legislative regulation of the present. The need for further general theoretical and applied research in this field is substantiated. The analysis of a legal institute of legal personality of a legal entity, its new forms, and manifestations, limiting or restraining factors, should give new impetus for transformation, development, and change of already existing forms. Studying and understanding those factors that may limit the legal personality of a legal entity is critically necessary. This research balances on the fine line of general theoretical and applied legal research but is of considerable interest from the theory of law for the development of new forms and ideas for the development of the institution of legal personality.

Keywords: legal entity, legal personality, limitation of legal personality, control of legal personality, holding, organizational and economic contracts.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9

Постановка проблеми

Еволюція наукової думки та розвиток нових правових форм штовхає сучасних науковців та практиків до більш детального вивчення такого складного феномену як юридична особа. В контексті розвитку та змін економічних форм господарювання, виникнення нових видів юридичних осіб чи їх об'єднань, формування окремих особливостей в уже діючих формах є очікуваним та критично необхідним. Глобалізаційні світові процеси стимулюють утворення різноманітних форм та систем

юридичних осіб з дуже складним змістом їхньої правосуб'єктності. Одними із таких особливостей є можливість контролю правосуб'єктності юридичної особи або її обмеження. На перший погляд, внутрішній чи зовнішній контроль правосуб'єктності притаманний будь-якій юридичній особі, проте предметом даного дослідження є особливі форми такого контролю, які виникають у системах юридичних осіб зі складним єдиним управлінським центром (т.з. внутрішній контроль правосуб'єктності), наприклад, у формі холдингових утво-

рень. Іншою визначною особливістю контролю правосуб'єктності юридичних осіб є можливість її договірної чи позадоговірної обмеження (т.з. зовнішній контроль). Дане питання балансує на тонкій межі загальнотеоретичних та прикладних правових досліджень, але становить значний інтерес з боку теорії права задля розробки нових форм та ідей розвитку інституту правосуб'єктності юридичної особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дане наукове дослідження є фактично одним із перших комплексних досліджень контролю чи обмеження правосуб'єктності юридичної особи. Окремі питання даного наукового дослідження становили певний інтерес зі сторони як вітчизняних, так і закордонних науковців. Так, окремі науковці, такі як: Грудницька С.М., Єршова І.В., Лаптев В.А., Стадник К.О., Шиткіна І.С. та інші здійснювали комплексне дослідження діяльності холдингів, що становить інтерес зі сторони господарського права. Інші, наприклад, Віхров О.П., Любченко П.М., Бродвій А.М. та інші, досліджували окремі галузеві питання у сфері організаційно-господарських правовідносин. Проте ними не було висвітлено проблемних моментів щодо контролю та обмеження правосуб'єктності юридичної особи, які є предметом цього наукового дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Комплексно питання можливостей і форм обмеження та контролю правосуб'єктності юридичних осіб не було досліджено а ні на загальнотеоретичному, а ні на галузевому рівні.

Формулювання цілей статті

Головною метою даного наукового дослідження є здійснення аналізу

основних форм контролю та обмеження правосуб'єктності юридичних осіб, їхній вплив на об'єм та зміст правосуб'єктності, а також висвітлення важливих ознак форм такого контролю та обмеження.

Виклад основного матеріалу наукового дослідження

Сучасний стан розвитку інституту юридичної особи значно випереджає наукову думку та правове регулювання даного інституту. Значний диспозитивізм правового регулювання вказаного інституту права дає змогу суб'єктам даних правовідносин значно впливати на таке складне правове явище як юридична особа, та визначати, контролювати і змінювати об'єм її правосуб'єктності. Відповідно, звичним явищем стає виникнення нових форм та наповнення діючих новим змістом. На нашу думку, доволі незаслуженим є стан розвитку наукової думки щодо ролі та місця юридичної особи у системі суспільних відносин сьогодення, особливо у сучасній Україні. Багато вчених досі продовжують стверджувати про переваги фізичної особи у будь-якого роду взаємовідносинах, нехтуючи юридичною особою і доволі часто сприймають її як правову фікцію. Така позиція є наслідком довготривалого панування радянської школи права не лише в період існування Радянського союзу, але і в період незалежної України, і пояснюється вона панівною роллю держави у суспільстві та нерозумінням і неправильним трактуванням інституту юридичної особи, яку сприймали як певне «продовження» держави. Відповідно, втрачався будь-який зміст правосуб'єктності юридичної особи і в системі тогочасних правових координат вона дійсно виступала певною фікцією. Проте сучасні погляди на юридичну особу та її правосуб'єктність значно відрізняються від радянських, хоча і пе-

ребувають під значним їхнім впливом. Сучасні юридичні особи являють собою складні юридичні утворення із сформованою, цілісною та персоніфікованою правосуб'єктністю, що не викликає сумнівів. Проте їхня правосуб'єктність не завжди є однорідною чи такою ж, як і у інших юридичних осіб. Звичним явищем є виникнення та функціонування різноманітних систем та форм юридичних осіб, правосуб'єктність яких містить свої визначальні особливості та є складною. У системах юридичних осіб зі складною правосуб'єктністю звичним явищем став контроль чи обмеження правосуб'єктності юридичних осіб зовні чи всередині таких утворень. Дослідження такого роду явищ є особливо актуальним та необхідним, враховуючи необхідність розвитку загальнотеоретичних та прикладних уявлень про правосуб'єктність юридичної особи в цілому та окремих особливих її форм.

Як ми вже зазначали раніше, внутрішній контроль притаманний будь-якій юридичній особі через її органи управління, засновників, учасників тощо. Умовно можемо назвати його «внутрішнім контролем» правосуб'єктності. Проте, як і кожне правове явище, цей контроль має свої особливі форми, однією з яких є система юридичних осіб з єдиним управлінським центром, яку прийнято називати холдингом, де такий контроль проявляється найбільше. Холдингові відносини є специфічними відносинами, що виявляються в праві «материнського» товариства керувати дочірніми підприємствами, при збереженні формальної юридичної самостійності останніх [1, с. 171]. Чинне українське законодавство не дає належного визначення поняття «холдинг», а лише «холдингова компанія», як акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток,

паїв) двох або більше корпоративних підприємств [2]. На нашу думку, недостатнє визначення законодавчого закріплення поняття «холдингу» не дозволяє належним чином врегулювати дану сферу правовідносин, адже «холдинг» це більш широке поняття, а ніж «холдингова компанія», і включає в себе не лише управляючу («материнську») юридичну особу, але і керовані (корпоративні) підприємства.

Серед основних ознак холдингового утворення можемо виділити наступні:

- Наявність єдиного управлінського центру у формі публічного акціонерного товариства [3];

- Наявність двох та більше корпоративних підприємств [2];

- Наявність стійких внутрішніх відносин контролю і залежності між головною компанією та іншими учасниками холдингу, закріплених в установчих документах його учасників, що визначають організаційну цілісність даного об'єднання;

- Майнова відокремленість і юридична самостійність учасників холдингу, кожен з яких є повноправним суб'єктом взаємовідносин із зовнішнім світом (юридичною особою);

- Проведення єдиної політики в сфері господарського обороту (в тому числі узгоджене використання прибутку та інших фінансових джерел учасників холдингу);

- Обмеження у суб'єктному складі засновників (учасників) холдингової управляючої компанії: господарське товариство не може мати у власності цінні папери холдингової компанії, корпоративним підприємством якої воно є [2];

На першій погляд, холдингове утворення може нагадувати об'єднання підприємств із характерною останньому складною правосуб'єктністю. Дійсно у них є певні спільні ознаки, проте поряд з цим наявні і характерні відмінності,

які дозволяють відділити одне правове явище від іншого.

Так, у холдингових утвореннях відсутня навіть теоретична можливість взаємного зв'язку та контролю: наявний єдиний управлінський центр (холдингова компанія), який визначає основні напрямки та форми діяльності всієї групи. Натомість, корпоративні підприємства не володіють жодними способами впливу на формування волевиявлення групи, головної компанії чи окремих її учасників, тобто вказані взаємозв'язки можна охарактеризувати виключно як вертикальні [4, с. 441].

Корпоративні підприємства не можуть самостійно вийти із холдингової групи, для цього потрібне волевиявлення холдингової компанії, при чому в особливій формі, адже простого рішення виконавчого органу для цього не достатньо, а необхідне волевиявлення вищого органу управління (зборів акціонерів) у формі кваліфікованої більшості.

Складна система холдингових правовідносин створює складну правосуб'єктність учасників такого правового утворення, яка носить ряд характерних особливостей, що виділяють її серед інших складних систем юридичних осіб. Для холдингів вельми специфічним є те, що саме холдингова група не набуває статусу юридичної особи, хоча вона складається з ряду юридичних осіб. Проте, організаційна цілісність холдингу отримує своє вираження в тому, що йому притаманні окремі елементи правосуб'єктності. Варто зазначити, що правосуб'єктність холдингового утворення складається з сукупностей правосуб'єктностей всіх його учасників: як холдингової компанії, так і корпоративних підприємств, а також наявності власних окремих ознак правосуб'єктності. Звісно, така форма складної правосуб'єктності ставить її

на наступну сходинку розвитку порівняно із правосуб'єктністю «звичайної» юридичної особи. Наділення такого «суб'єкта» правосуб'єктністю, навіть частковою, є наслідком існування триваючого зв'язку суб'єкта і держави. Саме в силу наявності такого зв'язку на всяку правосуб'єктну особу покладаються обов'язки принципового характеру – дотримуватися законів і норм моралі, здійснення суб'єктивних права відповідно до їх соціального призначення. Так, наприклад, законодавство України про захист економічної конкуренції розглядає в якості суб'єкта господарювання групу суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими [5]. При цьому така група може бути притягнута до відповідальності у випадку порушення законодавства про захист економічної конкуренції, що, фактично, є одним із елементів правосуб'єктності – деліктоздатністю. Іншим прикладом можемо назвати консолідовану фінансову звітність, яку зобов'язані складати та подавати підприємства, що контролюють інші підприємства (материнські підприємства) [6].

Поряд з внутрішніми обмеженнями правосуб'єктності звичним явищем є і зовнішнє обмеження правосуб'єктності юридичної особи. Умовно назвемо його «зовнішнім контролем». Варто зазначити, що зовнішнє обмеження правосуб'єктності юридичної особи є характерним і поширеним явищем сьогодення. Так, Господарський кодекс України дає визначення організаційно-господарських зобов'язань як господарських зобов'язань, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-гос-

подарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [3]. Варто зазначити, що законодавець відносить організаційно-господарські правовідносини до сфери відання господарського права, в той час як окремі елементи такого виду правовідносин знаходять своє місце не лише у господарському праві, але і в інших галузях, проте не настільки виражено. Організаційно-господарські зобов'язання можуть бути як договірними, так і позадоговірними, та виникають між суб'єктами господарювання [7, с. 39]. Якщо у випадку договірних взаємовідносин підставою для виникнення організаційно-господарських зобов'язань є договір, то Господарський кодекс України не дає вичерпного переліку позадоговірних організаційно-господарських зобов'язань [3]. Як один з видів позадоговірних організаційно-господарських зобов'язань можемо вказати правовідносини між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством, що також є притаманним і холдинговим утворенням [8, с. 146]. Така правова конструкція часто використовується в стратегічних галузях економіки, де набуває форми холдингу [9, с. 239].

Вплив «зовнішніх факторів» на об'єм та зміст правосуб'єктності юридичної особи знаходить своє відображення швидше у виникненні нових обмежень чи бар'єрів, ніж в «урізання» наявного об'єму правосуб'єктності. Так, якщо буквально трактувати законодавче визначення, то можемо побачити обов'язок учасника організаційно-господарських правовідносин вчинити певну дію чи утриматись від її вчинення, а на протигагу цьому обов'язку стоїть право управненої сторони вимагати належного виконання обов'язку. Тобто, основним елементом можемо вказати,

перш за все, обов'язок однієї із сторін. «Зовнішні обмеження» не здатні відібрати в юридичної особи певне право, а лише обмежити можливість його реалізації. Таке твердження знаходить своє неодноразове застосування в чинному законодавстві України, де визначається, що відмова від того чи іншого права може визнаватись нікчемною.

Висновки та перспективи подальшого дослідження

Вивчення такого складного явища як юридична особа не повинно зупинятись на досягненнях правової думки та законодавчого регулювання сьогодення. Сучасні реалії диктують нам жорсткі умови та необхідність адаптації до вимог сучасного суспільства. Глибинний аналіз правового інституту правосуб'єктності юридичної особи, її нових форм та проявів, обмежуючих чи стримуючих факторів, повинен дати новий поштовх для трансформації, розвитку та змін вже діючих форм. Вивчення та розуміння тих особливих факторів, які можуть обмежувати правосуб'єктність юридичної особи є критично необхідним. Підсумовуючи результати нашого наукового дослідження можемо зазначити наступне:

- Необхідним та перспективним вбачається подальше вивчення факторів, які впливають на здійснення контролю чи обмеження правосуб'єктності юридичної особи, особливо з точки зору розвитку транснаціональних корпорацій та зв'язків.

- «Внутрішній контроль» правосуб'єктності юридичної особи притаманний всім без виключення юридичним особам через систему їхніх органів управління, проте окремі форми породжують складну правосуб'єктність, яка повинна стати об'єктом не лише галузевих, а й загальнотеоретичних досліджень.

- «Зовнішній контроль» правосу-

б'єктності юридичної особи впливає не стільки на зміст, скільки на форму правосуб'єктності: виникають переважно обов'язки вчинення або утримання від вчинення певних дій.

- Критично необхідним є приведення чинного законодавства України у сфері регулювання діяльності окремих

юридичних осіб та їх об'єднань до вимог сьогодення. Так, холдингові утворення можуть утворюватися не лише у тій формі, яку визначає закон (холдингова компанія (акціонерне товариство) – дочірнє підприємство), а й у формі фактичних холдингових правовідносин (де холдингова компанія є такою за змістом, а не за формою).

Література

1. Стадник К.О. Проблеми правового забезпечення холдингових відносин у сфері господарювання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. №4 (19). С. 170-179.
2. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 року № 3528-IV. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 34. Ст. 291.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
4. Добровольська В. В. (2014) Щодо контролюючого характеру вертикальних відносин у сфері господарювання. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу*. (Україна, Одеса, 16-17 травня 2014 р.), Одеса: Фенікс. С. 440-442.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. №2210-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. №996-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 365.
7. Ілларионов О. Ю. Організаційно-господарські правовідносини в контексті виконання положень угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Юридичний бюлетень*. 2016. №. 2. С. 34-43.
8. Віхров О. Недоговірні організаційно-господарські зобов'язання та їх види. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 141-149.
9. Череповський Е.В. Правова та функціональна природа організаційно-господарських відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. №2 (17). С. 235-245.

References

1. Stadnik, K.O. (2014), "Problems of legal support of holding relations in the sphere of management", *Visnik Nacional'nogo Universitetu imeni Yaroslava Mudrogo*, vol.4 (19), pp.170-179.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), The Law of Ukraine "About holding companies in Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 94, St. 291.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "Economic Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 18, St. 144.
4. Dobrovol'ska, V.V. (2014), "On the controlling nature of vertical economic relations Legal life of modern Ukraine", *Materiali Mizhnarodnij naukovoi konferentsii profesors'ko-vikladac'kogo ta aspirants'kogo skladu* [International Scientific Conference of teaching staff and graduate students], *Pravove gittya suchasnoi Ukrainy* [Legal life of modern Ukraine], Feniks, Odessa, Ukraine, pp.440-442.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On protection of economic competition", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 12, St. 64.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 40, St. 365.

7. Parionov, U.O. (2016), “Organizational and economic relations in the context of the implementation of the provisions of the Association Agreement with the European Union”, *Uridicnij Bulletin*, vol.2, pp.34-43.

8. Vihrov, O. (2011), “Incorrect organizational and economic obligations and their types”, *Visnik Akademiji Pravovih nauk*, vol.2, pp.141-149.

9. Cherepovskij, E.V (2014), Legal and functional nature of organizational and economic relations, *Visnik Nacional'nogo Universitetu imeni Yaroslava Mudrogo*, vol.2 (17), pp.235-245.

Стаття надійшла до редакції 9.01.2020 року

Розділ 3

Трудове право; право соціального забезпечення. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Земельне право

УДК 340.096

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-108-115>

Правові основи банківської системи в Україні

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Бойченко О.М.

*Здобувач вищої освіти ступеня магістр,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (066) 395-03-22, e-mail: novoaidar@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9239-5350*

Legal basis of the banking system in Ukraine

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Laws Sciences, Professor,*

*Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Boychenko O.M.

*Master student, “KROK” University,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (066) 395-03-22, e-mail: e-mail:novoaidar@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9239-5350*

***Анотація.** Для побудови довершеного правового фундаменту функціонування банківської системи в Україні необхідно подальше її удосконалення, розробка фундаментальних та прикладних засад її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, які мають місце в сучасній банківській практиці. Наразі нерозв'язаними залишаються багато проблем, серед яких зокрема захист прав кредиторів, вдосконалення інституту банкрутства, ефективність функціонування банківської системи та способи оцінки ризиків, державна стратегія розвитку банківської системи тощо. Конкретизація профільного законодавства, стандартизація і уніфікація відповідно до існуючих правових моделей банківської діяльності розвинутих країн світу, продумана політика протекціонізму державних інституцій дозволить надати справжній імпульс розвитку банківської структури України і, як наслідок, повернення їй довіри громадян що, в свою чергу, безумовно спричинить ріст позитивної динаміки економічної складової. У наведеній статті показано місце сучасної банківської системи в економічному вимірі України, визначено поняття «банківська система» як одне з центральних, системоутворюючих понять банківського права, виокремлено кілька підходів щодо розуміння такого поняття, зазначено структуру банківської системи України, її елементи, окреслено основні функції. Окремо увага була зосереджена на стані дослідження проблематики банківського права загалом та банківської системи зокрема, зазначено науковців – дослідників та вчених – економістів, які зробили значний вклад у вивченні та визначенні теоретичних проблем банківського права, у пізнанні й дослідженні правових основ банківської системи в Україні, розробці практичних рекомендацій щодо впровадження нових елементів в фундамент її зміцнення та розбудови. Наголошено на ролі центрального банку країни (Національного банку України) в структурі банківської системи та визначено його основну функцію відповідно до існуючої структури сталих правовідносин. Дана публікація дозволить зрозуміти, насамперед, що таке банківська система, її структуризація та функції відповідно до чинної нормативно-правової бази.*

***Ключові слова:** банківська система; нормативно-правова база; банківське законодавство/право; фінансово-кредитні установи; інституційний, функціональний та системний підходи, стан дослідження.*

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

***Annotation.** In order to build a perfect legal foundation for the functioning of the banking system in Ukraine it is necessary to further improve it, to develop the fundamental and applied bases for its further strengthening, to eliminate the negative manifestations that take place in the modern banking practice. Many issues remain unresolved, including the protection of creditors' rights, the improvement of bankruptcy, the efficiency of the banking system and risk assessment*

methods, the state strategy for the development of the banking system, and so on. Specification of profile legislation, standardization and unification in accordance with the existing legal models of banking activity of developed countries of the world, thoughtful protectionist policy of state institutions will give a real impetus to the development of the banking structure of Ukraine and, as a result, return to it the confidence of citizens, which, in turn, will definitely favor dynamics of the economic component. The article shows the place of the modern banking system in the economic dimension of Ukraine, defines the concept of "banking system" as one of the central, system-forming concepts of banking law, outlines several approaches to understanding such a concept, shows the structure of the banking system of Ukraine, its elements, outlines the main functions. Particular attention was focused on the state of the study of banking law in general and the banking system in particular, noted scientists - researchers and scientists - economists who have made a significant contribution to the study and determination of theoretical problems of banking law, in the knowledge and research of the legal foundations of the banking system in Ukraine, the development of practical recommendations on the introduction of new elements in the foundation of its strengthening and development. The role of the central bank of the country (National Bank of Ukraine) in the structure of the banking system is emphasized and its main function is defined in accordance with the existing structure of stable legal relations. This publication will allow to understand, first of all, what the banking system is, its structuring and functions in accordance with the current regulatory framework.

Keywords: banking system; legal framework; banking law; financial and credit institutions; institutional, functional and systematic approaches, state of the study.

Formulas: 0, *fig.:* 0, *tabl.:* 0, *bibl.:* 8.

Постановка проблеми

З моменту здобуття Україною незалежності і дотепер у банківській системі нашої держави триває систематичне вдосконалення її елементів, насамперед це стосується її нормативної складової.

Однак існує ще багато суперечливих питань, які все ще залишаються актуальними, і яким слід приділяти підвищену увагу з точки зору їх правового вдосконалення, зокрема: захист прав кредиторів, вдосконалення інституту банкрутства, державна стратегія розвитку та функціонування банківської системи та страхові ризики. Отже, подальше зміцнення основ право-регуляторної складової функціонування банківської системи вимагає постійної уваги держави насамперед на законодавчому рівні, а також, без перебільшення, щоденного регулюючого впливу Національного банку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сфері дослідження теоретичних проблем банківського права відомі, зокрема, такі фахівці конституційного права як М.В. Вітрук, М.І. Козюбра, М.П. Орзіх, О.Ф. Фрицький; адміністративного права – В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.Л. Бачило, Л.Г. Білий, І.П. Голосніченко, В.В. Галуцько, В.М. Селіванов та ін.; цивільного права – М.С. Братусь, А.В. Венедіктов, Я.М. Шевченко та ін.

Велике значення у пізнанні та вивченні правових основ банківської системи в Україні мають теоретичні висновки українських вчених та дослідників банківської справи Т.А. Латковської, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, П.С. Мазуркевич, Л.А. Савченко, В.Д. Чернадчук та ін.

Посилену увагу слід приділяти роботі економістів, які досліджували про-

блеми банківської системи: Г.Д. Алексеєнко, А.В. Васюренко, А.В. Дзюблюк, О.І. Лаврушина, А.М. Мороз, М.І. Савлук, Т.С. Смовженко, В.С. Шорський та ін.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених мають велике теоретичне та практичне значення. Водночас, незважаючи на постійний інтерес до проблем правового регулювання банківської діяльності, питання її розвитку та вдосконалення завжди залишатимуться актуальними та потребуватимуть глибокого вивчення. Ці питання складають суть проблеми і є предметом дослідження в наведеній статті.

Формулювання цілей статті

Основна мета цієї статті полягає в тому, щоб показати основний зміст поняття «банківська система», окресливши підходи до її визначення, визначити основні правові поняття цього терміна, а також показати фундаментальні правові основи її функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

З моменту проголошення незалежності України було створено фундамент діючої банківської системи, який характеризується постійним розвитком її складових. Цей період визначається постійним оновленням нормативно-правової бази діяльності банків в Україні. У той же час існуюча законодавча та нормативна база страждає від серйозних суперечностей та прогалин, і відстає від швидкого розвитку технологій. Подальший розвиток банківського законодавства потребує змін та доповнень, розробки та прийняття нових законодавчих та нормативно-правових актів [1, с. 22].

У сучасних економічних умовах банківська система України все ще не є повністю мобілізованою та не реалізує всі притаманні їй стимулюючі можливості. Існує багато невіршених

проблем, серед яких підвищення рівня капіталізації банків, захист прав кредиторів, поліпшення процедури банкрутства, ефективність банківської системи та шляхи оцінки ризиків, державна стратегія розвитку банківської системи. Тож банківська система потребує вдосконалення, розробки основних та прикладних основ її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, що виникають у сучасній банківській практиці. У зв'язку з цим існує об'єктивна необхідність вдосконалення законодавчих рамок банківської системи в Україні.

Банківська система займає важливе місце в економічній системі будь-якої держави. Банківська діяльність є важливою частиною грошової сфери економіки, сприяє мобілізації та використанню фінансових ресурсів для виконання фінансових зобов'язань, визначає динаміку інвестиційного процесу. Ефективна банківська система необхідна для сталого економічного зростання. Тенденції розвитку фінансової системи та розвиток технологій визначають необхідність створення нових підходів до правового регулювання діяльності банків для забезпечення їх стабільного розвитку, мобільності, конкурентної переваги на ринку фінансових послуг. Оскільки банківська система виступає об'єктом державного регулювання, слід чітко усвідомлювати, що є компонентами банківської системи.

Одним з центральних ключових понять банківського права є поняття «банківської системи», стосовно якого немає єдності поглядів. На основі аналізу різних підходів до поняття «банківська система» встановлено, що вони, як правило, формують окремі групи. У кожній з груп є певні недоліки, які полягають у тому, що банківська система є не просто механічною асоціацією банків у країні, навіть якщо вона демонструє їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Банківська система – це не випадкова різноманітність, випадковий набір елементів, всі банки разом – це система. Системі притаманне виконання окремих елементів функцій, орієнтованих на досягнення певних загальних цілей. Специфіка банківської системи визначається її складовими елементами та відносинами, що виникають між ними. Оскільки банківська система виступає об'єктом управління, необхідно чітко розуміти, що входить до банківської системи та її складових елементів. Як уже зазначалося, у вітчизняній економічній літературі існує декілька понять «банківська система». Так, згідно «Енциклопедії банківської справи України», банківська система визначається як «сукупність різних типів банків та банківських установ, які мобілізують кошти та надають клієнтам позики та інші послуги, приймаючи депозити та позики. Ця система внутрішньо організована, має спільну мету та завдання» [2, с. 190]. Там же, банківська система визначається як «сукупність різних типів банків та банківських установ у їх взаємозв'язку як невід'ємна частина кредитної системи України» [2, с. 56].

Деякі вчені визначають банківську систему України як «внутрішньоорганізовану, взаємопов'язану, об'єднану спільною метою, сукупність банківських та фінансових установ, яка формується та діє на основі Конституції та законів України» [3, с. 56]. Це визначення впливає з того, що в банківську систему входять не тільки банки, але й інші фінансові установи. Хоча це і є дискусійним питанням, оскільки існують самоконцепції «банківська система» та «грошова система». Кредитно-фінансова система – це більш широке поняття, ніж банківська система. Вона включає, крім останнього, всі небанківські установи [4, с. 96]. Отже, банки можуть входити до кредитної системи,

але будь-які кредитні установи (ломбарди, довірчі компанії, кредитні спілки, фінансові, страхові компанії тощо), які здійснюють певні банківські операції, насправді не є банками і не можуть, як зазначає Т.П. Остапівшин трактуватися як компоненти банківської системи [5, с. 4]. Напевно, поняття «банківська система» слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. Банківська система у вузькому розумінні – це сукупність різноманітних організаційно-правових форм та спеціалізації банківських установ, взаємопов'язаних та об'єднаних загальною метою та функціями, основою діяльності яких є накопичення та вкладання коштів на основі погашення, сплати відсотків при постійному контролі та нагляді за їх діяльністю з боку державних органів. Елементи банківської системи України як основа її побудови визначені законодавством, а саме статтею 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків та відділень іноземних банків, які створені та діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України. Наведене визначення передбачає, що до елементів банківської системи належать не лише банки та відділення іноземних банків, що здійснюють банківські операції, але і органи, що регулюють та контролюють цю діяльність. Однак визначення банківської системи, зазначене у статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яке зводиться до перерахунку лише банківських установ, які є членами банківської системи, на наш погляд, занадто вузьке. Більш вдалим широким підходом до визначення системи є, на нашу думку, наступний, що банківська система це не тільки ті суб'єкти, які здійснюють певну діяль-

ність, але й організації, що формують інфраструктуру цих видів діяльності, забезпечують первинну функцію системи. У науковому відношенні є всі підстави виходити з широких концепцій банківської системи, оскільки це дозволить реально оцінити ситуацію та розробити форми взаємодії всіх елементів.

Критичним аналізом наукової літератури вітчизняних та зарубіжних вчених було виділено три підходи до концепції «банківської системи»: інституційний, функціональний та системний підходи.

З інституційної точки зору банківська система виступає як «поєднання універсальних та спеціалізованих банків та банків-емітентів», «поєднання банківських та небанківських фінансових установ, що здійснюють певні банківські операції», «сукупність взаємопов'язаних фінансових установ (банки)». Системний підхід дозволяє інтерпретувати визначення «банківської системи» як ключової динамічної складової фінансової системи, яка історично склалася під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, що відбуваються в країні, є цілісним поєднанням усіх банків у країні, які взаємодіють між собою. З точки зору функціонального призначення, банківська система, розглянута як сукупність банківських установ, специфіка взаємодії між ними створює незалежну економічну структуру (рівні) для забезпечення та регулювання процесів формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для розвитку економіки.

Проводячи дослідження відносно категорії «банківська інфраструктура», визначення її ролі та місця в ринковій економіці, можна зробити висновок, що утримання інфраструктури визначається внутрішньою економічною єдністю всіх її елементів та специфічною функ-

ціональністю. Вона включає різні види підприємств, агентств та служб, що забезпечують життєдіяльність банків. Банківська інфраструктура включає інформаційну, методичну, наукову, кадрову підтримку, забезпечує, регулює та створює умови для нормального, безперервного, багаторівневого функціонування та взаємодії її суб'єктів щодо купівлі та продажу банківських продуктів.

Елементи банківської системи України як основа її побудови визначені в законодавстві, що значно полегшує вирішення питання про критерій віднесення певних груп до системи. Відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», прийнятого 7 грудня 2000 року [6], банківська система складається з Національного банку України та інших банків, відділень іноземних банків, які зареєстровані та працюють в Україні. Слід зазначити, що існує загальноприйняте визначення поняття «банківська система» в юридичній літературі України. Так, у «Юридичній енциклопедії» банківська система визначається як «сукупність різних типів банків та банківських установ, які мобілізують кошти та надають клієнтам позики та інші послуги, приймаючи депозити та позики. Ця система внутрішньо організована, має спільну мету та завдання» [7, с. 35].

Структурно банківська система може бути одного або двох рівнів. Дворівнева банківська система, характерна для більшості розвинених країн з ринковою економікою. Однорівнева банківська система забезпечує переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. Банківська система в Україні є дворівневою структурою і складається, по-перше, з Національного банку України, по-друге, з банків різних форм власності, спеціалізації та сфери діяльності. У

вітчизняній банківській системі Національний банк України є банком вищого рівня та виконує функції, характерні для центральних банків розвинених європейських країн, виступає емісійним та розрахунковим центром, контролюючим органом, банком банків, банком уряду України.

Виходячи з вищенаведеного, на основі аналізу досліджень науковців-економістів та юристів банківська система є специфічною правовою організаційною структурою, яка забезпечує функціонування грошового ринку та економіки в цілому. До функцій банківської системи належать такі функції: 1) стабілізація; 2) створення грошей та регулювання грошової маси; 3) трансформаційна. Стабілізаційна функція характеризує сталість банківського та грошового ринку. Функція створення грошей та регулювання грошової маси означає, що банківська система швидко змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відносно зміни попиту на гроші. Виконуючи цю функцію, вирішальна роль належить Національному банку, визначеному основоположним щодо здійснення грошово-кредитної політики в країні [8, с. 10]. У здійсненні цієї функції бере участь не тільки Національний банк, а й усі інші банки. Саме через банки відбувається великий обсяг грошових платежів та платежів підприємств, організацій та населення. Трансформаційна функція полягає в тому, що мобілізуючи тимчасово вільні кошти деяких учасників ринку та надаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки перетворюють їх на дійсно функціонуючий капітал. Банківські установи залучають вільні кошти підприємств та населення та вкладають їх на власний ризик у розвиток суб'єктів господарювання, впливаючи, таким чином, на кількість, якість, вартість та терміни грошового капіталу.

Оскільки банківські установи працюють переважно із залученими коштами суб'єктів господарювання, а банківська діяльність має значні ризики, банківські організації постійно перебувають у стані можливої втрати грошей, через що може статися їх банкрутство та втрата довіри до банківської системи. Стабілізаційна функція покликана забезпечити стабільність банківського та грошового ринку. Її реалізація забезпечується прийняттям нормативних актів, що регламентують діяльність усіх елементів банківської системи та встановленням відповідного механізму нагляду за дотриманням чинного банківського законодавство.

Висновки

Отже, найкращим варіантом визначення банківської системи є сукупність усіх типів банків та банківських установ, які є об'єктом державного регулювання, внутрішньо організовані, мають спільну мету та завдання. Структурно банківська система поділяється на два рівні, перший з яких складається з Національного банку України (завданням якого є розробка основних принципів грошово-кредитної політики та контроль за її реалізацією), другий – усі банки (головне завдання яких – обслуговування юридичних та фізичних осіб, надання їм різноманітних послуг з прийому депозитів та наданих позик).

Банківська система має певні характеристики, а саме: цілісність, структура, взаємозв'язок системи та середовища, ієрархія та наявність суб'єкта управління, оскільки банківська система є однією з соціальних систем суспільства. Належачи до однієї з найскладніших соціальних систем, вона характеризується наявністю в ній не лише керуючих процесів, а й здатності до самоврядування.

Література

1. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.] за ред. М. П. Орзіха. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 272 с.
2. Енциклопедія банківської справи України. Київ: Ін Юре, 2010. 680 с.
3. Банківське право України: навч. посіб. / За заг. ред. проф. А.О. Селіванова. Київ: Ін Юре, 2011. 384 с.
4. Вступ до банківської справи / Під ред. проф. М. І. Савлука. Київ: Лібра. 2012. 344 с.
5. Остапишин Т. П. Основи банківської справи: курс лекцій / Т.П. Остапишин. Київ: МАУП, 2009. 112 с.
6. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст.30 (із наступними змінами та доповненнями).
7. Юридична енциклопедія: В 6-ти Т. / Голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ: Українська енциклопедія. 1998. Т.1, А-Г. 672 с.
8. Андрійко О. Ф. Державний контроль у сфері виконавчої влади / О. Ф. Андрійко. Київ, 1999. 45 с.

References

1. Orzikh, M.P (2011), Problemy suchasnoyi konstitutsionalistiki [*Problems of modern constitutionalism*], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. Stelmakh, V.S. (ed.) (2010), Entsiklopediya bankivskoyi spravi Ukrayiny [*Encyclopedia of Banking of Ukraine*], In Yure, Kyiv, Ukraine.
3. Selivanov, A.O. (ed.) (2011), Bankivske pravo Ukrayiny [*Banking Law of Ukraine*], In Yure, Kyiv, Ukraine.
4. Savluk M.I. (ed.) (2012), Vstup do bankivskoyi spravy [*Introduction to Banking*], Libra, Kyiv, Ukraine.
5. Ostapishin, T.P. (2009), Osnovy bankivskoyi spravy: kurs lektsiy [*Fundamentals of Banking: Lecture Course*], MAUP, Kyiv, Ukraine.
6. Verkhovna Rada Ukrayiny (2009), The Law of Ukraine “About Banks and Banking”, *Vidomosti Verhovnoy Radi*, vol. 5-6, St.30.
7. Shemshuchenko, Y.S. (ed.) (1998), Yuridichna entsiklopediya [*Legal Encyclopedia*], Ukrainian Encyclopedia, Kyiv, Ukraine.
8. Andriyko, O. F. (1999), Derzhavnyy kontrol u sferi vykonavchoyi vlady [*State control in the sphere of executive power*], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2020 року

УДК 351.74:658(477)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-116-124>

Правовий статус суб'єктів підприємницької діяльності у сфері надання послуг з охорони фізичної особи або майна: проблеми і виклики

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Козак А.В.

*Здобувач вищої освіти ступеня магістр,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (068) 63-838-24, e-mail: annakozak0021@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6285-4701*

Legal status of business entities in the field of providing individual of property protection services: problems and challenges

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Laws Sciences, Professor,
Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Kozak A.V.

*Master student, “KROK” University,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (068) 63-838-24, e-mail: annakozak0021@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6285-4701*

Анотація. У статті визначено правовий статус суб'єктів підприємницької діяльності з охорони фізичної особи і майна. Держава сформувала достатньо ґрунтовну нормативно-правову базу, на основі якої здійснюється даний вид господарсько-підприємницької діяльності. Проте в ній неоднозначно трактуються деякі поняття, що пов'язано з невідповідністю та неузгодженістю однорідних норм підзаконних і законодавчих актів. У практиці діяльності це викликає певні, інколи досить значні, незручності як для суб'єктів підприємництва з надання охоронних послуг, так і в роботі державних органів, які покликані здійснювати контроль за згаданими суб'єктами. Забезпечення фізичним захистом підприємств через здійснення охоронної діяльності в системі безпеки є нагальною проблемою для вітчизняних підприємців. Законодавство України у даній сфері базується на Конституції України та Законі України “Про охоронну діяльність”, різноманітних міжнародних конвенціях та договорах. Окремі аспекти щодо організації діяльності та порядку надання послуг з охорони фізичної особи або майна потребують більш значного правового регулювання. Організація діяльності та порядок надання послуг з охорони фізичної особи або майна повинна мати комплексний, цілісний підхід до розв'язання проблем, які є в цій сфері, на єдиній концептуальній основі державної політики з урахуванням прийняття спеціальних законів, які повинні регулювати окремі види охорони. Важливо створити надійне та гнучке нормативно-правове забезпечення охоронної діяльності, належний механізм контролю за дотриманням законодавства приватними структурами, розмежування їх компетенції з органами внутрішніх справ, що здійснюють адміністративну діяльність у цій сфері, «змусити» їх співпрацювати заради запобігання правопорушень. Подальший розвиток ринку охоронних послуг у бік приватного сектору не повинен перетворити державу на стороннього спостерігача цих функцій. Обов'язок держави та її органів – забезпечити дотримання прав і свобод людини й громадянина.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 15.

Annotation. The article defines the legal status of economic entities for the protection of a person and property. The state has formed a sufficiently substantial regulatory and legal framework based on which this type of economic and business activity is accomplished. However, it interprets ambiguously some concepts and that is related to the contradiction and inconsistency of homogeneous norms of by-laws and legal acts. In practice, it causes certain, sometimes quite considerable, inconveniences for both the economic entities for the concession of security services and for the work of public bodies, which are called to control previously mentioned entities. The provision with physical protection of the enterprises through the realization of protective activities in the security system is an urgent problem for domestic entrepreneurs. The legislation of Ukraine of this field is based on the Constitution of Ukraine and the law of Ukraine “On protective activities”, various international conventions and treaties. Some aspects of the organization of the activity and the procedure for the provision of services for the protection of a person or property require more significant legal regulation. The organization of the activity and the procedure for the provision of services for the protection of a person or property should have a comprehensive and integral approach to the solution of problems of this field on a unified and conceptual basis of national policy, taking into account the adaptation of special laws that have to regulate certain types of protection. It is important to create a reliable and flexible regulatory and legal provision of protective activities, a proper mechanism of the control of law enforcement by private organizations, the distribution of powers with home affairs authorities that carry out administrative activities in this field, to “force” them to cooperate to prevent offenses. Further development of the market of security services towards the private sector should not turn the state into a detached onlooker of these functions. The duty of the state and its bodies is to ensure the observance of rights and freedoms of a person and a citizen.

Keywords: subjects of entrepreneurial activity; providing services for the protection of an individual or property; private security structures.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 15.

Постановка проблеми

Властивою передумовою становлення України як правової держави повинно бути належне забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та їх майна від протиправних посягань, що передбачено Конституцією України та забезпечується в демократичних державах існуванням системи державних правоохоронних органів і недержавних інституцій.

У реаліях сьогодення все нагальнішою стає проблема забезпечення недоторканності речових прав, насамперед права приватної власності, права володіння. Цим зумовлена поява значної кількості різних охоронних підприємств, які надають послуги фактичного характеру, здійснюючи охорону об'єктів права власності від протиправних посягань на підставі цивільно-правового договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання правового регулювання охоронної діяльності в Україні неодноразово ставали предметом дослідження у працях В. В. Галунька, І. В. Зозулі, В. І. Курила, П. В. Синицького, О. П. Угровецького, В. У. Хатуєва та ін. Окремі питання діяльності приватних охоронних структур розглядалися в наукових працях О. М. Бандурки, В. В. Бугуйчука, А. С. Васильєва та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Разом з тим, значна кількість наукових досліджень з даної проблематики в Україні щодо правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна залишається недостатньо

дослідженою та потребує, відповідно, подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті

Зміни у вітчизняному законодавстві щодо охоронної діяльності останніх років вимагають додаткового аналізу. Тому метою статті є дослідження проблем правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні й, відповідно, визначення шляхів щодо удосконалення нормативно-правового регулювання даної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження

Як зазначає ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, ст. 3]. І це є ключовим та важливим у житті й Конституція кожної демократичної держави.

Разом з тим, питання охорони, в тому числі щодо надання охоронних послуг, регулюється низкою нормативно-правових актів, які встановлюють серед іншого різні вимоги до охорони в залежності від суб'єктів охоронної діяльності та/або охоронюваних об'єктів. До основних нормативно-правових актів, що здійснюють регулювання охоронної діяльності, можна віднести Закони України «Про охоронну діяльність», «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію»; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності» [4], «Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності», «Про затвердження Порядку визначен-

ня переліку окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, охорона яких здійснюється виключно державними підприємствами та організаціями», «Про затвердження переліку особливо важливих об'єктів електроенергетики, які підлягають охороні відомчою воєнізованою охороною у взаємодії із спеціалізованими підрозділами інших центральних органів виконавчої влади» [5], «Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною гвардією» [6] й інших.

Слід звернути увагу, що така кількість нормативних актів обумовлена різноманітністю суб'єктів охоронної діяльності. І цілком реально, що найчастіше серед таких суб'єктів виділяють поліцію охорони та приватні охоронні структури. Це пов'язано з тим, що ці суб'єкти є безпосередніми учасниками ринку охоронних послуг.

Так, стаття 1 Закону України «Про охоронну діяльність» визначає охоронну діяльність як надання послуг з охорони власності та громадян, а її суб'єктами визнає суб'єктів господарювання будь-якої форми власності, створених та зареєстрованих на території України, що здійснюють охоронну діяльність на підставі отриманої ліцензії [2, ст.1].

Загалом, послуги з охорони власності та фізичних осіб – це види підприємницької діяльності, що за суб'єктивним складом і змістом діяльності є цивільно-правовими зобов'язальними правовідносинами, які здійснюються на підставі законодавчих, нормативно-правових актів, державних ліцензій на право надання послуг з охорони всіх форм власності [15]. Між суб'єктами аналізованих відносин укладається до-

говір про надання послуг з охорони [10, с.25].

Організаційно-правові принципи здійснення господарської діяльності у сфері надання послуг з охорони власності та громадян Законом України «Про охоронну діяльність» визначено лише стосовно діяльності тих суб'єктів господарювання, що були створені спеціально для надання охоронних послуг невизначеному колу осіб [14, с.228]. Проте на практиці суб'єкти господарювання (банки, супермаркети тощо) утворюють власні внутрішні служби охорони, що здійснюють охорону життя, власності, обслуговують пасивні засоби охорони відповідних юридичних осіб.

Чинне законодавство України наділяє суб'єктів охоронної діяльності такими правами [2, ст.9]:

1) для забезпечення охоронної діяльності придбавати, зберігати та використовувати в установленому законодавством порядку спеціальні засоби, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

2) для забезпечення радіозв'язку використовувати в установленому порядку радіочастоти;

3) використовувати в охоронній діяльності службових собак;

4) використовувати в охоронній діяльності технічні засоби охоронного призначення;

5) використовувати транспорт реагування;

6) одержувати за своїм письмовим запитом від замовника послуг з охорони відомості та копії документів, необхідні для здійснення заходів охорони на об'єкти охорони;

7) за згодою замовника послуг з охорони (його представника) оглядати територію, будинки, приміщення, майно, що охороняються.

Суб'єкт охоронної діяльності за сво-

їм статусом нижчий, ніж працівник правоохоронних органів, адже чинне законодавство не поширює на громадян, які надають послуги з приватної охорони, дію законів, що закріплюють правовий статус цих працівників. Попри це, порівняно з іншими громадськими формуваннями, законодавець суттєво розширив права охоронців, надав їм значно більші можливості з розуміння специфіки виконання ними завдань – свободу діяльності.

Варто зазначити, що станом на сьогодні діяльність з надання послуг охорони в Україні перебуває лише на стадії формування. Тому правове регулювання статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні має низку недоліків [11, с.223].

Так, для прикладу, правовий статус Департаменту поліції охорони визначено Положенням про цей департамент, яке було затверджено Національною поліцією [7]. Територіальні органи поліції охорони було утворено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 384 від 13.10.2015 р. як юридичні особи публічного права. Ці територіальні органи поліції охорони є правонаступниками відповідних державних установ Державної служби охорони при МВС [8]. У зв'язку з тим, що й донині не прийнято спеціального нормативно-правового акта щодо врегулювання діяльності самої поліції охорони чи її територіальних підрозділів, зберігає чинність Положення про Державну службу охорони при МВС України, яка нині переживає процедуру ліквідації. Також залишається чинною Інструкція про організацію діяльності міліції охорони. Така невизначеність правової регламентації діяльності поліції охорони унеможливорює ефективний розвиток цієї служби.

Найсуперечливішим нормативно-

правовим актом, що регулює охоронну діяльність і стосується безпосередньо поліції охорони, є постанова Кабінету Міністрів від 11.11.2015 р. № 937 «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» [9]. Ця постанова визначає перелік об'єктів державної та інших форм власності, охорона нерухомого майна (незалежно від цільового призначення) яких здійснюється виключно органами поліції охорони на договірних засадах. Тим самим визначені даною постановою підприємства були змушені укласти договори з надання охоронних послуг виключно з поліцією охорони. Нормативне закріплення обов'язку приватних суб'єктів господарювання на «договірних засадах» укласти договори на охорону з поліцією охорони перекреслює сам принцип договірних засад надання охоронних послуг. Саме існування поліції охорони як структурної одиниці органу виконавчої влади викликає низку зауважень серед фахівців у цій сфері. У нинішньому вигляді поліція охорони займає монопольне становище на ринку охоронних послуг і виступає, фактично, як комерційна установа.

Одним з шляхів вирішення даної концептуальної проблеми діяльності поліції охорони могло б стати її перетворення на окреме державне підприємство, на яке було б покладено обов'язок забезпечувати охорону особливо важливих об'єктів.

Іншим способом вирішення даної проблеми є виключення з повноважень поліції «здійснення на договірних засадах охорони фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності», перепрофілювання поліції охорони на охорону таких особливо важливих об'єктів, як органи державної влади, важливі об'єкти енергетичної інфраструктури, важливі об'єкти транспортної інфраструктури, важливі

об'єкти медичної інфраструктури, по-сольства тощо.

Іншим і найбільшим за кількістю суб'єктом охоронної діяльності є приватні охоронні структури. Недержавні охоронні структури набули законодавчо закріпленого статусу самостійних суб'єктів підприємницької діяльності, які надають комплекс заходів, спрямованих на захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, який здійснюється на підставі договірних відносин. Законодавством визначено, що вони можуть діяти як юридичні особи і як фізичні особи-підприємці. Приватні охоронні структури можуть діяти на всій території України на підставі ліцензії за наявності матеріально-технічної бази, необхідної для провадження такої діяльності, та за умови виконання такими особами організаційних, кадрових і технологічних вимог, передбачених Ліцензійними умовами провадження охоронної діяльності. Приватні охоронні структури надають послуги з охорони фізичних осіб, охорони майна фізичних осіб [11].

На сьогодні приватні охоронні фірми надають широкий спектр охоронних послуг, проте мають доволі обмежений арсенал спеціальних засобів охорони. Згідно із Законом України «Про охоронну діяльність» суб'єктам господарювання дозволили використовувати у своїй діяльності службових собак, проводити огляд речей особи (за її згодою), проводити відкрито кіно-, відео-, фотозйомку та звукозапис подій як допоміжний засіб запобігання протиправним діям, документування правопорушень [12]. Однак фактично принципівих змін в їх правовому статусі з цим Законом не сталося.

Приватні суб'єкти охоронної діяльності та правоохоронні органи можуть спільно організовувати взаємодію і надавати взаємодопомогу в діяльності, що

спрямована на попередження, припинення й розкриття кримінальних правопорушень та забезпечення охорони громадського порядку [11]. Така взаємодія може бути організована у формі проведення спільних нарад, консультацій, обміну інформацією з питань попередження та припинення правопорушень тощо. Однак відсутнє будь-яке нормативно-правове регулювання самої процедури такої взаємодії, що унеможлиблює реальне застосування таких форм взаємодії державних і недержавних суб'єктів охоронної діяльності.

Національна гвардія та інші спеціально уповноважені на те органи (з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, органи охорони державного кордону) здійснюють охорону окремих об'єктів особливого значення безоплатно в силу виконання повноважень, визначених законодавством. Зокрема, відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» та низки підзаконних актів Національна гвардія України здійснює охорону ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні, центральних баз матеріально-технічного забезпечення МВС України тощо [3]. На відміну від поліції, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, органи охорони державного кордону, Національна гвардія України здійснюють охорону окремих об'єктів особливого значення безоплатно в силу виконання повноважень, визначених законодавством.

Отже, подальший розвиток ринку охоронних послуг у бік приватного сектору не повинен перетворити держа-

ву на стороннього спостерігача цих функцій. Обов'язок держави та її органів – забезпечити дотримання прав і свобод людини. Тому держава є фактично відповідальною за контроль над приватними охоронними структурами. Виконання цієї функції держави вимагає запровадження чітких механізмів контролю в сфері охоронних послуг, розроблення стандартів надання таких послуг та оцінки їхньої ефективності.

Висновки

Таким чином, Закон України «Про охоронну діяльність» недосконалий, про що обгрунтовано заявляють юристи. Зокрема, він потребує прийняття низки підзаконних актів, особливо з питань організації охоронної служби, моделювання порядку та умов застосування заходів фізичного впливу, спецзасобів (наприклад, зброї, наручників, кийків, газових балончиків, службових собак тощо) і затримання правопорушника.

Приватна охоронна діяльність як особливий різновид підприємницької діяльності, хоч і є відносно самостійною, водночас знаходиться під контролем органів внутрішніх справ, які застосовують у цій сфері ліцензійні, нормотворчі, контрольно-наглядові та юрисдикційні

повновладдя. Отже, правова політика держави у сфері охоронної діяльності повинна бути спрямована на чітке визначення адміністративно-правового статусу її суб'єктів, удосконалення законодавчого врегулювання відносин між суб'єктами та обмеження їх чіткою відповідністю до встановлених державою стандартів.

На нашу думку, найперспективнішим напрямком удосконалення правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні є створення єдиного в Україні державного охоронного підприємства. Щодо приватних суб'єктів охоронної діяльності, задля вдосконалення їх діяльності вважаємо необхідним розширити повноваження приватних охоронців, зокрема в частині права носити зброю. І взагалі, наразі нагальним є державне сприяння подальшому розвитку приватної охоронної діяльності та розширенню її меж. Тому вважаємо за необхідне прийняття Закону України «Про приватну охоронну діяльність» та детальне врегулювання правового статусу приватного охоронця і встановлення жорстких вимог до його кандидатури.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30. Ст. 141.
2. Закон України «Про охоронну діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 2. Ст.8.
3. Закон України «Про Національну гвардію України» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 17. Ст.594.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності» від 18.11.2015 р. № 960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/960-2015-%D0%BF> (дата звернення 18.01.2020)
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку особливо важливих об'єктів електроенергетики, які підлягають охороні відомчою воєнізованою охороною у взаємодії із спеціалізованими підрозділами інших центральних органів виконавчої влади» від 28.07.2003 р. – № 1170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-2003-%D0%BF> (дата звернення 18.01.2020)
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною

гвардією» від 12.11.2014 р. – № 628. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/628-2014-%D0%BF> (дата звернення 18.01.2020)

7. Наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент поліції охорони» від 06.11.2015 р. – № 43. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf (дата звернення 18.01.2020)

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 13.10.2015 р. – № 834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-2015-%D0%BF> (дата звернення 18.01.2020)

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» від 11 листопада 2015 р. – № 937. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2015-%D0%BF> (дата звернення 18.01.2020)

10. Басова А. В. Поняття договору з охорони фізичних осіб. *Форум права*. 2013. № 2. С. 25-29.

11. Зозуля І. В. Охоронна діяльність: зауваження та обґрунтування до вітчизняного законопроекту / Зозуля І. В. *Вісник Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2009. № 841. С. 218-225.

12. Козир Д. В. Договір охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д. В. Козир ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2015. – 20 с.

13. Крутов В.Н. Системні проблеми становлення та розвитку недержавної складової забезпечення національної безпеки / В. Крутов. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 61-64.

14. Кострицький І. Л. Господарсько-правові засади організації та здійснення суб'єктом господарювання охоронної діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 14. 2014 р. С. 227-230.

15. Миронюк Р. В. Адміністративно-правове регулювання надання приватних охоронних послуг: монографія / Р.В. Миронюк. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2016. 128 с.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996), *Vidomosti Verkhovno Radii Ukrainy (VVR)*, vol. 30, Art. 141.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), *The Law of Ukraine "On Defense Diversity"*, *Vidomosti Verkhovno Radii*, vol. 2, Art. 8.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *The Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine"*, *Vidomosti Verkhovno Radii (VVR)*, vol. 17, Art. 594.

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the Confirmation of the Licensed Minds and Provision of Defense Activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/960-2015-%D0%BF> (Accessed 18 January 2020)

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the consolidation of the conversion of the most important energy sectors, as well as the protection of the public by the armed forces of the United States", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-2003-%D0%BF> (Accessed 18 January 2020)

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the consolidated conversion of nuclear installations, nuclear materials, radioactive elements, which have a jerk of ionizing viable power, and important state independence, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/628-2014-%D0%BF> (Accessed 18 January 2020)

7. The official site of the National Police of Ukraine (2015), "On the Confirmation of the Regulation on the Department of Police Protection", available at: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf (Accessed 18 January 2020)

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Nourishment of functional police authorities to protect as territorial authorities of the national police

and the police of territorial authorities of the Ministry of Internal Affairs”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-2015-%D0%BF> (Accessed 18 January 2020)

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), “Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Nourishment of welfare protection of the lands of sovereign and lower forms of moisture”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2015-%D0%BF> (Accessed 18 January 2020)

10. Basova, A.V. (2013), “The concept of the contract for the protection of individuals”, *Forum Law*, vol. 2, pp. 25-29.

11. Zozulia, I.V. (2009), “Security activities: remarks and justification for the domestic bill”, *Visnyk Kharkiv. nat. University of VN Karazin. Series: Right*, vol.41, pp. 218-225.

12. Kozir, D.V. (2015), “Contract of protection”, Ph.D. Thesis, Civil Law; International Law, Nat. Acad. inside. Affairs, Kyiv, Ukraine.

13. Krutov, V.N. (2012), “System problems of formation and development of non-state component of national security”, *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo*, vol.11, pp. 61-64.

14. Kostytsky, I.L. (2014), “Economic and Legal Principles of Organizing and Implementing the Subject of Security Business Management”, *South Ukrainian Law Journal*, vol. 14, pp. 227-230.

15. Mironyuk, R.V. (2016), *Administratyvno-pravove rehuliuвання nadання pryvatnykh okhорonnykh posluh* [Administrative and Legal Regulation of Private Security Services], DDAVS; Lyra LTD, Dnepropetrovsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2020 року

УДК 349.41 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-125-132>

Сучасний стан системи земельного законодавства України та її розвиток в умовах євроінтеграції

Корольова В.В.

*Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (044) 455-57-12, e-mail: ViktoriyaV:@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2998-6144*

Кисляк А.Ф.

*Здобувач ступеня вищої освіти “магістр”,
Університет «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (093) 42-823-24, e-mail: KysliakAF@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4714-6854*

The current state of the system of land legislation of Ukraine and its development in the conditions of European integration

Koroleva V.V.

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (044) 455-57-12, e-mail.:ViktoriyaV:@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2998-6144*

Kysliak A.F.

*Graduate Student, “KROK” University,
Kyiv, Tabirna str., 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (093) 42-823-24, e-mail.: KysliakAF@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4714-6854*

Анотація. У статті автором розглянуто сучасний стан системи земельного законодавства України та її розвитку в умовах євроінтеграції. Конституцією України підтверджено «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України», надано відповідні повноваження Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України щодо європейського та євроатлантичного курсу України. Тобто виконавчому та законодавчому органам державної влади України основним законом України прямо приписані вектори євроінтеграції. Звернута увага на суттєву інерційність в процесах запровадження та практичної реалізації змін на шляху до євроінтеграції, згаданих вище органів законодавчої та виконавчої влади України. Досліджено визначення поняття «система»; «системи законодавства» та її складові елементи. Звернута увага, що поняття «земельне законодавство» може мати подвійний зміст: під ним розуміють або сукупність лише законів («вузьке» розуміння), або сукупність законів і інших підзаконних нормативно-правових актів («широке» розуміння). Сучасний стан системи земельного законодавства України, в контексті наповнення нормативно-правовими актами, змушує відзначити велику її структурованість. Норми, що регулюють земельні відносини, розпорошені по сотнях нормативно-правових актів. Це потенційно призводить до наявності великої кількості колізій. Наголошено на неприпустимість наявності колізій в земельному законодавстві України. Слід звернути увагу та те, що актуальність та своєчасність піднятої проблематики полягає в тому, щоб наголосити на зміні в підході до проблематики класифікації нормативно-правових актів земельного законодавства як первинного джерела систематизації та створення прозорої системи земельного законодавства, що в свою чергу дозволить покращити та наблизити двосторонній обмін досвідом та результатами правотворчості, як між законодавчими та виконавчими органами так і для всіх громадян України. Наголошено на необхідності комплексного підходу, врахування прагнень суспільства та історичних традицій для успішної реалізації земельної реформи.

Ключові слова: система, система земельного законодавства, земельне законодавство України, євроінтеграція, земельна реформа.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 18

Annotation. The article deals with the current state of the system of land legislation of Ukraine and its development in the conditions of European integration. The constitution of Ukraine affirmed “the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of the European and Euro-Atlantic course of Ukraine”, gave the corresponding powers to the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the European and Euro-Atlantic course of Ukraine. That is, the vectors of European integration are directly attributed to the executive and legislative bodies of the state power of Ukraine by the basic law of Ukraine. Attention is drawn to the significant inertia in the processes of implementation and practical implementation of changes on the path to European integration mentioned above by the legislative and executive bodies of Ukraine. The definition of the term “system” is investigated; “Systems of legislation” and its constituent elements. Attention is drawn to the fact that the concept of “land law” can have a dual meaning: it means either a set of laws (“narrow” understanding) or a set of laws and other regulations (“broad” understanding). The current state of the system of land legislation of Ukraine, in the context of filling the normative legal acts, makes it noteworthy its great structure. The rules governing land relations are scattered over hundreds of legal acts. This potentially leads to a large number of collisions. It is emphasized on the inadmissibility of collisions in the land legislation of Ukraine. It should also be noted that the urgency and timeliness of the issues raised are to emphasize the change in the approach to the problem of classification of normative legal acts of land legislation as the primary source of systematization and creation

of a transparent system of land legislation, which in turn will allow to improve and approximate bilateral exchange of experience and results of lawmaking, both between the legislative and executive bodies and for all citizens of Ukraine. The need for a comprehensive approach, taking into account the aspirations of society and historical traditions for the successful implementation of land reform was emphasized.

Keywords: *system, the system of land legislation, land legislation of Ukraine, European integration, land reform.*

Formulas:0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 18

Постановка проблеми

Конституцією України проголошено «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [1], надано відповідні повноваження Верховній Раді України «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [1, ст. 85, п. 5]; Президента України зазначено «гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [1, ст. 102]; Кабінету Міністрів України доручено «забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [1, ст. 116, п.1¹], тобто виконавчому та законодавчому органам державної влади України основним законом України прямо прописані вектори євроінтеграції. В той же час зважаючи на суттєву інерційність в процесах запровадження та практичної реалізації змін на шляху до євроінтеграції, згаданих вище органів законодавчої та виконавчої влади України, вважаємо за необхідне дослідити сучасний стан системи земельного законодавства в Україні та зазначити її розвиток в умовах євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В науці земельного права проблемам систем земельного права та земельного законодавства присвячені праці відомих науковців, таких як В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А. П. Гетьмана, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Малишевої, В.В. Носіка, О.О. Погрібно, В.І. Семчика, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги, В.З. Янчука та ін. У наукових працях здебільшого досліджується система земельного права як галузі права. Проте питання системи земельного законодавства у науці земельного права України є недостатньо дослідженим, хоча має надзвичайно важливе значення для підвищення ефективності земельного законодавства.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є аналіз сучасного стану системи земельного законодавства в Україні та її розвитку в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження

З'ясуємо, що вкладається в поняття «система законодавства». Довідкові джерела наводять тлумачення поняття «законодавство», як: 1. Встановлення, видання законів» (процес); 2. Сукупність усіх законів, що діють у якій-небудь державі; 3. Сукупність законів, що належать до окремої ділянки права [2, с.156-157]. Слово «система» має давнє походження і в перекладі з грецької означає ціле, складене з час-

тин, з'єднання [3, с.584]. У тлумачних словниках української мови термін «система» розглядається у наступних значеннях: 1) як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємними зв'язками частин чогонебудь; 2) як сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 3) як будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин [4, с.592], які перебувають у взаємозв'язку [5, с.1058]. При аналізі понять «система» та «система законодавства» важливо встановити характер внутрішніх зв'язків у системі законодавства та її зовнішніх зв'язків із соціумом за допомогою використання синергетичного підходу [6, с.265-266].

На нашу думку слід не оминати те, що під земельним законодавством слід розуміти структуровану сукупність законодавчих актів, що регулюють земельні відносини. Треба зазначити, що поняття «земельне законодавство» може мати подвійний зміст: під ним розуміють або сукупність лише законів («вузьке» розуміння), або сукупність законів і інших підзаконних нормативно-правових актів («широке» розуміння). Перше його трактування переважає в країнах з розвинутою системою парламентаризму, друга в країнах, де ця система відсутня або є фіктивною (тоталітарні режими), а також там, де демократичні інститути знаходяться в процесі становлення, подібно до сучасної України. Вважаємо припустимим з метою наукових досліджень використовувати зазначене поняття в будь-якому з указаних розумінь.

Переваги законодавства як форми права, на думку Д. В. Чухвичева, пояснюються такою його рисою, як системність. Саме в законодавстві як системі нормативно-правових актів повною мірою проявляється регулятивна сила

нормативно-правових приписів, їх значення для виконання головної функції соціального феномена права [7, с.49-50]. В актах законодавства здійснюється трансформація громадської свідомості, волі народу в загальнообов'язкові правила поведінки. Законодавча діяльність у своїй основі повинна опиратися на органічну єдність науки і політики, враховувати та використовувати найновіші досягнення науки і законодавчої техніки. Один із шляхів удосконалення законодавства на науковій основі полягає у послідовному втіленні в життя, в процесі його поновлення та упорядкування, вироблених наукою принципів побудови системи законодавства. Система законодавства зумовлюється тими суспільними відносинами, що регулюються законодавством [8, с.85].

Аналіз наукових поглядів на поняття «законодавство» дає підстави відносити до його складу тільки ті правові акти, які мають універсальний характер за своєю дією в просторі, часі та за колом осіб. До системи законодавства пропонується віднести «квазізакони», до яких Д. Д. Лилак відносить правові акти, що приймаються незаконодавчими органами державної влади: Кабінетом Міністрів України, Президентом України, Конституційним Судом України, а також міжнародні договори [9, с.3]. Удосконалення системи законодавства України має своєю передумовою пізнання і використання специфічних системно-структурних закономірностей права [10, с.79].

Використовуючи системний підхід до законодавства, слід враховувати, що в літературі пропонується безліч визначень поняття «система», у зв'язку з чим у кожній галузі знання виробляється своє поняття системи і свій системний підхід [11, с.15]. Уже поверхове уявлення не сприймає законодавство будь-якої держави як хаотичне, безсистемне, до-

вільне зібрання численних нормативних положень, вмічених у безлічі актів законодавства. Глибший погляд вбачає у законодавстві деяку системну цілісність, а відтак теорія права всю сукупність актів законодавства, що містять безліч положень, в яких втілюються різноманітні юридичні норми, розглядає як систему законодавства. Разом з тим у теорії відсутня єдність думок щодо системо утворювальної основи законодавства. Традиційне уявлення про систему законодавства як про сукупність джерел права, що являють собою форму вираження правових норм, фактичне отождоження системи законодавства із систематикою текстів нормативних актів обмежує теоретичні можливості пошуку єдиної системо утворювальної основи законодавства. В основі цього уявлення – методологічно хибне роз'єднання змісту (норм права) та його форми (нормативних актів, законодавства як форм щодо норм права), попри твердження про об'єктивність, системність і структуру обох сторін [11, с.20].

Система законодавства, будучи зовнішньою формою виявлення права, по-перше, детермінована його розвитком, а по-друге, володіє певною мірою самостійністю, має специфічні ознаки, побудову та склад елементів [12, с.179].

Розглядаючи систему права, слід говорити про неї як про внутрішню форму права. Система законодавства утворює зовнішню форму права і представлена у вигляді системи нормативно-правових актів, в яких виражені галузі й інститути права. При цьому зовнішня і внутрішня форми нерозривно зв'язані і не існують одна без одної. Розглядаючи нормативно-правові акти як складові елементи галузі земельного законодавства, можна виявити, що у багатьох випадках ці акти носять комплексний характер і включають до свого складу норми, що відносяться не лише до земель-

ного законодавства, але й до цивільного, адміністративного та інших галузей законодавства. Тому доцільно говорити про земельне законодавство як про сукупність нормативно-правових актів і окремих правових норм, що регулюють земельні правовідносини. Земельне право, як будь-яка галузь права, об'єднує такі правові норми, які регулюють особливий, якісно визначений вигляд суспільних відносин, що об'єктивно вимагає специфічної правової регламентації. Саме зміст врегульованих даною галуззю права відносин характеризує її незалежність. Предметом земельного права є суспільні відносини в галузі використання та охорони земель. Проте для того, щоб певні земельно-правові відносини були виражені в нормативно-правових актах, дані акти повинні відповідати певним вимогам. Нормативно-правовий акт повинен мати об'єктивно виражену форму у вигляді документа, що видається уповноваженим органом. Прийняті уповноваженими органами держави нормативно-правові акти повинні мати таку форму, яка визначена законом. Крім того, нормативно-правовий акт має бути прийнятий за умови встановленої процесуальної форми правотворчості. Обов'язкове дотримання порядку публікації і набрання чинності нормативно-правового акту. Необхідно додержуватися порядку опублікування, оприлюднення і набрання чинності нормативно-правовим актом.

На нашу думку, слід не оминати увагою спроби та сучасний стан впровадження класифікації як першочергової складової відтворення практичних процесів систематизації земельного законодавства, як галузі права, так і законодавства України в цілому. Дослідження стану впровадження класифікації змушує констатувати роздрібненість та відсутність єдиної системи в підходах до класифікації нормативно-правових до-

кументів законодавчого та виконавчого органів державної влади в Україні. Так, для прикладу офіційний веб-портал Верховної Ради України в розділі «Законодавство – Законодавство України» містить «Розподіл документів, згідно юридичної класифікації» [13] без визначення затвердженим нормативно-правовим документом порядку та критеріїв наведеної класифікації. В свою чергу «Єдиний Державний реєстр нормативно-правових актів» в розділі «Класифікатори НПА» та формі пошуку нормативно-правових актів не містить класифікаційний індекс передбачений постановою КМУ «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним» [14] та затверджений наказом міністерства юстиції України «Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України» [15].

Приклад класифікованого виділення нормативно-правових актів системи земельного законодавства України для оцінки сучасного стану сучасності «Розподіл документів, згідно юридичної класифікації» [13], міститься в розділі «40 Природні ресурси. Охорона природи» – 6689 нормативно – правових актів.

Підрозділ «Земельне законодавство [код 40 10]» містить 549 нормативно правових актів, серед яких чинних – 262 документи. По видам чинних нормативно-правових актів земельного законодавства: розпоряджень – 94, постанов – 70, наказів – 45, законів – 44, переліків – 23, порядків – 18, форм – 10, інструкцій – 6, положень – 6, указів – 4, і так далі, кодексів – 1, всього – 42 порядкові номери за видами документів [16].

Сучасний стан системи земельного законодавства України, в контексті наповнення нормативно-правовими актами, змушує відзначати велику її струк-

турованість. Норми, що регулюють земельні відносини, розпорошені по сотнях нормативно-правових актів [17, с.12-19]. Це потенційно призводить до наявності великої кількості колізій. Наявність численних колізій значно знижує ефективність правового регулювання, підриває довіру населення до держави, ставить під сумнів успіх земельної реформи в Україні [18, с. 3]. Слід зазначити неприпустимість наявності колізій в земельному законодавстві так і законодавстві України в цілому через те що, це потенційно може викликати неправильне тлумачення норм законодавства та як кінцевий результат – неправильне застосування норм права.

Верховною Радою України були внесені зміни до Конституції про курс України до ЄС і НАТО.

Слід зазначити, що Європейська інтеграція суттєво впливає на сучасний розвиток земельного законодавства України. При визначенні стану земельного законодавства України, й особливо перспектив його розвитку в умовах євроінтеграції, важливо враховувати фактори, що на нього впливають. Ці фактори різноманітні за характером і часом дії, підставами їх виникнення, змін та припинення тощо. Серед них особливо значення набувають політичні та економічні чинники, територіальна та фінансова децентралізація та інші фактори, які мають вплив на розвиток земельного законодавства в умовах курсу України до ЄС.

Висновки

З урахуванням зазначеного, можна констатувати, що пріоритетний напрям подальшого розвитку чинного земельного законодавства – його адаптація та гармонізація до законодавства Європейського Союзу з вектором на Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 25.12.2019)
2. Словник української мови / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 744 с.
3. Философский энциклопедический словарь / за ред. С.С. Аверинцева. Москва : Советская энциклопедия, 1989. 840 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т. В.Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
5. Великий тлумачний словник української мови /за ред. Н. М. Мовчана. Київ: Дніпро, 2009. 1332 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008.
7. Чухвичев Д. В. Законодательная техника. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 241 с.
8. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави та права. Одеса : Одес. ун-т, 1995. 222 с.
9. Лилак Д.Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.
10. Рабінович П. М. Система права – об’єктивна основа систематизації законодавства (гносеологічний аспект). Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ: 1999. С. 79-82.
11. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / за заг. ред. О. І. Ющика. Київ : Парлам. вид-во, 2007. 205 с.
12. Теория права и государства / под ред. Г. Н. Манова. Москва : БЕК, 1995. 461 с.
13. Розподіл документів, згідно юридичної класифікації : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/klas> (дата звернення 25.12.2019)
14. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним: Постанова КМУ від 23 квітня 2001 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/376-2001-%D0%BF> (дата звернення 25.12.2019)
15. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України: Наказ КМУ від 02.06.2001 № 43/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04 (дата звернення 25.12.2019)
16. Структура списку (Види документів) земельного законодавства : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/u18a76bfb-e2c3-42c8-8eee-94ce432bccdc/stru4/sort#Тур> (дата звернення 25.12.2019)
17. Земельний кодекс України з постатейними матеріалами: Збірник нормативно-правових актів та матеріалів судової практики / Мірошніченко А.М.; за ред. В.В. Носіка. Київ: 2006. 720 с.
18. Мірошніченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алєрта; 2010. 270 с.

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine “About Constitution of Ukraine”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
2. Bilodid, I.K. (1972), *Slovnnyk ukrains'koi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
3. Averyntseva, S.S. (1989), *Fylosofskiy entsyklopedycheskiy slovar'* [Fylosofskiy entsyklopedycheskiy Dictionary], Sovetskaia entsyklopediya, Moscow, Russia.
4. Koval'ova, T.V. (2005). *Velykiy tлумachnyi slovnnyk ukrains'koi movy* [A great explanatory dictionary of the Ukrainian language] Folio, Kharkiv, Ukraine.
5. Movchana, N.M. (2009), *Velykiy tлумachnyi slovnnyk ukrains'koi movy* [A great explanatory dictionary of the Ukrainian language], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
6. Zajchuk, O.V. and Onyschenko, N. M. (2008), *Teoriia derzhavy i prava* [The theory of state and law], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
7. Chukhvychev, D.V. (2012), *Zakonodatel'naia tekhnika* [Legislative technique], JuNITI-DANA, Moscow, Russia.

8. Surilov, O.V. (1995), *Osnovy zahal'noi teorii derzhavy ta prava* [Fundamentals of General State Theory and Law], Odes. un-t, Odesa, Ukraine.
9. Lylak, D. D. (2004), “Problems of collisions in the legislation of Ukraine (theory and practice)”, Ph.D. Thesis, Theory of state and law, Kyiv, Ukraine.
10. Rabinovych, P. M. (1999), “The system of law – an objective basis for systematization of legislation (epistemological aspect)”, *Systematyzatsiia zakonodavstva v Ukraini: problemy teorii i praktyky* [Systematization of legislation in Ukraine: problems of theory and practice], mizhnarodna naukova konferentsiia [international scientific conference], Kyiv, Ukraine.
11. Yuschyk, O. I. (2007), *Kodyfikatsiia zakonodavstva Ukrainy: teoriia, metodolohiia, tekhnika*, [Codification of Ukrainian legislation: theory, methodology, technique], Parlam. vyd-vo, Kyiv, Ukraine.
12. Manov, H. N. (1995), *Teoriya prava y hosudarstva*, [Theory of Law and State], BEK, Moscow, Russia.
13. Rozpodil dokumentiv, zghidno iurydychnoi klasyfikatsii, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/klas> (Accessed 25 December 2019)
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2001), Resolution, “On approval of the Procedure for maintaining and using the Unified State Register of Regulatory Acts”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/376-2001-%D0%BF> (Accessed 25 December 2019)
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2001), Order “About approval of the Classifier of branches of the legislation of Ukraine”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04 (Accessed 25 December 2019)
16. List structure (Types of documents) of land legislation, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/u18a76bfb-e2c3-42c8-8eee-94ce432bccdc/stru4/sort#Typ> (Accessed 25 December 2019)
17. Miroshnychenko, A.M. (2006), *Zemel'nyj kodeks Ukrainy z postatejnymi materialamy: Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv ta materialiv sudovoi praktyky*, [Land Code of Ukraine with statutory materials: Collection of legal acts and court practice materials], Kyiv, Ukraine
18. Miroshnychenko, A.M. (2010), *Kolizii v pravovomu rehuliuванні zemel'nykh vidnosyn v Ukraini*. [Conflicts in the Legal Regulation of Land Relations in Ukraine.], 2nd ed, Alerta Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2019 року

Розділ 4

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 348.6

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-133-142>

Особливості становлення приватної детективної діяльності в Україні у порівнянні із зарубіжними країнами

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Тукало Д.Ю.

*Здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел. (067) 258-03-32, e-mail: dtukalo@ukr.net
ORCID:0000-0001-6583-7117*

Features of becoming private detective activity in Ukraine in comrarison with foreign countries

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Laws Sciences, Professor,*

*Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Tukalo D.Y.

*Master’s Degree Student, “KROK” University,
Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine
tel. (067) 258-03-32, e-mail: dtukalo@ukr.net
ORCID:0000-0001-6583-7117*

Анотація. У статті розглянуто деякі проблемні питання щодо легалізації приватної детективної діяльності в Україні. Проведено аналіз зарубіжного досвіду окремих розвинутих країн світу в порівнянні з Україною. Досліджено наявні законопроекти, що покликані легалізувати приватну детективну діяльність в Україні. Окрему увагу приділено необхідності правового врегулювання здійснення приватної детективної діяльності. Саме приватна детективна діяльність у правоохоронній практиці на сучасному етапі становлення України як сучасної європейської держави є одним із завдань, вирішення якого сприятиме реалізації прав людини на життя, здоров’я, захист і недоторканність її законних прав, свобод, інтересів та особистого життя. Тому актуальним є питання отримання якісних, законодавчо врегульованих детективних послуг, адже в Україні сьогодні приватна детективна діяльність поки що не знаходиться на відповідному правовому рівні. У більшості країн світу, де такий вид діяльності визнаний на державному рівні, є явищем звичайним, сталим та достатньо унормованим національним законодавством. Щоб зрозуміти процес появи потреби в запровадженні інституту приватної детективної діяльності в Україні, варто звернутися до наявних законопроектів і публікацій, присвячених появі детективних агентств, історії розвитку в зарубіжних країнах та їх правовій легалізації. Одним з важливих елементів діяльності правоохоронних органів є більш тісна співпраця з активними верствами населення. Адже ефективний захист громадського порядку, прав та свобод, а також інтересів, які гарантуються Конституцією України, не можливий без залучення участі громадян, зацікавлених у безпеці. У контексті інтеграції України з Європейським Союзом вітчизняне законодавство повинно забезпечити дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина, саме тому органи державної влади спільно із суспільством нарешті об’єднуються задля забезпечення верховенства права й започаткування інституту приватних детективів. Актуальності поглиблення вивчення проблем становлення інституту приватних детективів в Україні присвячується дана стаття.

Ключові слова: приватна детективна діяльність, детектив, законопроект, міжнародний досвід, правове регулювання, проблеми.

Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.:18

Annotation. The article deals with some problematic issues regarding the legalization of private detective activity in Ukraine. Existing legislative drafts designed to legalize private detective activity in Ukraine are researched. Particular attention was paid to the necessity of legal regulation of private detective activity. Private detective activity in law enforcement practice at the present stage of becoming Ukraine as a modern European state is one of the tasks, the solution of which will promote the realization of human rights to life, health, protection and inviolability of legal rights, freedoms, interests, and privacy. Therefore, the question of obtaining a quality, legally

regulated detective service is essential, since in Ukraine private detective activity is not still at the appropriate legal level. In most countries of the world, where this type of activity is recognized at the national level, it is common, sustainable, and sufficiently standardized by national law. To understand the demand for instituting private detective activity in Ukraine, it's necessary to refer to the existing draft laws and publications about the formation of new detective agencies, the history of developments in foreign countries, and legal legalization. One of the important elements of law enforcement activities is strong cooperation with the active segment of the population. Providing effective public order safety, protection of rights and freedoms, as well as interests guaranteed by the Constitution of Ukraine is impossible without the involvement of citizens interested in security. In the realm of the integration of Ukraine and the European Union, domestic legislation must ensure respect for the constitutional rights and freedoms of an individual and a citizen, which is why both public authorities and society shall unite to ensure the rule of law and to set up an institute of private detectives. This article is devoted to the relevance of the study of the issues connected with the setting up an institute of private detectives in Ukraine.

Keywords: private detective activity, detective, bill, international experience, legal regulation, problems.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0, bibl.: 18.

Постановка проблеми

Постійне зростання попиту на охоронні та детективні послуги невпинно породжує необхідність розвитку української приватної охоронної та детективної діяльності. Якщо українська приватна охоронна діяльність розвивається вже давно й успішно, і після здобуття Україною незалежності цей напрямок має великий попит, то розвиток приватної детективної діяльності в Україні ще тільки починається. Приватна детективна діяльність у правоохоронній практиці на сучасному етапі становлення України як сучасної європейської держави є одним із завдань, вирішення якого сприятиме реалізації прав людини на життя, здоров'я, захист і недоторканність її законних прав, свобод, інтересів й особистого життя. Забезпечення та захист зазначених прав людини в розвинених країнах світу вже давно покладається не тільки на правоохоронні органи, але й на приватні організації (приватні охоронні служби, детективні агентства, бюро тощо), і надання приватних детективних послуг визнано на державному рівні й урегульовано відповідним законодавством. За таких умов особливої

ваги набуває потреба запровадження іноземного досвіду, з безумовною його адаптацією до українських правових, економічних, суспільних реалій та з урахуванням перспектив подальшого розвитку даної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема регулювання детективної діяльності в Україні та інших країнах була тією чи тією мірою предметом дослідження низки вітчизняних учених, серед яких: Г. Ю. Барчан, О. Г. Барчан, В. О. Заросило, В. В. Крутов, Е. І. Низенко, В. М. Панфілов, П. Я. Пригунов, А. А. Чернявський, Д. О. Сіренко та інших. Слід зазначити, що на даний момент ця проблема в Україні дуже далека від стадії вирішення і потребує не тільки подальших ґрунтовних наукових досліджень, але й законотворчої роботи та, інколи, політичної волі. Разом з цим, проблема правового регулювання здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності є дуже слабо дослідженою у сучасній правовій науці. Це питання в свій час знайшло відображення у працях таких науковців, як:

В. І. Бобрик, О. О. Пунда, І. М. Риженко, С. С. Юрко. Вченими досліджено лише загальні аспекти даної тематики, здійснено аналіз окремих законопроектів, які були актуальними для цих авторів на той час.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Огляд наукових праць вітчизняних науковців свідчить про те, що питанням становлення приватної детективної діяльності в Україні активно почали займатися на початку 2000-х років, і хоча були спроби легалізації такої діяльності, всі вони завершувалися невдачею. Можливо, це зумовлено тим, що приватна детективна діяльність є новим явищем у недержавній системі безпеки. Тому механізми використання можливостей приватних детективів необхідно пояснити як державним правоохоронним органам, так і суспільству.

Формулювання цілей статті

Дослідити проблемні питання легалізації приватної детективної діяльності в Україні, проаналізувати закордонний досвід розвитку даного виду послуг, визначити умови, необхідні для повноцінного розвитку вітчизняної приватної детективної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наразі проходить важкий, але невпинний процес становлення та розвитку нашої держави. Цей еволюційний процес, кінцевою зупинкою якого буде Україна як демократична, правова і соціальна держава звичайно ж супроводжується низкою викликів, перетворень та змін. За останні роки зміни торкнулися багатьох сфер життя, зачепили вони й правоохоронні органи України. Невпинно зростаючий запит суспільства на реформи призвів до початку довгоочікуваних реформ Міністерства

внутрішніх справ та судової системи, насамперед до створення Національної поліції на основі прийнятого Закону «Про національну поліцію» №580-VIII [2]. Прийняття цього Закону стало наслідком цілковитого перезавантаження всієї політичної системи, що було розпочато 2014 року. Ці надважливі перетворення проходили на тлі, коли рівень довіри населення до правоохоронних органів суттєво знизився. Наприклад, за даними соціологічного опитування, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова у березні-квітні 2012 року, позитивно оцінювали діяльність міліції лише 25,9% населення [10]. Останні кілька років Національна поліція України проходила важкий процес становлення й адаптації до нових умов та викликів. Саме зростання довіри населення до поліції, а разом з цим до всієї правоохоронної системи є однією із ключових цілей проведення реформи [11]. Зрозуміло, що цей процес є надважливим і вимагає багато часу та терпіння для його успішного завершення. Але той темп, який було задано на початку перетворень під час реформування правоохоронних органів, втримати не вдалося, і, на жаль, дійсно відчутних змін за останні роки не спостерігається.

Фахівцями відзначається, що одним з важливих елементів діяльності Національної поліції є більш тісна співпраця з активними верствами населення. Адже ефективний захист громадського порядку, прав та свобод, а також інтересів, які гарантуються Конституцією України [1], не можливий без залучення участі громадян, зацікавлених у безпеці. У зв'язку з цим очевидно, що подальше реформування органів внутрішніх справ передбачає впровадження принципів та елементів стратегії «community

policing» (співпраця поліції і громади), в широкому розумінні цих слів, заради створення спільного безпечного простору, зокрема формування партнерства та комунікації з місцевою громадою. Необхідно вивести взаємодію поліції й громад у горизонтальну площину. За цих умов низка прав, обов'язків та повноважень, які традиційно покладалися на правоохоронні органи, тимчасово залишилися без належного контролю. Не останнє місце в процесі забезпечення прав і свобод людини та громадянина посідає діяльність приватних детективів. Отже, особи, які потребували допомоги, відчували потребу звернутися до послуг приватних детективних організацій.

Незважаючи на законодавчу неврегульованість суспільних відносин у галузі приватної детективної діяльності, сьогодні в Україні діють близько двох тисяч приватних детективів і об'єднань приватних детективів – у 20 разів більше, ніж п'ять років тому (для порівняння: у Польщі налічується 300 ліцензованих детективів та агентств, а у Франції – 500). Приватні детективи здійснюють свою діяльність у межах надання консалтингових і юридичних послуг або як журналісти на підставі Законів України «Про інформацію», «Про видавничу справу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади» тощо [12], фактично залишаючись поза законом. Такі об'єднання та структури реєструються як адвокатські контори, приватні підприємства чи громадські організації з правового захисту населення.

Одним з перших кроків щодо легалізації діяльності приватних детективів була поява Всеукраїнської асоціації приватних детективів, яка була заснована 29 травня 2012 р. та офіційно зареєстрована Державною реєстраційною

службою [13]. Асоціація заснована приватними детективами та керівниками детективних агентств та організацій України, які легально працюють у сфері приватної розшукової діяльності та недержавної безпеки. У складі засновників – колишні співробітники Міністерства внутрішніх справ, спецслужб, розвідки та сил спеціального призначення. Приватні детективи – це загалом колишні працівники правоохоронних органів, Служби безпеки України, прокуратури, які після завершення державної служби реалізують свої навички й досвід на приватній ниві.

Саме тому актуальним є питання отримання якісних, законодавчо врегульованих детективних послуг, адже в Україні сьогодні приватна детективна діяльність поки що не знаходиться на відповідному правовому рівні. У більшості країн світу такий вид діяльності визнаний на державному рівні й є явищем звичайним, сталим та достатньо унормованим національним законодавством.

Аналіз спектру послуг, які надають суб'єкти детективної діяльності (приватні детективи, громадські організації, агентства та об'єднання) в Україні дозволяє поділити їх на такі групи [18]:

- 1) розшук фізичних осіб та їх майна, зниклих безвісти, свідків, шахраїв, боржників;
- 2) зовнішнє спостереження за особою, або групою осіб;
- 3) надання допомоги батькам у контролі за дітьми та персоналом (няні, гувернантки, тощо);
- 4) виявлення фактів подружньої невірності, допомога у вирішенні сімейних проблем;
- 5) послуги зі збирання та пошуку інформації про фізичних осіб, проведення приватних розслідувань;
- 6) послуги зі збору інформації та даних щодо юридичних осіб, конкурентна

розвідка, інформаційна та економічна безпека;

7) спеціальні послуги (проведення судової експертизи та техніко-криміналістичного забезпечення розслідувань, консультації, навчання);

8) інші послуги, які стосуються безпосередньо приватної детективної діяльності та не суперечать законам України.

У зв'язку з тим, що розвиток інституту приватної детективної діяльності в Україні на теперішній час, на наш погляд, знаходиться на етапі становлення та нормативно-правового забезпечення, вважаємо за доцільне вивчити світовий досвід його функціонування в найбільш розвинених державах світу.

Так, в Англії, наприклад, чисельність персоналу приватних охоронних і детективних фірм удвічі перевищує кількість співробітників поліції [15]. У Сполучених Штатах Америки приватні служби безпеки мають бюджет, який на 50% перевищує бюджет усіх органів поліції країни разом узятих, і налічують понад 1.1 млн співробітників. У країні нараховується більш ніж 4 тисячі приватних детективних агентств, відповідно до статистичних даних, щороку до послуг приватних детективів анонімно звертаються близько 7% жителів країни, що, в свою чергу, більше, ніж у будь-якій іншій країні світу. Діяльність приватних детективних агентств у США носить транснаціональний характер та виходить далеко за межі країни. В Ізраїлі (з населенням трохи більше 5 млн осіб) функціонує понад дві тисячі детективних і охоронних компаній, що є досить високим показником [17].

Зважаючи на вищезазначені чинники, а також враховуючи той факт, що у більшості європейських держав детективні агентства діють уже дуже давно, не дивно, що їх діяльність є добре врегульованою і дуже контрольованою.

Приватна детективна діяльність повинна бути ліцензованою, оскільки подібна діяльність пов'язана із здійсненням заходів, які можуть стосуватися приватного життя людини, інтересів юридичної особи, комерційної та банківської таємниці, отже, потребує особливого регулювання й контролю.

У результаті аналізу закордонного досвіду законодавчого регулювання приватної детективної діяльності можна дійти висновку, що в більшості країн світу така діяльність має відповідне ліцензування, сертифікацію або інший відповідний контроль з боку держави. Так, у Сполучених Штатах Америки немає єдиного федерального закону про приватну детективну діяльність, натомість у більшості штатів (40 із 50) для виконання детективних функцій необхідна спеціальна ліцензія, яка видається владою цього штату. Перед тим, як отримати відповідну ліцензію на право займатися приватною детективною діяльністю, кандидат у детективи повинен скласти письмовий іспит і зробити вступний внесок. У деяких випадках для отримання ліцензії потрібно відповідати додатковим умовам (мати досвід оперативно-розшукової діяльності, юридичну освіту тощо) [15; 17].

Канада чітко регламентує професію «приватний детектив», і для того щоб отримати право займатися цим видом діяльності, потрібно отримати унікальну ID-картку. Для ще більш ширшого контролю та розвитку цієї галузі в країні створено мережу навчальних закладів, які готують фахівців у сфері приватної детективної діяльності.

У консервативній Великій Британії ця інституція діє вже понад 300 років і є невід'ємною частиною не тільки життя, але й культури та мистецтва. Але незважаючи на такий великий досвід, тільки в 2001 році був ухвалений закон, який ввів обов'язкове ліцензування приват-

ної детективної діяльності, а відповідно, і реєстрацію приватних детективів. Законом передбачалося, що ліцензування почнеться в жовтні 2014 року. Тим часом, Республіка Ірландія запровадила ліцензії на проведення розслідувань з 01 листопада 2015 року, спираючись на норми ліцензування Королівства. Сьогодні у Великобританії існує велика кількість приватних розшукових агентств. Повний перелік таких організацій з контактними даними слідчих, від Единбурга до Манчестера можна знайти на офіційному електронному ресурсі Асоціації британських слідчих, ABI (Association of British Investigators) [15]. Але поза тим, існує проблема так званих «сірих агентств», шахраїв, які під виглядом британських слідчих можуть проводити нелегальну роботу.

В Іспанії діяльність приватних детективів регулюється низкою законів, актів, законодавством Європейського Союзу та Королівським декретом № 2364 від 1994 року [16]. Цікавим нюансом є той факт, що відповідно до цих нормативно-правових актів приватна детективна діяльність відокремлюється від будь-якої охоронної діяльності. Приватний детектив не може займатися діяльністю, яку виконують приватні охоронні агентства і, відповідно, навпаки. Ось як характеризують себе іспанські детективи: «Приватний детектив – ліберальний професіонал, акредитований Міністерством внутрішніх справ (через Головне управління поліції), який проводить приватні розслідування, завжди в рамках закону» [16].

Щоб зрозуміти процес появи потреби в запровадженні інституту приватної детективної діяльності в Україні, варто звернутися до наявних законопроектів та Законів України, що стосуються здійснення оперативно-розшукової діяльності [3]. На даний час розроблено низку законопроектів, метою яких є

законодавче врегулювання приватної детективної діяльності як комплексу недержавних заходів, спрямованих на вдосконалення механізму забезпечення конституційних прав і свобод людини, захисту законних прав та інтересів юридичних осіб. Зокрема, проекти Законів України «Про приватну детективну діяльність» (автор – народний депутат Ю. Кармазін) від 5 квітня 2000 р. №5237 [4], «Про приватну детективну діяльність» (автори – народні депутати В. Кафарський, О. Бандурка та В. Мойсик) від 7 квітня 2004 р. №5380 [5], «Про приватну детективну діяльність» (автори – народні депутати Ю. Кармазін, В. Онопенко та М. Оніщук) від 1 липня 2004 р. №5380-1 [6], «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (автор – народний депутат В. Мойсик) від 12 квітня 2010 р. №6288 [8], «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (автори – народні депутати В. Швець, В. Малишев) від 13 грудня 2012 р. №1093 [9].

Беззаперечно важливим кроком для законодавчого врегулювання можливості здійснення в Україні приватної детективної діяльності є внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (автори – народні депутати М. Паламарчук, А. Кожем'якін, О. Продан, А. Тетерук) від 28 грудня 2015 р. №3726 [7] та прийняття його за основу в першому читанні (Постанова ВРУ від 19.04.2016 № 1112–VIII) з рекомендаціями доопрацювання вказаного законопроекту та внесення його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні.

13 квітня 2017 р. Закон України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» було прийнято Верховною Радою в цілому та 3 травня 2017 року підписано Головою Верховної Ради України і направлено на підпис Президенту Укра-

їни. Законодавче врегулювання приватної детективної діяльності вперше за роки незалежності мало дозволити цій сфері вийти з тіні, легалізуватися, отримати правову підтримку держави.

Президент України не погодився з окремими положеннями цього Закону та 6 червня 2017 року повернув його для повторного розгляду з пропозиціями узгодити його положення з нормами законодавчих актів, які є базовими у відповідних сферах правового регулювання. Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності розглянув і врахував зауваження та пропозиції Президента.

На жаль, 18 грудня 2018 року Закон України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» було відхилено Верховною Радою. Таким чином, цей законопроект потрапив до переліку не прийнятих і проблема законодавчого врегулювання приватної детективної діяльності залишилася.

Якщо проаналізувати вищезазначений перелік законопроектів, можна дійти висновку, що з моменту появи першої законодавчої ініціативи минуло більше 15 років, проте жоден із цих законопроектів не ухвалено, хоч фактично приватною детективною діяльністю

досить активно займаються не тільки фізичні особи, а й юридичні. Отже, цілком очевидно, що запровадження й функціонування приватної детективної діяльності повинно бути врегульовано національним законодавством.

Висновки

Беручи до уваги досвід інших країн щодо протидії злочинності та забезпечення правопорядку, ми можемо спостерігати тенденцію зростання орієнтації не тільки на традиційні поліцейські органи, але й на приватні правоохоронні організації (бюро, служби, установи).

Саме тому легалізація цього виду діяльності в Україні дозволить збільшити можливості громадян України та їх об'єднань щодо захисту своїх законних прав та інтересів, збільшити надходження до бюджету завдяки сплати податків суб'єктами приватної детективної (розшукової) діяльності, а також може сприяти поліпшенню криміногенної ситуації. Крім того, ухвалення Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» сприятиме поліпшенню міжнародного іміджу України як країни, де створені всі необхідні умови для реального захисту громадянами своїх прав, свобод та законних інтересів.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради, 1996, №30, с. 141;
2. Про Національну поліцію: Закон України №580-VIII від 02.07.2015. // Відомості Верховної Ради, 2015, №40-41, с. 379;
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України №2136-XII від 18.02.1992, // Відомості Верховної Ради, 1992, №22, с. 303;
4. Про приватну детективну діяльність: проект закону України №5237 від 05.04.2000, URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3/14.01.2020 (дата звернення 01.02.2020)
5. Про приватну детективну діяльність: проект закону України №5380 від 07.04.2004, URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc/11.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)
6. Про приватну детективну діяльність: проект закону України №5380-1 від 01.07. 2004: URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18584&pf35401=55903/19.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)
7. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: проект Закону України №3726 від 28.12.2015, URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580/19.01.2020 (дата звернення 01.02.2020)

8. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: проект закону України №6288 від 12.04.2010, URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=pf3516=53801&skl=7/19.01.2020 (дата звернення 01.02.2020)

9. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: проект Закону України №1093 від 20.12.2012 р., URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45071/19.01.2020 (дата звернення 01.02.2020)

10. Ставлення до правоохоронних органів та судів в Україні. Соціологічне опитування URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1355917860_2198.pdf. /23.01.2020 (дата звернення 01.02.2020)

11. Система оцінки ефективності роботи національної поліції – URL: <http://khp.org/index.php?id=1455530110/23.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)

12. Мулявка Д.Г., Шилле Д.А. Поняття та ознаки приватної детективної (розшукової) діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. с. 345-347;

13. Офіційний сайт Всеукраїнської Асоціації приватних детективів [Електронний ресурс]. – URL: <http://aupd.org/ru/services/19.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)

14. Черков В. О. Приватна детективна діяльність у розвинутих країнах світу. В. О. Черков, П. О. Попов. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010, Вип. 2, с. 248-259;

15. Офіційний сайт Асоціації Британських детективів. “Association of British Investigators”. URL: <http://www.theabi.org.uk/19.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)

16. Normativa Reguladora . Офіційний сайт Асоціації професіональних приватних детективів Іспанії // “Asociación Profesional de Detectives Privados de España”. URL: <https://www.apdpe.es/la-profesion/normativa-reguladora/19.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)

17. Частний детектив Франції, Німеччини, Англії і США – хто он? [Електронний ресурс] // Детективное агентство, URL: <http://detektives.ru/stati/chastnyiy-detektiv-frantsii-germanii-anglii-i-ssha.html/19.01.2020> (дата звернення 01.02.2020)

18. Бичин С.О. Актуальні методи дослідження детективної діяльності в механізмі запобігання злочинності. *Європейські перспективи*. 2019 №2 с. 96-102.

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Constitution of Ukraine dated 28.06.1996, vol. 30, pp. 141;

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine “About the national police”, no. 580-VIII dated 02.07.2015, vol 40-41, pp. 379.;

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine “On Operative investigational activity” no. 2136-XII dated 18.02.1992, vol 22, pp. 303;

4. “About private detective activity”: Zakonoproject of Ukraine no.5237 dated 05.04.2000, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3 (Accessed 14 January 2020) (Accessed 01 February 2020)

5. “About private detective activity”: Zakonoproject of Ukraine no.5380 dated 07.04.2004, available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc> (Accessed 01 February 2020);

6. “About private detective activity”: Zakonoproject of Ukraine no.5380-1 dated 01.07.2004, available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34id=pf3511=18584pf> (Accessed 01 February 2020)

7. “About private detective (search) activity”: Zakonoproject of Ukraine no.3726 dated 28.12.2015, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580 (Accessed 01 February 2020)

8. “About private detective (search) activity”: Zakonoproject of Ukraine no.6288 dated 12.04.2010, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=pf3516=53801&skl=7 (Accessed 01 February 2020)

9. “About private detective (search) activity”: Zakonoproject of Ukraine no.1093 dated 20.12.2012, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45071 (Accessed 01 February 2020)

10. Stand to the right-wing organization in that ship in Ukraine. Social science. Available at: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1355917860_2198.pdf. (Accessed 01 February 2020)
11. System of efficiency assessment robots of national police, available at: <http://khpg.org/index.php?id=1455530110> (Accessed 01 February 2020)
12. Muliavka, D.H. and Shyllie, D.A. (2018), “Concept and features of private (search) activity”, *Porivnial'no-analitychne pravo*, vol.2, pp. 345-347;
13. “The official website of the All-Ukrainian Private Detectives Association”, available at: <http://aurd.org/ru/services> (Accessed 01 February 2020);
14. Cherkov, V. O. and Popov, P.O. (2010), “Private detective activity in developed world”, *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, vol. 2, pp. 248-259;
15. The official site Association of British Investigators. “Association of British Investigators”, available at: <http://www.theabi.org.uk> (Accessed 01 February 2020)
16. “Normativa Reguladora”. Official site of the Association of Professional Private Detectives in Spain // “Asociación Profesional de Detectives Privados de España”, available at: <https://www.apdpe.es/la-profesion/normativa-reguladora> (Accessed 01 February 2020);
17. Private detective of France, Germany, England and the United States – who is he? //Detective Agency, available at: <http://detektives.ru/stati/chastnyyi-detektiv-frantsii-germanii-anglii-i-ssha.html> (Accessed 01 February 2020);
18. Bychin, S.O. (2019), “Actual methods of investigation of detective activity in the mechanism of crime prevention”, *Yevropejs'ki perspektyvy*, vol.2, pp. 96-102.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2020 року

УДК 351.746.2 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-143-150>

Сучасний стан та перспективи розвитку приватної детективної діяльності в Україні

Гіжевський В.К.

*Проректор, кандидат юридичних наук, професор,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (044) -45-569-85, e-mail: gvk@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9697-6718*

Кондрашов О.Ю.

*Здобувач вищої освіти ступеня магістр,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (067)-564-58-62, e-mail: kondrashov80@i.ua
ORCID: 0000-0002-3306-5930*

Current state and prospects of private detective activity in Ukraine

Hizhevskyy V.K.

*Vice-Rector, Candidate of Law Sciences (Ph.D), Professor
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (044) -45-569-85, e-mail: gvk@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9697-6718*

Kondrashov A.Y.

*Master student, “KROK” University,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (067)-564-58-62, e-mail: kondrashov80@i.ua
ORCID: 0000-0002-3306-5930*

***Анотація.** Наведено аргументи на користь запровадження інституту приватної детективної діяльності в Україні, його становлення та розвиток на сучасному етапі, а також визначено деякі недоліки у проєкті ЗУ «Про детективні послуги» (реєстраційний № 1228-1 від 20.09.2019 р.) та запропоновано шляхи їх усунення. Представлене авторське трактування приватної детективної діяльності, яку запропоновано визначити як систему гласних і негласних приватних розшукових дій, що провадяться суб'єктами цієї діяльності на платній договірній основі з метою захисту законних прав та інтересів клієнтів через надання їм детективних послуг у випадках і в порядку, передбачених законодавством. Відзначено, що авторське трактування передбачає перелік таких сутнісних ознак, як: гласність,*

яка полягає у відкритому здійсненні приватних детективних послуг; негласність, яка означає прихованість розшукових дій, що проводяться, від осіб, які в них беруть участь; грошова винагорода за надані послуги; наявність цивільно-правового договору та захист законних прав й інтересів клієнтів. Доведено, що саме авторське трактування повністю розкриває найбільш поширені сутнісні ознаки приватної детективної діяльності. Поряд з цим, запропоновано викласти назву документа як Закон України «Про приватну детективну діяльність», оскільки «детективні послуги» слід розглядати як складову приватної детективної діяльності. Поряд з цим законодавство, яке регулює порядок організації та здійснення приватної детективної діяльності в Україні, передусім повинно бути якісним, тобто таким, що пройшло ретельну перевірку в експертному середовищі. Автором наведено аргументи на користь надання контролюючих повноважень у сфері приватної детективної діяльності Міністерству юстиції України.

Ключові слова: приватна детективна діяльність, приватний детектив, детективні послуги, законотворчий процес, закон, проект закону, правова норма, приватні розшукові дії, контроль, договір.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 7.

Annotation. The arguments in favor of the introduction of the Institute of Private Detective Activity in Ukraine, its formation and development at the present stage are presented, as well as some shortcomings in the Law of Ukraine “On Detective Services” (registration No. 1228-1 of 20.09.2019) and their ways are proposed. The author presents an interpretation of private detective activity, which is proposed to be defined as a system of public and private search activities conducted by the subjects of this activity on a paid contractual basis to protect the legitimate rights and interests of clients by providing them with detective services in cases and order, provided for by law. It is noted that the author’s interpretation provides a list of such essential features as publicity, which consists in the open implementation of private detective services; publicity, which means that the search activities that are being conducted are hidden from the persons involved; monetary compensation for services rendered; availability of a civil contract and protection of the legal rights and interests of clients. It is proved that the author’s interpretation fully reveals the most common essential features of private detective activity. At the same time, it is proposed to name the document as the Law of Ukraine “On Private Detective Activity”, since “detective services” should be considered as a component of private detective activity. At the same time, the legislation governing the organization and conduct of private detective activity in Ukraine must, first of all, be of high quality, that is, which has been thoroughly examined in the expert environment. The author presents arguments in favor of granting supervisory powers in the sphere of private detective activity to the Ministry of Justice of Ukraine.

Keywords: private detective activity, private detective, detective services, lawmaking process, law, draft law, legal norm, private investigative actions, control, contract.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.

Постановка проблеми

За останнє десятиліття в Україні відбулося чимало конструктивних зрушень. Найбільшим досягненням стало те, що Український народ остаточно визнав свою європейську ідентичність та підтвердив незворотність європейсько-

го та євроатлантичного курсу України, що закріплено законодавцем у преамбулі Основного Закону [1, с. 3]. Дане положення визначене у ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з яким основними засадами зовнішньої політики є, зокрема,

забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) [2]. З огляду на це, нагальною стала потреба у реформуванні системи національного законодавства та приведенні її у відповідність до європейських стандартів. Однак реалізація євроінтеграційних процесів неможлива без повного перезавантаження й оновлення системи органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

Одним з чинників, що відділяє Україну від Європейського співтовариства, є відсутність у державі приватних розшукових інституцій. При цьому, виключне право на проведення розшукових заходів належить правоохоронним органам, які фактично є монополістами у даній сфері. Водночас успішне запобігання злочинним проявам, а також ефективна діяльність правоохоронних органів у цьому напрямі неможливі без активної участі громадськості, що реалізується, у тому числі, й за допомогою приватних детективних структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження в галузі приватної детективної діяльності проводили та проводять такі вчені, як: С. К. Даниленко, А. П. Заєць, О. І. Захаров, В. М. Землянов, В. О. Заросило, В. С. Ковальський, В. В. Крутов, В. І. Курило, В. І. Литвиненко, Е. І. Низенко, П. П. Підюков, П. Я. Пригунов, О. О. Пунда, В. А. Тимошенко, А. Й. Француз, В. І. Франчук, О. Ю. Чередниченко, В. О. Черков, А. А. Чернявський та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Інститут приватної детективної діяльності знаходить своє відображення у законодавстві практично всіх країн ЄС і демократично розвинених країнах

світу. Функціонування даного інституту дозволяє усунути фактичну монополію державної правоохоронної системи, яка, в свою чергу, породжує деструктивний негативізм та деформацію суспільної моралі. Таким чином, цілком очевидно, що становлення приватної детективної діяльності, її правова легалізація і функціонування в Україні є незворотнім процесом. На жаль, сьогодні в Україні відсутня правова регламентація інституту приватної детективної діяльності, а отже, відсутня й головна передумова для організації та здійснення останньої. Вказане підкреслює актуальність теми цієї статті й потребує проведення ґрунтовного дослідження вітчизняного законотворчого процесу, а також узагальнення теоретичної бази й нормативного матеріалу в даній сфері.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідженні вітчизняного законотворчого процесу в сфері приватної детективної діяльності, виявлення недоліків, надання й обґрунтування пропозицій щодо внесення змін і доповнень у нормотворчий процес.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні в Україні зріс попит до охоронних та детективних послуг. Послуги з охорони власності та охорони громадян визначаються як вид господарської діяльності, який за своїм суб'єктивним складом і змістом є цивільно-правовими зобов'язальними правовідносинами і здійснюється на підставі законодавчих та інших нормативно-правових актів чи державних ліцензій на право надання послуг з охорони власності, крім окремих особливо важливих об'єктів права державної власності й охорони громадян.

Починаючи з 2000 року до Верховної Ради України було подано декілька проектів відповідного Закону. Лише

останній законопроект від 28 грудня 2015 року № 3726 «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» виявився найбільш оптимальним та таким, що відповідає як національним, так і європейським стандартам. Проте хоча даний Законопроект і був прийнятий більшістю голосів народних депутатів ВРУ в двох читаннях, все ж таки йому не вдалося подолати накладене Президентом України вето. Наразі на розгляді у ВРУ перебуває новий проект Закону України «Про детективні послуги» № 1228-1 від 20.09.2019 р. (далі – Законопроект).

Більше того, як свідчить аналіз українського законодавства загалом, законотворчий процес характеризується наявністю в ньому помилок, що призводять до прийняття неякісних нормативних актів як за формою, так і за своїм змістом. Одним із прикладів недосконалого нормотворчого процесу є, зокрема, вищевказаний проект Закону України «Про детективні послуги».

На нашу думку, в даному дослідженні слід проаналізувати деякі положення Законопроекту, виявити недоліки та віднайти шляхи їх усунення з метою удосконалення нормативно-правового акта в цілому.

Вже сама назва Законопроекту видається сумнівною та суперечливою, а тому не може не викликати відповідних запитань з боку експертів. На перший погляд, терміни «приватна детективна діяльність» та «детективні послуги» мають однаковий зміст, а тому за своєю суттю вони є синонімами. Однак, на нашу думку, визначення «приватна детективна діяльність» є більш ширшим, аніж «детективні послуги». Останні варто розглядати як складову приватної детективної діяльності.

Досить недосконалим, на нашу думку, є надане законодавцем у ч. 1 ст. 1 Законопроекту розуміння приватної детективної діяльності, яку він характе-

ризує як «ведення підприємницької діяльності в сфері детективних послуг фізичними та юридичними особами приватного права». При цьому, надалі законодавець пропонує використовувати в тексті Законопроекту визначення «приватна детективна діяльність» [3].

Незважаючи на це, у ч. 1 ст. 2 Законопроекту надано визначення детективних послуг, під якими пропонується розуміти «діяльність, яка полягає в пошуку, отриманні, обробці та передачі інформації про осіб, об'єкти і події, що здійснюється на підставі договору, укладеного між замовником та детективом, крім у спосіб, формах та щодо об'єктів, віднесених до виключної компетенції уповноважених державних органів та установ відповідно до окремих положень» [3].

Дане визначення є занадто узагальненим та не розкриває належним чином сутності приватної детективної діяльності, виступаючи типовим прикладом недосконалості понятійного апарату в національному законодавстві.

Справа в тому, що переважна більшість приватних розшукових дій, які проводять суб'єкти приватної детективної діяльності, мають негласний характер. Негласність означає неочевидність, прихованість розшукових дій, що проводяться, від осіб, які в них беруть участь, але насамперед від об'єктів, щодо яких вони проводяться [4, с. 554].

Так, наприклад, у п. 7 частини 1 ст. 13 проекту Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228 від 02.09.2019 р., який, на нашу думку, є більш вдалим, вказується, що суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності під час здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності мають право, зокрема «здійснювати зовнішнє спостереження на відкритій місцевості, у громадських місцях та на транспорті за рішенням уповноважених

осіб у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України» [5].

Зовнішнє спостереження, як приватна розшукова дія, полягає, як правило, у таємному, цілеспрямованому, безпосередньому візуальному, слуховому чи опосередкованому (за допомогою спеціальних технічних засобів) сприйнятті діянь осіб та явищ (подій, фактів, процесів), що мають значення для вирішення детективом конкретних розшукових завдань, у їх фіксації та реєстрації [6, с. 29].

Навіть така звичайна приватна розшукова дія, як усне опитування осіб, яка проводиться в межах «збору інформації та/або відомостей», що передбачено п. 6 ч. 1 ст. 2 Законопроекту, може мати як гласний, так і негласний характер. У першому випадку приватний детектив не приховує своєї професії та повідомляє предмет опитування особі, а у другому, навпаки, приватний детектив, використовуючи певну легенду або документи прикриття, видає себе за представника іншої професії (наприклад, журналіста), приховуючи реальний предмет та мету опитування. На нашу думку, враховуючи специфічні умови надання приватних детективних послуг, вони не матимуть жодної ефективності. Однією з таких умов є те, що особа має надати письмову згоду на її фотозйомку, відеозйомку або аудіофіксацію [7, с. 152].

Поряд з негласними, приватний детектив у своїй професійній діяльності також проводить чимало гласних приватних розшукових дій: 1) звертається із запитом до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) ознайомлюється на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними

для приватної детективної (розшукової) діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 3) проводить зовнішній огляд споруд, приміщень, інших об'єктів, доступ до яких не обмежений, а за згодою власника проводить їх внутрішній огляд; 4) отримує на договірній основі письмові висновки та усні консультації фахівців й експертів з питань, що потребують спеціальних знань та ін. [5].

Отже, я вважаю, що для розкриття повної суті приватної детективної діяльності необхідно визначити останню як систему гласних і негласних приватних розшукових дій, які провадяться суб'єктами цієї діяльності на платній договірній основі з метою захисту законних прав та інтересів клієнтів через надання їм детективних послуг у випадках і в порядку, передбачених законодавством.

Чимало нарікань існує в частині Законопроекту, що регулює порядок отримання ліцензії на право заняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю, зокрема щодо норм, які встановлюють певні законодавчі вимоги до кандидатів.

Так, згідно з ч. 1 ст. 41 Законопроекту приватним детективом може бути громадянин України, який: 1) досяг 21 року; 2) має вищу освіту; 3) має повну дієздатність; 4) проти нього не ведеться ніякого судового розгляду щодо умисного злочину або навмисного фінансового злочину; 5) не був засуджений вироком суду, що набув законної сили, за умисний злочин або умисне податкове правопорушення; 6) протягом останніх 5 років не був звільнений за дисциплінарний проступок з військових формувань та правоохоронних органів держави, інших органів державного управління України або іншої держави; 7) володіє позитивним висновком керівника ра-

йонного, міського органу Національної поліції за місцем державної реєстрації особи або за місцем її постійного проживання у термін не менше 5 років; 8) володіє розумовою здатністю виконувати дії, спрямовані на виконання умов договорів про надання детективних послуг, зазначених у статті 2 цього Закону, підтверджений медичною довідкою та 9) має документи, що підтверджують освітню підготовку у відповідних сферах (захист персональних даних, захист конфіденційної інформації і комерційної таємниці, захист авторських прав, приватної детективної діяльності) [3].

Відразу виникає чимало запитань: 1) Чому будь-яка вища освіта? 2) Чому ігнорується стаж роботи в оперативних підрозділах або органах досудового розслідування? 3) Хіба повна дієздатність не є тотожною «розумовій здатності виконувати дії, спрямовані на виконання умов договорів про надання детективних послуг» [3], адже як перше, так і друге підтверджуються медичною довідкою?

З огляду на вказані обмеження, а також враховуючи те, що відповідно до ч. 1 ст. 34 Законопроекту контроль за діяльністю у сфері надання детективних послуг здійснюється Міністерством внутрішніх справ (далі – МВС) – органом з ведення Реєстру, складається загальне враження, що інститут приватних детективів – це не що інше, як цивільний відокремлений підрозділ Національної поліції України, що виконує суто комерційні, допоміжні функції. Принаймні саме такий вигляд має проект ЗУ «Про надання детективних послуг» сьогодні, оскільки: 1) ліцензію на право заняття приватною детективною діяльністю надає МВС України; 2) контроль за дотриманням законодавства України здійснює Національна поліція та 3) уповноваженим органом з ведення Реєстру є МВС України.

Окрім вказаного вище, Законопроект містить чисельні друкарські та графічні помилки, що є неприпустимим для національного законодавства будь-якої цивілізованої країни. Більше того, враховуючи суперечність і дублювання деяких положень, складається враження, що даний Законопроект був створений за одну ніч шляхом перекладу законодавства про приватну детективну діяльність однієї з країн ЄС з додаванням окремих положень вітчизняних законопроектів у даній сфері.

З огляду на вищевикладені обставини, на нашу думку, Законопроект потребує суттєвих змін і доповнень як у самій назві, так і в частинах, що регулюють, зокрема: 1) визначення основних термінів (понять); 2) кваліфікаційних вимог до приватних детективів, зокрема, порядок отримання ліцензії про право на заняття приватною детективною діяльністю та 3) контроль за діяльністю у сфері надання детективних послуг і нагляд за дотриманням законодавства України.

Таким чином, автор вважає доцільним внесення таких змін і доповнень у проєкт Закону України «Про детективні послуги» (реєстр. № 1228-1 від 20.09.2019 р.):

1) назву викласти в такій редакції:

Закон України «Про приватну детективну діяльність»;

1) у назвах усіх розділів та у тексті конструкцію «приватні детективні послуги» замінити на конструкцію «приватна детективна діяльність»;

2) частину 1 статті 2 викласти в такій редакції:

Приватна детективна діяльність – система гласних і негласних приватних розшукових дій, які провадяться суб'єктами цієї діяльності на платній договірній основі з метою захисту законних прав та інтересів клієнтів через надання їм детективних послуг із застосуванням спеціальних технічних засо-

бів у випадках і в порядку, передбачених цим Законом;

3) назву розділу V викласти в такій редакції:

**Розділ V. КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ПРИ-
ВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬ-
НОСТІ**

**Стаття 34. Контроль за діяльністю
у сфері надання детективних послуг**

1. Контроль за діяльністю у сфері надання детективних послуг здійснюється Міністерством юстиції України.

Висновки

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що незважаючи на наявність помилок у законотворчій діяльності та

недосконалість деяких нормативно-правових актів, все ж таки за порівняно короткий період у нашій державі відбулися позитивні зрушення у галузі приватної розшукової діяльності. Уперше ця діяльність набула ознак окремого правового інституту, що має всі шанси для впровадження у життя та подальшого розвитку. Поряд з цим, законодавство, яке регулює порядок організації та здійснення приватної детективної діяльності в Україні, передусім повинно бути якісним, тобто таким, що пройшло ретельну перевірку в експертному середовищі, зазнавши необхідних змін та доповнень, а також має бути максимально наближеним до загальновідомих світових стандартів.

Література

1. Конституція України Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 30 вересня 2016 р.: (Офіц. текст). К.: Паливода А. В., 2016. 76 с.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411VI від 01 липня 2010 року URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102411.html (дата звернення 7.02.2020)
3. Про детективні послуги: Проект Закону України № 1228-1 від 20 вересня 2019 року URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI00521A.html (дата звернення 7.02.2020)
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: Юстиніан, 2012. 1224 с.
5. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: Проект Закону України № 1228 від 02 вересня 2019 року URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66600 (дата звернення 7.02.2020)
6. Землянов В. М. Основы сыскного ремесла. Минск: Харвест, 2004. 304 с.
7. Француз А.Й., Левішко І.В. Приватна детективна діяльність в Україні в контексті забезпечення конституційних прав і свобод людини. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. К., 2018. № 3. С. 149-154.

Reference

1. Constitution of Ukraine, Legislation in force as of September 30, 1996 (2016), Official text, Kyiv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine “On the Principles of Domestic and Foreign Policy”, no. 2411VI, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102411.html (Accessed 7 February 2020).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), Draft Law of Ukraine “On Detective Services”, no. 1228-1, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI00521A.html (Accessed 7 February 2020).
4. Goncharenko, V.G. Nora, V.T. and Shumila, M.E. (2012), *Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyj komentar* [The Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary], Justinian, Kyiv, Ukraine.

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), Draft Law of Ukraine “On Private Detective (Investigative) Activity”, no. 1228, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66600 (Accessed 7 February 2020).

6. Zemlyanov, V.M. (2004), *Osnovy sysknoho remesla* [Fundamentals of detective craft], Harvest, Minsk.

7. Frantsuz, A.J. Levishko, I. (2018), “ Private detective activity in Ukraine in the context of ensuring constitutional rights and freedoms of human and citizen”, *Legal Bulletin of the University “KROK”*, vol. 32, pp. 149-154.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020 року

УДК 340.12

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-151-157>

Ethical and legal principles of professional activity of a private detective on the internet

Horielova V.

*Ph.D. in Law, Associate Professor of Department of State Legal disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (050) 52-704-40, e-mail: saxara_@bigmir.net
ORCID: 0000-0002-8224-3772*

Етичні та правові принципи професійної діяльності приватного детектива в мережі інтернет

Горелова В.Ю.

*Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) 52-704-40, e-mail: saxara_@bigmir.net
ORCID: 0000-0002-8224-3772*

Annotation. *The article is devoted to the analysis of such phenomenon as information ethics of a private detective on the Internet. Problems encountered in violation of professional ethics by a private detective in the Internet field have been identified. The article emphasizes that information ethics of a private detective on the Internet is one of the least elaborated issues, and even in the drafts of the special law of Ukraine no article covers the issues of the ethics of a private detective or would be of a different nature to another legal document, that would define the ethical standards of private detective activity. Identified issues related to the issue of morality in the work of a private detective on the Internet and analyzed foreign documents whose provisions relate to morality on the Internet. The article analyzes the two categories as “personal morality” and “professional morality” of a private detective in the Internet field of communication, which makes it possible to argue that the professional morality of a private detective is a combination of personal and public morality, which allows reaching a certain level of (moral) professionalism. The article focuses on fundamentally important ways of solving this problem by not only proclaiming, but also laying down the principles of the moral principles about the work of a private investigator on the Internet and the mandatory control over their observance. It is stated that the basis of these moral prescriptions should be the Moral Code of the private detective, which must necessarily be fully consistent with the existing international principles of detective activity. In the process of investigating this problem, it was concluded that the need for the development of moral postulates*

and the introduction of moral prescriptions in the work of a private detective on the Internet. Also, the article offers a list of requirements for moral (ethical) behavior towards a private detective on the Internet.

Keywords: ethics of a private detective, the Internet, morality.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 4.

Аномація. Стаття присвячена аналізу такого явища як інформаційна етика приватного детектива в мережі Інтернет. Виявлені проблеми, що виникають при порушенні професійної етики приватним детективом в полі Інтернет. У статті наголошено на тому, що інформаційна етика приватного детектива в мережі Інтернет – одне з найменш розроблених питань, та навіть в проектах спеціального закону України не передбачено статті, яка б висвітлювала питання етики приватного детектива, або мала б відсильний характер до іншого правового документу, який би визначив етичні норми приватної детективної діяльності. Виявлені проблемні питання що пов'язані з питанням моралі в роботі приватного детектива в мережі Інтернет та проаналізовано зарубіжні документи, положення яких стосуються моралі в мережі Інтернет. В статті проводиться аналіз таких двох категорій як «особиста мораль» та «професійна мораль» приватного детектива в інформаційному полі мережі Інтернет, що дає можливість стверджувати, що професійна мораль приватного детектива є поєднанням особистої та суспільної моралі, що дозволяє досягнутий певний рівень (морального) професіоналізму. У статті акцентується увага на принципово – важливих способах вирішення зазначеної проблеми шляхом не лише проголошення а й вкладання в основи права моральних принципів, що стосуються роботи приватного детектива в мережі Інтернет та обов'язкового контролю за їх дотриманням. Зазначено, що зводом цих моральних приписів має бути Моральний кодекс приватного детектива, який неодмінно повинен бути повністю узгоджений з існуючими міжнародними принципами детективної діяльності. В процесі дослідження даної проблеми було зроблено висновок про необхідність розробки моральних постулатів та впровадження моральних приписів в роботі приватного детектива в мережі Інтернет. Окрім того, в статті запропоновано перелік вимог щодо моральної (етичної) поведінки до приватного детектива в мережі Інтернет.

Ключові слова: етика приватного детектива, Інтернет, мораль.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 4

Formulation of the problem

Ethical comprehension of various aspects of the life of the Internet began from the moment of its inception. Already then it became clear that a number of the most important features of this Network would inevitably turn into crisis phenomena in the field of public morality. It was the Internet, as a kind of free space, that allowed millions of people to initially see in it the possibility of additional freedom, including from social control and moral requirements. As a result, we get that the Internet inspires a person to the temptation to do

something that in real life he would never have dared.

This obvious conclusion requires the beginning of understanding network processes from how to prevent the growth of a moral crisis. Thus, the problem of ethics and morals of different corners of the Internet is not new, the ethical nature of communication is inherent in every sphere of human activity, and if in one sphere of human being unethical and immorality may not be noticed by society, then in the field of private detective activity such negativity immediately and it will be quite significant.

Analysis of recent research and publications

Since today in Ukraine there is still no law on private detective work, there are too few publications in this environment. The moral code of private detectives of other countries can serve as a positive experience for our country in this direction. For example, you can follow such well-known documents as the moral code of the World Association of Detectives, the Code of Ethics of the Official Association of Private Detectives of the Valencia Community, and so on.

Part of the general problem has not been solved previously

No one has yet raised the question of the ethical and legal principles of the professional activity of a private detective on the Internet. However, it should not be forgotten that this area which dynamically developing, today covered almost all spheres of human activity.

Formulating the goals of the article

The purpose of the article is to justify the need to pay attention to ethical principles in the work of a private detective on the Internet, as well as a proposal to consolidate moral principles at the legislative level.

Presentation of the main research material

Transformation of the high-tech sphere into the field of scientific and technical complex covered the transport, medical, communication, educational, financial sphere, as well as industry, commerce, services, etc. Communication on the Internet is becoming not only convenient but also sometimes necessary, a phenomenon that has influenced fundamental human values, had a serious impact on the morality of society, politics, social theory, psychology. On June 3, 2011, a UN resolution

was adopted recognizing Internet access as a fundamental human right. According to this resolution, disconnecting certain regions from the Internet is a violation of human rights [1]. Thus, in the field of information technology, there are new ethical problems, the importance of which is so great that the study of them began to pay attention to scientists, creating even a new social discipline – “computer ethics”, in the framework of which study the rules of conduct on the Internet. But despite certain achievements, it should be noted that ethical problems in the field of information technology are one of the most poorly developed areas from a theoretical point. The main problem of an ethical understanding of the Internet today is the heterogeneity of this space. Today, research is carried out in the following areas: computer ethics, info ethics, virtual ethics, network ethics, cyber ethics. For example, Western scientists pondered the creation of computer code of ethics. The Association for Computing Machinery adopted a similar code, consisting of some imperatives. The Institute of Computer Ethics, by analogy with the biblical commandments, formulated 10 computer commandments. The policy for Acceptable Use of the Information Technology Resources University of Memphis has its own set of rules.

Unfortunately, in the draft law of Ukraine from 08.02.2019 № 10024 “About private detective (search) activity” [2] does not have a special article that would cover the issue of ethics of a private detective, or would have a referral character to another legal document that would define ethical standards of private detective activity. Also in the Project itself, there is no definition of “private detective” and “detective activity”, which should reflect the ethical aspects of the activity in the framework of improving the social structure of not only certain groups of society but the whole society. Otherwise, we would strengthen the

process of stratification of society and the emergence of complex contradictions between its groups.

In the professional activities of a private detective, the Internet is, first of all, a means of obtaining information from open sources for its storage and dissemination. In the practice of a private detective, the Internet is also used as advertising, the creation of personal information sites, etc. Any private detective in his work must comply with a considerable list of prohibitions and restrictions, as well as rules and certain postulates.

They are contained in the draft law, it is:

- the grounding of the work of a private detective on the principles of the rule of law, legality, dispositiveness, objectivity, and impartiality;
- compliance by private detective's respect for human dignity;
- the observance of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities by a private detective;
- conscientious performance of their duties by a private detective;
- compliance of confidentiality and professional secrecy (Article 1)
- protection by a private detective of access of third parties to the information which is a professional secret (Article 17);
- obligation in refusal to agree on the provision of private detective (search) services, if the provision of such services by the subject of private detective (search) activity may violate the law or rights of third parties, and if its conclusion will lead to a conflict of interests of the private detective (item 1 of Part 1 of Article 14);
- a ban on the collection of information related to the personal life, political and religious beliefs of persons without the written consent of such persons (item 3, part 2 of Article 14);
- ban on falsification of materials and received information (item 6 of part 2 of article 14);

- the obligation for the private detective to compensate for the damage caused to third parties as a result of the access of third parties to the information constituting professional secrecy (Article 17) [2].

These postulates are an amoral setting of a private detective, in particular, his "labor block", which acts as a prerequisite and condition for the emergence of professional morality, but does not include (cannot include!) Its requirements for two reasons: firstly, moral installation carries the general moral law of society, while the professional morality of a private detective determines the moral relationship between him and the client, other detectives, government agencies, and so on; secondly, the requirements of the moral setting are unconditional, imperative, while professional morality sets guidelines for the private detective, puts forward recommendations that can regulate his behavior as much as the degree of his general morality and the achieved level of professionalism allow. The moral attitude of a private detective in professional activity is realized not only due to the requirements of duty. It includes other motivations necessary in the ethics of a private detective: honesty, responsibility, conscience, dignity, honor. Along with debt, they "work out" whenever a private detective gets into a decision-making situation, i.e. It faces a choice of attitude, deed, line of behavior.

The professional ethics of a private detective on the Internet is primarily aimed at maintaining the consistency of his interests and the interests of the client, as well as society. It regulates the relationship of a private detective to society and to the process of detective activity itself through the prescriptions of moral attitudes. A private detective will achieve the highest degree of professional morality when following the accepted standards of behavior becomes automatic for him and can be violated only

if he discovers the imperfection of these standards.

The appearance of such automatism means that a private detective has developed an additional, professionally-oriented moral attitude, adjacent to his moral attitude, and thereby professional and moral guidelines turn into imperatives for him.

It is well known that the method of such a type of activity as private detective activity is based on communication, on constant interaction with other people, which is determined by the goals of the activity. The goals of the activity involve some visible or invisible interference in the lives of specific people. More often and as a rule, this intervention is informational.

Hence, their implementation is always accompanied by a high degree of risk, which determines the increased responsibility of the professional, and the obvious one. In such a situation, technological Internet moments in the activities of a private detective cease to be perceived as exclusively technological ones, creating the illusion of moral relations, reflect not only the laws of this kind of activity but also the laws of Internet communication as such. Consequently, the function of the professional morality of a private detective on the Internet remains the same, but the scope of the tasks that she has to solve is increasing, which suggests that the Internet – detective of a private detective is the most meaningful and functionally active part of his professional morality.

The ethics of a private detective on the Internet covers all stages related to the lawful collection of information and its transfer to the customer: firstly, this is the ethics of maintaining an informational web page or website, concluding an agreement and discussing all its aspects; secondly, this is the ethics of planning and using information flows; thirdly, it is filtering the information received and transmitting it to the client.

The IAPD Code of Honor of the International Association of Private Detectives states that the activities of a private detective are based on the trust placed in him, and protecting the trust in the dignity of his title is the main duty of a private detective. Following the Code, a private detective under no circumstances has the right to violate the trust placed in him and any action of a private detective aimed at undermining trust is professional misconduct, and abuse of trust is incompatible with the title of a private detective. Also, according to the Code, there can be no trust in a private detective without confidence in saving secrets, which has no statute of limitations. A private detective cannot be rid of her either by his trustee, or by government officials, or by anyone else. The rules for maintaining professional secrecy apply to the content of recommendations given directly to the principal or his representatives; information received by a private detective from the principal; all detective record keeping, including the exchange of correspondence between a private detective and his colleagues; any information received by a private detective in the performance of professional duties; cash payments between a private detective and a principal; names and names of principals. The IAPD Code of Honor of the International Association of Private Detectives also approves the postulate according to which a private detective is the bearer of the idea of law, legality, and respect for other people's rights and in this regard, he should not accept an order to conduct business if it contains any doubts that do not exclude the possibility of reasonably and honestly supporting and leading it to completion. Besides, a private detective should not advise or use dishonest methods and techniques for collecting information but should show competence, diligence, caution, and common sense. A private detective must maintain independence with the principal. Law, duty, and

conscience in the profession of a private detective are beyond the will of the principal. Any wishes, requests, or instructions of the principal, directed to non-observance of the law or violation of the debt, cannot be executed by a private detective.

A private detective must not execute orders on which violate public morality. The Code also states that a private investigator should not allow loose relations with clients [3]. Thus, we can conclude that the world private detective community has another fairly pronounced tendency: for those detectives whose professional and moral maturity reaches the highest mark, following professional ethical standards becomes valuable. Their professional and moral motives begin to dominate the structure of activity motivation, “outweighing” material interest, so that in situations of moral choice, ethical behavior is preferable, even if it does not lead to economic success.

The moral code of the World Association of Detectives also indicates the requirement for participants to “not distort or exaggerate the activities and services offered by the profession” and also always protect the good reputation of members, their clients, the Association and the profession as a whole [4]. Thus, the world community of private detectives requires its members to work not only professionally, but also in all matters with caution, courtesy, and confidentiality within the framework of ethical restrictions. But, unfortunately, ethics on the Internet is not even visible in such well-known Associations, which were mentioned here above, but it seems to be invisibly in the field of moral codes of private detectives. As a result of a social survey in which 58 students of the University of Economics and Law “KROK” participated, the following results were obtained: to the question “Do you follow the rules of ethics on the Internet?” The students answered as follows: “yes, I comply – 35%”; “No, I don’t

comply – 55%”; “Did not pay attention – 10%.” To the question is ethics needed for the private detective on the Internet, the following answers were received: “Yes, definitely – 44%”; “No – 51%”;

“I don’t know – 5%.” As a result, the survey showed how students, future lawyers are indifferent to their detective and professional behavior on the network, as a result of which we can conclude that this problem undoubtedly needs further research to analyze and recognize the dynamics change in attitudes to ethics on the internet in the process of studying this problem, the following conclusion was made: ethical requirements for a private detective on the Internet can be supplemented with the following characteristic rules, namely, a private detective is not entitled:

- use the Internet to harm others;
- create interference and not interfere with the personal life of other users of computer networks;
- use the Internet to steal any information and also to spread false information;
- use software and devices for the extraction of information, permission for the use of which is given exclusively to law enforcement agencies;
- Assign someone else’s intellectual property while maintaining their sites, web pages, and so on;
- use offensive language, profanity, slang and so on;
- disrespect the distinctive features, values, and dignity of each national culture, identify its political, social, economic, racial, or cultural affiliation or express a preference for signs of gender, race, language, and so on.

The need for legislative adoption of the Code of Professional Ethics of a private detective is unambiguous. Also, ethical rules for working on the Internet must be included in this document, which will indicate the inclusion of detective agencies and private detectives in the globalization

process. Such a Code should have a formulated code of moral precepts, should be fully consistent with, and echo the international principles of detective work.

Conclusions

For several decades, humanity has been using a brilliant creation – the Internet. Now the Internet is becoming a total planetary source of all kinds of information and an interactive communication environment. It has long become clear that the results of their activities, private detectives determine the lives of people in the information community and the Internet cannot exist outside of ethical standards.

Almost all ethical codes of private detectives around the world have four basic ethical principles: (privacy secret); (accuracy) – Compliance with the rules related to the exact implementation of instructions for operating systems and information processing; (private property) – the inviolability of private property is the basis of the property order in the economy.

Following this principle means compliance with the ownership of information and copyright laws; (accessibility) – The right to information from open sources.

Ukraine is not yet fully prepared for technology, it becomes obvious that technological progress is moving so fast that morality and ethics do not keep pace with it. The Internet is an integral organism, it is a part of social relations and ethics is present in it, as in any other branch of these re-

lations. Despite the chaotic orientation of information on the Web, ethics are given considerable importance. Every day the question of ethical standards and rules for using the information on the Web is becoming increasingly relevant. Indeed, for a private detective to use the Internet in his work, he undoubtedly needs to adhere to certain ethical standards and values.

From the moment of the possible adoption of the Law of Ukraine “On private detective (search) activity”, the ethics of a private detective will have to focus on the description and systematization of professional standards (“norms of professional morality”), give them serious theoretical and practical justification. Thus, research in the ethics of private detective work can serve as a basis for the development of new codes, and a set of criteria for assessing the level of professional and moral maturity of private detectives, and a tool in resolving conflicts of a moral nature that inevitably arise in the practice of private detectives. The above circumstances are enough for the selection of standards of professional behavior of private detectives to the modern stage could bring consciousness to a single comprehensive system of professional and moral orientation.

Possible solutions to this problem:

- 1) To proclaim and translate into the language of law ethical principles relating to the Internet.
- 2) Track and control their effective implementation.

References

1. La Rue, Frank (2011), “Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression”, available at: https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf (Accessed 20 January 2020)
2. Draft Law of Ukraine dated 08.02.2019 № 10024”About private detective (search) activity” available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7QG00A.html (Accessed 20 January 2020)
3. International Association of Private Detectives (2019), IAPD Honor Code (Official Document) available at: <http://iapd.info/o-iapd/kodeks-chesti-iapd.html> (Accessed 20 December 2019)
4. World Association of Detectives (2019), “CODE OF ETHICS AS MEMBERS” available at: <http://www.wad.net/code-of-ethics> (Accessed 20 December 2019)

Стаття надійшла до редакції 27.01.2020 року

УДК 343.9.018.3

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-158-166>

Кримінологічна характеристика домашнього насилля в контексті новел вітчизняного кримінального законодавства

Гуркова А.В.

*Кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу,
Університет Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, вулиця Коновальця 35, Івано-Франківська область, 76000,
Україна
тел.: (068) – 4851-851, e-mail: alina.hurkova@iful.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5848-6862*

Criminological characteristics of domestic violence in the context of new criminal legislation

Gurkova A.V.

*Ph.D., Assoc. professor of the Department of Criminal Law and Process
King Danylo University
Ivano-Frankivsk, Konovaltsia str. 35, Ivano-Frankivsk region, 76000, Ukraine
tel.: (068) – 4851-851, e-mail: alina.hurkova@iful.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5848-6862*

Анотація. Домашнє насилля є явищем категорично соціально-негативним. Слід зазначити, що на території України довший час домашнє насилля не розглядалося як окреме кримінально каране діяння. У час законодавчого прогресу та спроб удосконалення вітчизняного законодавства, згідно з європейськими стандартами, Україна впевнено крокує шляхом реформ. Криміналізація відповідного діяння, прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насиллю» й безпосереднє доповнення Кримінального кодексу України статтею 126-1 беззаперечно вносить корективи щодо відповідальності за вчинені діяння. Однак, при внесенні всіх змін сфера відповідної категорії злочинів залишається латентною. Довести справи, що стосуються домашнього насилля, до суду є досить важким завданням для працівників правоохоронних органів. Усе це впливає саме з правової природи злочину. Специфіка та устави менталітету населення не дають змоги в повній мірі побачити реальну статистику даної категорії злочинів. Також не варто залишати поза увагою фактор психологічний, який насамперед стосується жертви домашнього насилля. Жертви домашнього насилля мають психологічні бар'єри, що передусім стосуються розкриття факту вчинення домашнього насилля. Відсутність довіри до правоохоронних органів, сором, страх, небажання розголошування подробиць сімейного життя -- все це ключові моменти у низькому показнику доведення відповідних справ до суду. Динамічність

та багаторазовість вчинення насильницьких діянь у середовищі однієї сім'ї є досить тяжким явищем на стадії доказування. Все це призводить до замовчування та приховування домашнього насилля, та, як наслідок, ставить відповідну категорію злочинів у першість за латентністю. Створення ефективних систем роботи з жертвами та кривдниками, також роз'яснювально-інформативна робота як правоохоронних органів, так і волонтерських організацій – усе це механізм, який тільки запускається й потребує детального вивчення та розуміння самим населенням. У даній статті розглядаються питання криминологічної характеристики домашнього насилля, також виокремлені підкатегорії, види домашнього насилля. Грунтовний аналіз дає змогу зрозуміти специфіку жертв злочинів, прослідкувати їх можливу віктимність. Виокремлено категорії кривдника у справах домашнього насилля, а також здійснено його криминологічну характеристику.

Ключові слова: домашнє насилля, криминологічна характеристика, латентність, жертва злочину.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. Domestic violence is a social-negative phenomenon. It should be noted that domestic violence was not considered as a separate criminal offense in Ukraine for a long time. At the time of legislative progress and attempts to improve domestic legislation, according to European standards, Ukraine is steadily taking the path of reform. Criminalization of a relevant act, adoption of the Law of Ukraine “On Prevention and Countering Domestic Violence” and supplementation of the Criminal Code of Ukraine with Article 126-1, undoubtedly make adjustments to the responsibility for the acts committed. However, with all changes, the scope of the relevant crime category remains latent. Bringing domestic violence cases to court is a difficult task for law enforcement officials. All this follows precisely from the legal nature of the crime. The specifics and statutes of the population's mentality make it impossible to see fully the real statistics of this category of crimes. Also, one should not overlook the psychological factor, which primarily concerns the victim of domestic violence. Victims of domestic violence have psychological barriers that are primarily concerned with the disclosure of domestic violence. Lack of trust in law enforcement, shame, fear or unwillingness to disclose details of family life – these are all key points in the low rate of bringing relevant cases to court. The dynamism and the frequency of committing violent acts in a single-family environment are quite difficult to prove. All of this leads to the concealment of domestic violence and, as a consequence, places the appropriate category of crime at the forefront of latency. This article addresses the issues of criminological characteristics of domestic violence, as well as sub-categories and types of domestic violence. A thorough analysis makes it possible to understand the specifics of victims and trace their possible victimization, separate the category of the perpetrator of domestic violence, as well as its criminological characteristics.

Keywords: domestic violence, criminological characteristics, latency, a victim of crime.

Formulas: 0, Fig.: 0, Tab.: 0, Bibl.: 12.

Постановка проблеми

Дану статтю присвячено ґрунтовно-му аналізу та криминологічній характеристиці злочинів у сфері домашнього насилля. Проведено аналіз новел вітчизняного законодавства та ступінь упровадження положень Стамбульської конвенції. Відповідно, дано характерис-

тики особі жертви та злочинця, здійснено аналіз їх ключових соціальних і психологічних рис. Досліджено причини та умови, відповідно до яких домашнє насилля здійснюється на території України. Висвітлено статистичні дані щодо жертв даного виду злочину, а також обґрунтовано їх значну латентність і вио-

кремлено систему засобів, за наявності якої латентність могла зменшитися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями кримінологічної характеристики домашнього насилля цікавилися як українські, так і зарубіжні науковці. Але більшість праць українських дослідників з кримінологічної характеристики даного виду злочину присвячено проблемі законодавчого закріплення відповідної категорії злочинів та їх дієвості, зокрема це роботи О. Мусянко, Т. Марценюка, А. Мірошніченко, Н. Максимої, Я. Юрківа, А. Стромила, О. Дудорова, М. Хавронюка, А. Запорожцева, А. Лабуня, Д. Заброди, І. Басистої, І. Дроздової, В. Брижика та ін. Окремі аспекти досліджуваної проблеми, що стосуються кримінологічної характеристики домашнього насилля, висвітлювали: І. Ткаченко, О. Калашник, О. Краснова, А. Кривуляк, І. Сотніченко, О. Гумін, І. Ботнарченко, Ю. Антонян, М. Бажанов, О. Бандурка, А. Блага, І. Богатирьов, О. Бойко, В. Василевич, В. Вітвіцька, О. Джужа, В. Батиргарєєва та інші вчені. Думки науковців з питань домашнього насильства і його кримінологічної характеристики різняться, оскільки бачення кожного ґрунтується на власному науковому та практичному досвіді.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дана стаття є комплексним дослідженням кримінологічної характеристики домашнього насилля в контексті новел вітчизняного кримінального законодавства. Проведено аналіз характеристики жертви злочину, її кримінологічних та, зокрема, психологічних особливостей. Наведені специфічні риси злочинця даної категорії справ у розрізі поділу домашнього насилля на три основні види: фізичного, психологічного та економічного насилля. Виявлено

основні причини латентності та, як наслідок, умови, за яких латентність даних видів злочинів стане меншою.

Формулювання цілей статті

Метою статті є проведення комплексного аналізу домашнього насилля, як його законодавчого закріплення, так і кримінологічної характеристики видів домашнього насилля, жертв даного виду злочину та самого злочинця, а також виокремити ключові детермінанти домашнього насилля. Дані складові зможуть надати нам можливість виявити причини й умови, за яких відповідна категорія злочинів є одною з найбільш латентних та тяжких у розслідуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід почати з того, що на визнання Стамбульської конвенції Верховною Радою України було внесено низку змін до Кримінального Кодексу України, а також прийнятий ще 07 грудня 2017 року Верховною Радою України Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [9], який набрав чинності 07 січня 2018 року. Даним Законом регулюються питання визначення суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, завдань і заходів щодо запобігання домашньому насильству, надання допомоги та захисту постраждалим особам, відповідальності у сфері запобігання й протидії домашньому насильству тощо. Крім цього, Законом передбачається внесення змін у певні нормативно-правові акти [10].

Так, власне, Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 126-1, згідно з якою домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімей-

них або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [7].

Слід зазначити, що на сьогоднішній момент дана стаття вже діє більше як рік, тому можна скласти не тільки портрет жертви даного виду злочину, а й проаналізувати і здійснити криминологічну характеристику домашнього насильства.

Аналіз випадків сімейного насильства дає змогу скласти ключові категорії криминологічної характеристики домашнього насильства. До основних з них можна віднести:

1) Жертви злочину. Слід зазначити, що не має значення стать потерпілого від домашнього насильства: ним може бути як жінка, так і чоловік або ж трансгендер. Діти обох статей також можуть бути потерпілими від домашнього насильства. Варто зазначити, що аналіз Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [9] дозволяє чітко виокремити перелік осіб, що можуть бути жертвами даного виду злочину, так визначено шістьнадцять категорій осіб, щодо котрих домашнє насильство може бути здійснено.

Якщо раніше законодавець виділяв тільки дружину, чоловіка та дитину, то зараз це і колишнє подружжя, люди, які мають спільну дитину чи живуть у громадянському шлюбі, наречені, вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка) тощо.

Так, навіть дитина, яка стала свідком насильства в своїй родині, також визнається його жертвою і має право на всі відповідні соціальні, медичні, психологічні й правові послуги, що є істотним кроком у роботі з жертвами домашнього насильства ст. 3 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [9]. Але насильницькі злочини у сім'ї та

сімейно-побутовій сфері загалом найчастіше відбуваються щодо жінок та дітей, так, кожна третя жінка або дівчина бодай раз у житті стає жертвою фізичного або сексуального насильства [5, с.73-74].

Так, одна з двох загиблих жінок чи дівчат була вбита партнером або родичем [3].

За даними ООН, кожна четверта українка у віці 15–49 років за своє життя принаймні раз постраждала від сексуального чи фізичного насильства [1].

Тож, можна стверджувати, що у більшості випадків жертвами домашнього насильства стають саме особи жіночої статі.

Вік – це важливий чинник різниці між випадками насильства. У дослідженні насильства над жінками в Україні, що провело ОБСЄ, ми можемо побачити такі цифри.

Найчастіше про випадки фізичного або сексуального насильства з боку іншої, ніж партнер, особи вказували жінки віком від 40 до 49 років. Тридцять відсотків жінок цієї вікової групи стверджують, що вони зазнали насильства з боку іншої, ніж партнер, особи у віці 15 років і старшому та 9% – протягом 12 місяців, що передують дослідженню. Як і очікувалося, рівень поширеності пережитого фізичного насильства з боку нинішнього партнера, яке триває ціле життя, найвищий серед жінок віком понад 60 років.

У той час, як жінки віком від 40 до 49 років найчастіше вказують на фізичне насильство з боку попереднього партнера, яке відбувалося протягом життя, саме жінки наймолодшої вікової групи найімовірніше вказували, що вони зазнали такої форми насильства протягом 12 місяців, які передують дослідженню.

Жінки віком від 40 до 49 років найімовірніше зазначали, що вони в дитинстві зазнали фізичного насильства.

На тлі загального показника вищим є рівень поширеності сексуального домагання й переслідування серед жінок молодшого віку [4].

Аналіз міжнародної практики свідчить, що є чимало випадків, коли жертвами сімейного насильства стають інваліди, а також чоловіки.

Чому ж показник жертв чоловіків є таким незначним? Справа, як не дивно, саме в ментальності та статусі чоловіка у суспільстві. Психологічно чоловікові значно тяжче визнати себе жертвою насилля, так дана категорія справ стає латентною, а тому не відображається у статистиці загальної картини домашнього насилля.

Наступною складовою кримінологічної характеристики жертви злочину пропонується розглянути деякі загальні характеристики реальних і потенційних жертв домашнього насильства. Так, слід зазначити, що часто віктимна поведінка є формою агресії або самоагресії: вона спрямована на придушення і контроль над поведінкою й переживаннями інших людей або себе [11].

Також слід вказати такі риси, притаманні жертві злочину, як відсутність житла або іншого помешкання, куди жінка могла б переїхати та забрати своїх дітей. Соціальні, культурні й сімейні традиції, які декларують шлюб найвищою цінністю та закликають до збереження родини за будь-яку ціну, – неостання причина, відповідно до якої жінка залишається і потурає вчинення домашнього насилля.

Важливим фактором також є наявність людей, які переконують жінку (або підтримують у неї впевненість) у тому, що вона сама винна в насильстві й може зупинити його, повністю підкорившись вимогам партнера. Імобілізація в результаті психологічної та/або фізичної травми (травмовані особи часто не можуть мобілізувати власні ресурси, необ-

хідні для припинення деструктивних шлюбних стосунків і початку нового життя для себе та своїх дітей, особливо безпосередньо після травмування) [8, с. 85-86].

Отож, проводячи кримінологічну характеристику жертви домашнього насилля, можна стверджувати, що психологічні бар'єри та устави ментальності негласно роблять домашнє насилля суто чоловічим видом злочину. Підтвердженням цього є вищенаведені статистичні дані, саме тому домашнє насилля щодо чоловічої статі є мізерним і майже не відображається у загальній картині даного виду злочину. Що ж стосується домашнього насилля щодо жінок, то у зоні ризику перебувають саме особи молодого віку.

2) Кривдниками, як правило, виступають родичі, близькі люди. Так, приміром, 38,6% опитаних у питанні з багатоваріантним покажчиком зазначили, що насильство щодо них вчинили їхні батьки або старші родичі, 7,5% – що насильство стосовно них і зараз вчиняють їхні близькі люди. У полі, де можна було дати коротку розгорнуту відповідь, респонденти написали, що стикалися з булінгом, побиттям, психологічним тиском, агресією з боку рідних, контролем дій та витрат тощо. Ця статистика було подана освітнім порталом EDRA та їхнім проектом Дім (не) насилля.

Рівень освіти кривдника чи його соціальний статус абсолютно не впливає на показники злочинності у даній категорії злочинів. Слід зазначити, що дані злочини відбуваються у всіх секторах суспільства, незалежно від релігії, раси, сексуальних уподобань, професійного та освітнього рівня. Основним і ключовим моментом виступають суто психологічні чинники, це насамперед бажання отримати контроль над жертвою злочину. Влада набирає вигляду страте-

гічної образливої тактики (фізична, сексуальна, вербальна, емоційна).

Також, слід зазначити, що аналіз та характеристика осіб, які здійснюють насильство в сім'ї, дозволяє виділити певні притаманні риси насильнику, – це насамперед його ригідність, домінування, тривожність, швидке роздратування, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації. Важливим фактором при характеристиці кривдника є аналіз його ставлення до сімейних цінностей. Також потрібно звернути увагу на рівень соціальних навичок: у кривдника відсутні навички вести переговори, вирішувати конфліктні ситуації. Насамкінець варто взяти до уваги психологічне здоров'я кривдника, яке у більшості випадків буде характеризуватися вираженими психопатологічними відхиленнями, підвищеною нервозністю або депресивністю, схильністю до суїциду та інше [8, с. 95].

Тож, підсумовуючи характеристику особи злочинця, варто зазначити, що у більшості випадків робота з такими особами повинна заключатися не тільки в ізоляції та використанні законодавчо закріплених приписів обмеження, а й робота соціальних служб та психологів, ключовим виступає все-таки використання програм роботи з кривдниками, котрі повинні створюватися при органах місцевого самоврядування.

3) Види домашнього насилля чітко прописані у законодавстві. Ними є фізичне, психологічне та економічне насилля, що супроводжується різними діями з боку кривдника до жертви. Важливо проаналізувати кожен з них, щоб зрозуміти алгоритм дій злочинця щодо конкретного підвиду домашнього насильства.

До прикладу:

- Ознаки фізичного насильства – це насамперед побої, стусани, ляпаси, якщо їх завдають людині навмисно (не-

залежно від мети чи рівня алкогольного/наркотичного сп'яніння кривдника); знерухомлення людини, обмеження її мобільності (включно зі стоянням у кутку чи зв'язуванням, прив'язуванням до предметів, замиканням у кімнаті); використання предметів для завдання шкоди жертві (кидання предметів, погрози застосувати зброю, порізи чи кульові поранення).

- Ознаки психологічного насильства: постійна образлива критика, маніпулювання, контроль над життям жертви; звинувачення, засудження, словесні образи; обзивання нецензурними словами, приниження; ігнорування як способ «покарання» (як серед дорослих, так і щодо дітей); відмова спілкуватися, щоб змусити жертву почуватися винною, принизити її; ізолювання жертви від спілкування з друзями чи родиною, контроль над спілкуванням через прочитання особистої пошти і повідомлень у соцмережах.

- Ознаки економічного насильства: контроль над фінансами іншої людини; обмеження доступу іншої людини до користування спільною власністю, маніпуляція правом власності як перевагою одного члена сім'ї над іншим; погрози жертві втратити кошти, власність чи особисті речі у разі непослуху; обмеження права іншої людини навчатися чи працювати.

Варто зазначити, що притаманні кожному з підвидів ознаки здійснення конкретних насильницьких дій щодо жертви з першого погляду є чіткими і зрозумілими. Але на практиці найбільш тяжким у доведенні є саме психологічне насилля. Психологічне насилля часом може навіть не сприйматися жертвами як дії кримінально караного характеру, адже маніпуляції, психологічні залякування кривдника можуть сприйматися жертвою злочину як адекватна відповідь на поведінку жертви.

4) Насильство – це система поведінки однієї людини для збереження влади й контролю над іншою людиною. Насильство в сім'ї розвивається циклічно: одна з головних особливостей домашнього насильства полягає в тому, що воно являє собою повторювані в часі інциденти (паттерни) множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного) [2].

Слід зазначити, що домашнє насильство відрізняється від інших видів насильства саме тим, що відбувається воно між людьми, котрі, як правило, залягають одна від одної. Домашньому насильству притаманна систематичність, відповідні дії відбуваються зазвичай протягом тривалого часу. Варто зазначити, що домашнє насилля дуже рідко проявляється одиничним епізодом, зазвичай має тенденцію до зростання та повторюваності.

5) Наслідками домашнього насильства є безліч психологічних розладів здоров'я, депресії, суїцид. Варто вказати, що наслідки також різняться у відповідності до статі та віку жертви. Так, до прикладу, виділяють три основні групи наслідків знущання над дитиною:

- фізичні – травми, затримки фізичного розвитку (відставання в рості, масі тіла), різні захворювання;
- психічні – низька самооцінка, депресія, неконтрольований гнів, почуття провини, сорому, відчуття неповноцінності тощо;
- соціальні – труднощі в соціалізації, відсутність міцного зв'язку з дорослими та навичок спілкування з ровесниками, що може стати поштовхом до девіантної поведінки [12].

Варто зазначити, що це лише вершина айсберга. Робота психологів та спеціальних служб з жертвами злочину є титанічною, довготривалою процедурою, часом, щоб вивести людину з депресивних та суїцидних настроїв унаслідок до-

машнього насилля, знадобиться не один сеанс роботи зі спеціалістом.

6) Латентність даної категорії злочинів є дуже значною, все це є наслідком небажання повідомляти правоохоронні органи про факт злочину, що відбувається в родині. Так, існує низка причин, через які жінки, що зазнають насильства у сім'ї, не хочуть або не можуть повідомляти про факти насильства та звертатися за допомогою. Серед них важливо виділити ключові: почуття провини та сорому, страх перед обвинуваченнями на свою адресу, недовіра до організацій, у які необхідно звернутися (наявність негативного досвіду), страх перед наслідками, страх можливого розголошення ситуації, що склалася, захист сім'ї від небажаної уваги та осуду, страх перед власними емоціями та агресією [6].

Загалом усі потерпілі та родичі-свідки сімейного насильства тривалий час не йдуть у поліцію, можливо, намагаючись шукати підтримку в друзів або в спеціальних установах соціального захисту.

Висновки

Здійснивши ґрунтовний аналіз та кримінологічну характеристику домашнього насилля в контексті новел кримінального законодавства, можна дійти висновків, що загалом ситуація щодо законодавчого закріплення норм Стамбульської конвенції активно і позитивно впроваджується. Прийнятий Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також стаття 126-1 ККУ сприяють більш активному виявленню і запобіганню даним категоріям злочинів.

Слід вказати, що статистика щодо домашнього насилля є досить невтішною, в той час, коли варто зауважити латентний характер даної категорії злочинів. Саме специфіка виявів, проявів

домашнього насилля, характеристика його жертв та кривдників дає нам реальну картину і причини, відповідно до яких латентність даних злочинів зберігається надто високою.

На протипагу цьому варто зазначити, що саме криминологічна характеристика жертви злочину, яка була проведена вище, детермінанти домашнього насилля дозволить працівникам правоохоронних органів, а також уповноваженим на це особам правильно та доцільно використовувати ресурс, що був наданий на законодавчому рівні задля прояву даної категорії справ, соціальною, психологічною роботою з жертвами, свідками і кривдниками домашнього насилля.

Проблемою й надалі залишається високий рівень недовіри населення до правоохоронних органів, правова неосвіченість населення, що призводить до мінімальної можливості втручання у ситуації, де виникає домашнє насилля, саме тому активно ведеться соціальна пропаганда зі зміни культури та правової свідомості населення. Активно працюють волонтерські програми з роз'яснення ключових категорій домашнього насилля та варіацій боротьби з ним. Тільки комплексні підходи і зміна соціальної культури зможе призвести до зміни показників домашнього насилля, активної боротьби з таким явищем загалом.

Література

1. Global Protection Cluster. Media Guidelines for Reporting on Gender-Based Violence in Humanitarian Contexts. URL: <https://gbvaor.net/sites/default/files/2020-02/IRC-WGSS-Toolkit-Eng.pdf.pdf> (дата звернення 25.02.2020)
2. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах / І. А. Грабська // *Практична психологія і соціальна робота*. Київ, 1998. № 9. С. 20–23.
3. Домашнє насильство: жахлива статистика та алгоритм дії. URL: <https://mayak.media/read/card/53287/domashne-nasilstvo-zhahliva-statistika-ta-algoritm-dii> (дата звернення 25.02.2020)
4. Дослідження насильства над жінками в Україні. Проведено під керівництвом ОБСЄ. Добрут і безпека жінок. URL: <https://www.osce.org/secretariat/440312> (дата звернення 25.02.2020)
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.
6. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6402/1/%D0%A2_Zhuravel_Y_Pilipas_PNVSPSS_KSP&SR_IL.pdf (дата звернення 25.02.2020)
7. Кримінальний Кодекс України : від 17.03.2020 № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 25.02.2020)
8. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброта Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ, 2012. 246 с.
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 25.02.2020)
10. Протидія домашньому насильству: наскільки дієвими є останні законодавчі зміни. URL: [https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/protidiya-domashnomu-nasyilstvu-naskilky-diyevumu-ye-ostanni-zakonodavchi-zminy-/](https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/protidiya-domashnomu-nasyilstvu-naskilky-diyevumu-ye-ostanni-zakonodavchi-zminy/) (дата звернення 25.03.2020)
11. Психологічний портрет жертви насильства в сім'ї. URL: <http://chop-rada.gov.ua/archives/25698> (дата звернення 25.02.2020)
12. Сімейне насилля: причини та наслідки. URL: <https://learning.ua/blog/201811/simejne-nasyllia-prychyny-ta-naslidky/> (дата звернення 25.02.2020)

Reference

1. Global Protection Cluster (2020), “Media Guidelines for Reporting on Gender-Based Violence in Humanitarian Contexts”, available at: <https://gbvaor.net/sites/default/files/2020-02/IRC-WGSS-Toolkit-Eng.pdf> (Accessed 05 February 2020)
2. Grabska I.A. (1998), “Violence in marital relations”, *Praktychna psykholohiia i sotsial’na robota*, vol. 9, pp. 20-23.
3. The official site of Ukrainian Crisis Media Center (2020), “Domestic violence: horrendous statistics and an algorithm for action”, available at: <https://mayak.media/read/card/53287/domashne-nasilstvo-zhahliva-statistika-ta-aloritm-dii> (Accessed 25 February 2020)
4. The official site of The Organization for Security and Cooperation in Europe (2020), “Research on violence against women in Ukraine”, available at: <https://www.osce.org/secretariat/440312> (Accessed 05 February 2020)
5. Dudorov, O.O. and Khavroniuk, M.I. (2019), *Vidpovidal’nist’ za domashnie nasyl’stvo i nasyl’stvo za oznakoiu stati* [Responsibility for Domestic and Gender-Based Violence], Kyiv, Ukraine.
6. The official site of Institutional Repository of Kyiv Grinchenko University (2020) “Preventing domestic violence in the activities of social professionals”, available at: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6402/1/%D0%A2_Zhuravel_Y_Pilipas_PNVSPSS_KSP&SR_IL.pdf (Accessed 05 February 2020)
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), Criminal Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Accessed 05 February 2020)
8. Zaporozhtsev, A.V. Labun, A.V. Zabroda, D.G. Bassysta, I.V. and Drozdova I.V.(2012), *Nasyl’stvo v sim’i ta diial’nist’ orhaniv vnutrishnikh sprav schodo joho podolannia* [Domestic Violence and the Activities of the Internal Affairs Bodies for Overcoming It], *Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia kursantiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy*, Kyiv., p. 246
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine “Domestic Violence Prevention and Counteraction”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (Accessed 05 February 2020)
10. The official site of Ukrainian law news agency (2019), “Countering domestic violence: how effective are recent legislative changes?”, available at: https://ukraineprav.com/scientific-thought/legal_analyst/protydiya-domashnomu-nasyl'stvu-naskilky-diyevymy-ye-ostanni-zakonodavchizminy-/ (Accessed 05 February 2020)
11. The official site of Chop city council (2020), “Psychological portrait of a victim of domestic violence”, available at: <http://chop-rada.gov.ua/archives/25698> (Accessed 05 February 2020)
12. Educational platform “Learning.ua” (2020), “Domestic violence: causes and consequences”, available at: <https://learning.ua/blog/201811/simeine-nasyllia-prychyny-ta-naslidky/> (Accessed 05 February 2020)

Стаття надійшла до друку 16.02.2020 року

Актуальні проблеми психології

УДК 159.9.015

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-167-176>

Психологічні феномени в контексті теорій систем

Малкова Т.М.

*Професор кафедри психології, доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник.*

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: (093)-650-55-91, e-mail: malkovatatiana19@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0003-2481-774

Psychological phenomena in the context of systems theory

Malkova T.M.

Dr. in Psychology, Senior Researcher,

“KROK” University,

Kyiv, Tabirna Str., 30-32, 03113, Ukraine

tel.: (093)-650-55-91, e-mail: malkovatatiana19@gmail.com

ORCID: [0000-0003-2481-7747](https://orcid.org/0000-0003-2481-7747)

Анотація. Зроблена спроба розглянути психологічні явища з позицій теорії систем як загального підходу до вивчення явищ живої та неживої природи. Сформульовано основні положення загальної теорії систем, охарактеризовано системи відкриті й закриті, лінійні та нелінійні (дисипативні). Показано, що хоча математичне вираження нелінійних динамічних систем і понять теорії складних систем має свої труднощі, основні поняття є інтуїтивно зрозумілими, оскільки вони «вловлюють» суттєві особливості існуючих у реальному житті явищ. Ці теорії зазвичай не викладаються в бакалаврських програмах з психології, і тому багато психологів з ними не знайомі. Водночас у царині психологічних феноменів і взагалі у світі живого взаємодія внутрішніх та зовнішніх чинників є дуже складною. Більшість ефектів, що мають місце у біопсихосоціальной сфері, не є результатом простої суми різно-

манітних впливів. Слабкі впливи можуть викликати сильні зміни, в той час як сильні можуть не викликати жодних. Для розуміння феноменів такого роду необхідне нове бачення, новий підхід, який представлено, зокрема, у постулатах синергетики. Згідно з цим підходом процеси, що мають місце у живих системах, є нелінійними і зазвичай непередбачуваними до формалізації й моделювання. Якісна відмінність психологічних явищ від фізичних полягає у принциповій непередбачуваності наслідків взаємодії чинників зовнішніх та внутрішніх через наявність значної кількості змінних та складності їхніх взаємозв'язків і взаємовідношень. Усталений у психології номотетичний підхід та його похідні – експериментальний і статистичний методи – засновані на лінійному підході, згідно з яким одна причина обумовлює один наслідок, а один чинник породжує інший чинник. Прикладами нелінійного підходу до аналізу психологічних явищ можуть бути концепції Л. С. Виготського, Ж. Піаже, П. К. Анохіна, Д. Енгеля, С. Д. Максименка. Є також спроби дослідити взаємодію чинників зовнішніх та внутрішніх шляхом виділення окремих із них і вивчення напрямів їх змін (О. П. Єрмолаєва, Т. М. Малкова). Понятійний апарат психосинергетики, попри всю її критику, надає нові методологічні настанови для більш глибокого розуміння психологічних явищ як нелінійних за своєю природою і вводить психологію в контекст сучасних досліджень явищ живої і неживої природи.

Ключові слова: система, нелінійні та лінійні системи, взаємодія, самоорганізація (саморух, саморозвиток), точка біфуркації, атрактор.

Формул: 0, рис. 1, бібл.: 14.

Annotation. An attempt is made to consider psychological phenomena from the standpoint of systems theory as a general approach to the study of phenomena of animate and inanimate nature. The basic principles of the general system theory are formulated, the open and closed, linear and nonlinear (dissipative) systems were characterized. Though the mathematical expression of nonlinear dynamical systems and complexity theory concepts is typically highly complicated, the basic concepts involved can be intuitively quite appealing because they often seem to capture the complexity of lived experience. They are typically not taught in undergraduate or graduate psychology programs, however, and so many psychologists are not familiar with them. At the same time, multiple factors from across biopsychosocial domains typically interact in causing phenomena, and these causes generally do not interact in a simple summative fashion. Large inputs frequently produce small effects, while a small input at the right time can produce a very large effect. To understand such phenomena, a new approach is required, which is presented in the postulates of synergetics. According to this approach, the processes occurring in living systems are nonlinear and usually not amenable to formalization and modeling. The qualitative difference between psychological phenomena and physical phenomena lies in the fundamental unpredictability of the consequences of the interaction of external and internal factors due to a large number of variables and the complexity of their interrelationship and interaction. The nomothetic approach established in psychology and its derivatives – experimental and statistical methods – are based on a linear approach according to which one reason causes one consequence and one factor gives rise to another factor. Examples of a nonlinear approach to the analysis of psychological phenomena may be the concepts of L.S. Vygotsky, J. Piaget, P.K. Anokhin, G.Engel, S.D. Maksymenko. There are also attempts to investigate the interaction of external and internal factors by allocating some of them and studying the directions of their changes (O.P. Yermolaeva, T.M. Malkova). The conceptual apparatus of psychoenergetic, despite all its criticism, provides new methodological guidelines for a more profound understanding of psychological phenomena as nonlinear in nature and introduces psychology in the context of contemporary studies of the phenomena of living and nonliving nature.

Keywords: *system, linear and non-linear systems, interaction, self-organization (self-movement, self-development), bifurcation point, attractor.*

Formulas: 0, fig.:1, bibl.: 14.

Постановка проблеми

З тих пір як психологія стала науковою дисципліною, психологи вивчали чинники розвитку і поведінки людини – біологічні, психологічні, соціальні. Зазвичай перевага віддавалася якомусь одному з них. У 70-ті роки XIX століття Д. Енгель [Engel], лікар за спеціальністю, зробив висновок про те, що основою професійних знань і вмінь лікаря має бути розуміння людини як біопсихосоціальної істоти. Біопсихосоціальна модель у наш час є загально визнаною. Але виникла інша проблема – проблема розробки концептуальної моделі психічних явищ, яка була б адекватна біопсихосоціальному підходу. У науковий обіг у психології були введені такі поняття, як загальна теорія систем, лінійні та нелінійні динамічні системи, аттрактор, біфуркація й інші [1, с. 57-58].

Головною проблемою стало з'ясування можливості розуміння біопсихосоціальних явищ з огляду на процеси, що мають місце в живій та неживій природі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У психології набирає оберті тенденція залучати поняття загальної теорії систем та синергетики для пояснення психологічних явищ [2]. Ця настанова може бути розкрита за допомогою низки теоретичних положень, які можна вважати вихідними:

1. Фактично будь-яке явище живої і неживої природи можна розглядати як систему, оскільки воно складається з сукупності елементів, що взаємодіють у той чи той спосіб між собою та з довкіллям. Тобто, одиничні об'єкти неживої природи (камені; планети; пред-

мети, створені людиною), так само як і живої (рослина, тварина, людина) – це системи. Системами є також складні утворення природного і штучного характеру, що складаються з безлічі відносно незалежних елементів, які тісніше взаємодіють один з одним усередині системи, ніж із зовнішнім середовищем (внутрішні органи, сім'я; погодні і кліматичні феномени; екосистеми; інформаційні й енергетичні системи; системи державного управління, законодавства, соціального страхування і таке інше).

2. Відкрита система знаходиться в постійній взаємодії та енерго-інформаційному обміні із зовнішнім середовищем, вона здатна пристосовуватися до зовнішніх умов, що змінюються, і відповідно змінювати свою структуру. Досконалою системою закритого типу була б та, яка не приймає енергії від зовнішніх джерел і не дає енергію своєму оточенню. Будь-яка система є частково закритою, частково відкритою – відмінність полягає в ролі зовнішнього середовища у функціонуванні системи.

3. Лінійна система – це система, для якої відгук системи на суму впливів дорівнює сумі відгуків на кожний із них. Нелінійна система – це система, в якій результат взаємодії її елементів і чинників зазвичай не є передбачуваним, оскільки він не обумовлений простим підсумовуванням різних впливів. Сильні вхідні імпульси можуть викликати слабкі ефекти, тоді як слабкі – дуже сильні. Ціле виявляється чимось більшим, ніж сумою його частин, і проста статистична модель не здатна це вловити.

У нелінійній складній динамічній системі (яка у рамках теорії хаосу називається хаотичною) може статися все,

що завгодно – незначні зміни в одній частині системи можуть призвести до невизначених (непередбачуваних) змін, образно кажучи, помах крила метелика в Китаї може викликати шторм на узбережжі Сполучених Штатів [1, с. 65]. Нелінійний результат включає дуже складну взаємодію і передбачає використання складної математичної моделі. Більшість природних процесів є нелінійними. Теорія динамічних систем використовується для пояснення адаптивності систем, що містять обмежене число змінних, тоді як теорія складних систем фокусується на мінливості значної кількості змінних. Обидві використовують подібні диференціальні рівняння для моделювання суті феноменів, але перші зазвичай містять менше змінних.

Теоретично можливо виміряти «вхідні дані» з такою ж точністю, як і «вихідні», навіть у випадках дуже складних взаємодій між ними, і прогноз може бути точним (хоча все ж у нелінійному вираженні). Проте на практиці досягнення цього рівня точності виміру і побудова моделі системи такої складності є завданнями дуже важкими й можуть бути взагалі невіршуваними. Складні динамічні системи змінюють свою поведінку, обумовлену дією сукупності чинників, на основі інформації від обох джерел – внутрішніх і зовнішніх. Це відбувається на багатьох рівнях: на рівні клітини, органу (до прикладу, мозку), соціальної взаємодії людей, економіки, біосфери і навіть космосу [1, с. 62; 3]. Якщо припустити, що в майбутньому потужності обчислювальної техніки дозволять математично моделювати й передбачати зміни в дуже складних нелінійних динамічних системах (як це має місце, наприклад, у передбаченнях щодо погоди), не слід чекати, що поведінка людини може бути вичерпно описана за допомогою диференціаль-

них рівнянь, бо їх кількість прагнучим до нескінченності. Навряд чи людина може змагатися з Творцем. (Мимоволі пригадується оповідання Артура Кларка «Дев'ять мільярдів імен Бога», коли складання вичерпного переліку імен Бога призвело до кінця світу). Застосування понятійного апарату теорій систем у психології в повному обсязі навряд чи можливе, тим більше, що використання математичного апарату в синергетиці деякі вчені вважають необхідною умовою і все, що не відповідає цій умові, називають «псевдосинергетикою» або лжевченням.

Істотно збагатив розуміння того, що таке система і системний підхід, фізіолог П. К. Анохін. Він дійшов висновку, що формулювання поняття «система» за допомогою таких понять, як «взаємодія» і «впорядкованість» компонентів, є непереконаливим. Не може яка-небудь множина стати «впорядкованою», – вважав Анохін, – без наявності критерію цієї «впорядкованості», має бути конкретний чинник, який «впорядковує» систему. У теорії функціональних систем, сформульованій Анохіним, таким системотвірним чинником є корисний пристосувальний ефект. Різні компоненти мобілізуються і залучаються до функціональної системи тільки в міру їх сприяння отриманню запрограмованого результату.

Анохін показав відмінність процесів самоорганізації у біосистемах і машинних системах. Практично для всіх машин мета поставлена за межами машини, і тому допускається лише деяка здатність до самоорганізації в процесі отримання запрограмованого не машинною результату. Біосистема сама, на основі своїх внутрішніх процесів, приймає рішення про те, який результат їй потрібен у даний момент.

Анохін показав також, що не можна вважати науковим тільки те, що може

бути перекладено на принципи і поняття фізики й механіки, хоча всі науки прагнуть їх наслідувати. Математична теорія систем припускає *попередне* формулювання математичних моделей систем. Спочатку на чисто теоретичній основі формулюється математична теорія систем, і тільки після цього вона починає застосовуватися до пояснення тих або тих явищ. На думку Анохіна, реальні «системні закономірності» можуть бути розроблені тільки на основі конкретного матеріалу конкретних наук і саме цей матеріал повинен стати реальною основою формалізації. Тому відбувається не лише асиміляція фізики конкретними науками, але й зворотний процес – фізика асимілює досягнення конкретних наук [4].

Психологічні феномени можна розглядати як результат взаємодії багатьох змінних, не обумовлений простим підсумовуванням дій різних чинників. У світі живого домінують хаотичні ефекти і небагато результатів є наслідком взаємодії одиничних змінних. Так, колір очей – одна з небагатьох особливостей людини, детермінована взаємодією тільки двох генів [1, с. 61]. Не можна сказати, що психологи не здогадувалися про це. А. Маслоу досить давно зазначив, що хоча причинно-наслідковий спосіб мислення працює досить добре стосовно неживого світу, «він нині мертвий в якості загальної філософії науки». Згідно з цим способом мислення одна причина може мати один певний наслідок, а один чинник породжує інший чинник. Між тим, існують системні й організмичні зміни, які припускають, що будь-який поодинокий стимул здатний змінити весь організм і цей змінений організм обумовить зміни у поведженні стосовно всіх боків життя. Так, вивчення організаційної діяльності компанії Nonlinear Systems («Нелінійні системи»), проведене Мас-

лоу в 1965 році, показало, що позитивні результати там були обумовлені саме кліматом, творчою атмосферою. «При цьому, – пише Маслоу, – я не міг виділити яку-небудь одну головну причину, протиставивши її іншим. Була присутня загальна свобода, розлита в атмосфері, цілісна, глобальна, а не щось часткове, окреме, що робиться по вівторках» [5, с. 91].

Більша частина закономірностей, встановлених у психології (так само, як і в інших науках), є результатом номотетичного, тобто лінійного підходу. Це особливо помітно в психодіагностиці, в якій є поняття «норми», і все, що їй не відповідає, розглядається як помилка. Правда, робляться спроби визначити кількість помилок, обумовлених впливом середовища, особистості експериментатора, станом випробовуваного на момент обстеження й іншими чинниками. І хоча ці дослідження ґрунтуються по суті на лінійній концепції, такий підхід дозволяє вивчити більше складних взаємодій, що стоять за отриманими випробовуваними балами.

Номотетичний підхід і такі його похідні, як експериментальний та статистичний методи, свого часу піддавали критиці К.-Г. Юнг. Юнг писав, що експериментальний метод дослідження спрямований на визначення регулярних подій, які можна повторювати. Відповідно, унікальні або рідкісні події до уваги не беруться. Статистична теорія виводить ідеальну середню величину, і вона цілком істинна, тільки в житті справи йдуть не завжди відповідно до неї, – зауважує Юнг. «Наприклад, – пише Юнг, – якщо я вчислю вагу кожного камінчика на покритому галькою пляжі і отримаю середню вагу в п'ять унцій, то будь-кого, хто на підставі моїх досліджень вирішить, що зможе з першої спроби підібрати камінчик вагою в п'ять унцій, чекає серйозне розчаруван-

ня. Може трапитися так, що він так і не знайде камінчика вагою точно в п'ять унцій. Статистичний метод показує нам факти у світлі ідеальної середньої величини, але не дає нам уявлення про їх емпіричну реальність. Між тим відмінною рисою факту є його індивідуальність. Грубо кажучи, реальна картина складається тільки з виключень з правила і, відповідно, в абсолютній реальності повністю панує неправильність» [6, с. 56]. (Отже, таку вимогу, як «надійність», що висувається до психодіагностичних методик і припускає стабільність результатів при повторних обстеженнях, можна трактувати як нечутливість тесту до змін).

Зрозуміло, що номотетичний підхід будується на розумінні психічних феноменів як лінійних систем. Виникає питання: чи можливе вивчення психологічних явищ з позицій теорії відкритих нелінійних (диссипативних) складних динамічних систем? Такі спроби мали місце ще до появи терміна «синергетика», який у 1977 р. запропонував німецький фізик-теоретик Г. Хакен [7]. І хоча синергетика трактується як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, використання її понятійного апарату в гуманітарних науках, як уже згадувалося, часто називають «псевдо-синергетикою». Проте основна риса синергетичного підходу з огляду на його смисл – це розгляд динаміки будь-яких нелінійних (незворотніх) процесів і виникнення принципових новацій. Методологія синергетики дозволяє поглянути на багато психологічних феноменів по-новому, хоча найчастіше без використання такого математичного апарату, який використовується в точних науках. Необхідними для більш глибокого розуміння психологічних явищ є, на наш погляд, такі поняття синергетики, як система, взаємодія, самоорганізація (саморозвиток), точка біфуркації (стан

максимальної нестійкості системи, в якому вона стає дуже чутливою навіть до щонайменших впливів; точка трансформації системи), атрактор (конкретний чинник, який впорядковує систему; «точка тяжіння», що визначає напрям, траєкторію розвитку системи).

Формулювання цілей статті

Мета статті – дослідити можливості вивчення психологічних явищ у контексті теорій систем з огляду на переваги та обмеження такого вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Методологічні настанови синергетичного підходу можна вглядіти у багатьох психологічних концепціях. У концепції інтелекту Ж. Піаже інтелект розуміється в широкому сенсі як вища форма адаптації, як свого роду «поведінка», що виникає внаслідок порушення рівноваги організму з середовищем і появи потреби у її відновленні. Піаже визначає інтелект як систему життєво важливих активних операцій; як форму когнітивної структуризації стосунків між середовищем і організмом [8, с. 64-65] і розглядає його з трьох поглядів: біологічного, логічного і психологічного, виділяючи для кожного свій аспект або предмет дослідження одного і того ж. «Міжнародний центр генетичної епістемології», створений Піаже (1955 р.), був покликаний, виходячи з результатів експериментальних психологічних досліджень, розробляти загальні питання методології і теорії пізнання, застосовуючи методи сучасної логіки та математики (булеву алгебру, теорію груп, теорію графів, теорію ігор й інші) [8, с. 24]. На думку деяких психологів, Піаже – представник синтетичного (тобто нелінійного?) підходу до дослідження психіки [8, с. 26].

Ідея взаємодії багатьох змінних як причин появи психологічних феноме-

нів, не обумовлених простим підсумовуванням впливу окремих чинників, була висловлена Л. С. Виготським стосовно психічного розвитку. Так, він вважав, що психологічний розвиток дитини полягає не стільки у розвиткові та вдосконаленні окремих функцій, скільки в зміні міжфункціональних зв'язків і взаємовідношень, у залежності від яких відбувається розвиток кожної окремої психологічної функції. Свідомість, – писав Виготський, – розвивається як ціле, змінюючи з кожним новим етапом свою внутрішню будову і зв'язок частин, а не як сума певних змін, що відбуваються в розвитку кожної окремої функції [9, с. 242]. Близькі до концептів синергетики запропоновані Виготським поняття «зона найближчого розвитку» (розбіжність між рівнем актуального розвитку дитини і рівнем, якого досягає дитина у взаємодії з дорослим) та «сензитивний період» (період особливої чутливості суб'єкта до певних впливів, що є по суті аналогічним поняттю «точка біфуркації», коли певні впливи змінюють увесь хід розвитку) [9, с. 277-278].

Синергетичний підхід привносить дещо нове у розуміння традиційних психологічних категорій. Так, С. Д. Максименко дає таке визначення особистості: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [10, с.5]. Максименко виділяє такі ознаки особистості, як цілісність (інтегрована єдність трьох витоків існування особистості: біологічного, соціального, духовного), активність, незавершеність (саморух, саморозвиток, самовизначення), унікальність та відкритість, які добре узгоджуються з постулатами теорій відкритих нелінійних складних динамічних систем. У деяких дослідженнях

робляться спроби експериментально дослідити взаємодію соціальних (зовнішніх) та психологічних (внутрішніх) чинників у генезі виникнення певних психологічних явищ. Так, О. П. Єрмолаєва дослідила процес соціогенної інверсії ціннісних орієнтацій професіонала, що призводить до втрати адекватних соціальному призначенню професії мотивів професійної діяльності, формуванню позиції особистої непричетності й ментальної неприналежності до соціально-прийнятних стандартів поведінки професіонала [11; 12; 13].

Спроба дослідити процес професійного становлення особистості працівника правоохоронних органів з огляду на методологічні засади синергетики була зроблена у нашому дослідженні. Згідно із запропонованою нами концепцією професійного становлення особистості, в основі детермінації цього процесу лежить соціальна ситуація професійного становлення, яка включає соціально-психологічні та індивідуально-психологічні складові. До соціально-психологічних належать стандарти фахової поведінки, що відповідають соціальному призначенню професії, і реальні норми поведінки професіоналів, що склалися у професійному середовищі. Останні, навіть якщо вони не відповідають нормам номінальним, починають сприйматися членами суспільства як такі, що фактично регулюють поведінку фахівців у даному суспільстві. Образ типового професіонала, домінуючий у суспільній свідомості, чинить вплив на професійне становлення майбутнього професіонала, починаючи з моменту вибору професії. Реальні особливості фахової діяльності також можуть відрізнятися від ідеальних або номінальних.

До чинників внутрішньо-психологічних належать наявна в індивіда імпліцитна теорія особистості професіонала, що виявляється в його уявленнях

про належну і неналежну, прийнятну й неприйнятну поведінку професіоналів, уявлення про реальні особливості професійної діяльності фахівців даної

галузі праці та емоційне ставлення до професії. (Концептуальна модель професійного становлення особистості представлена на рис. 1).

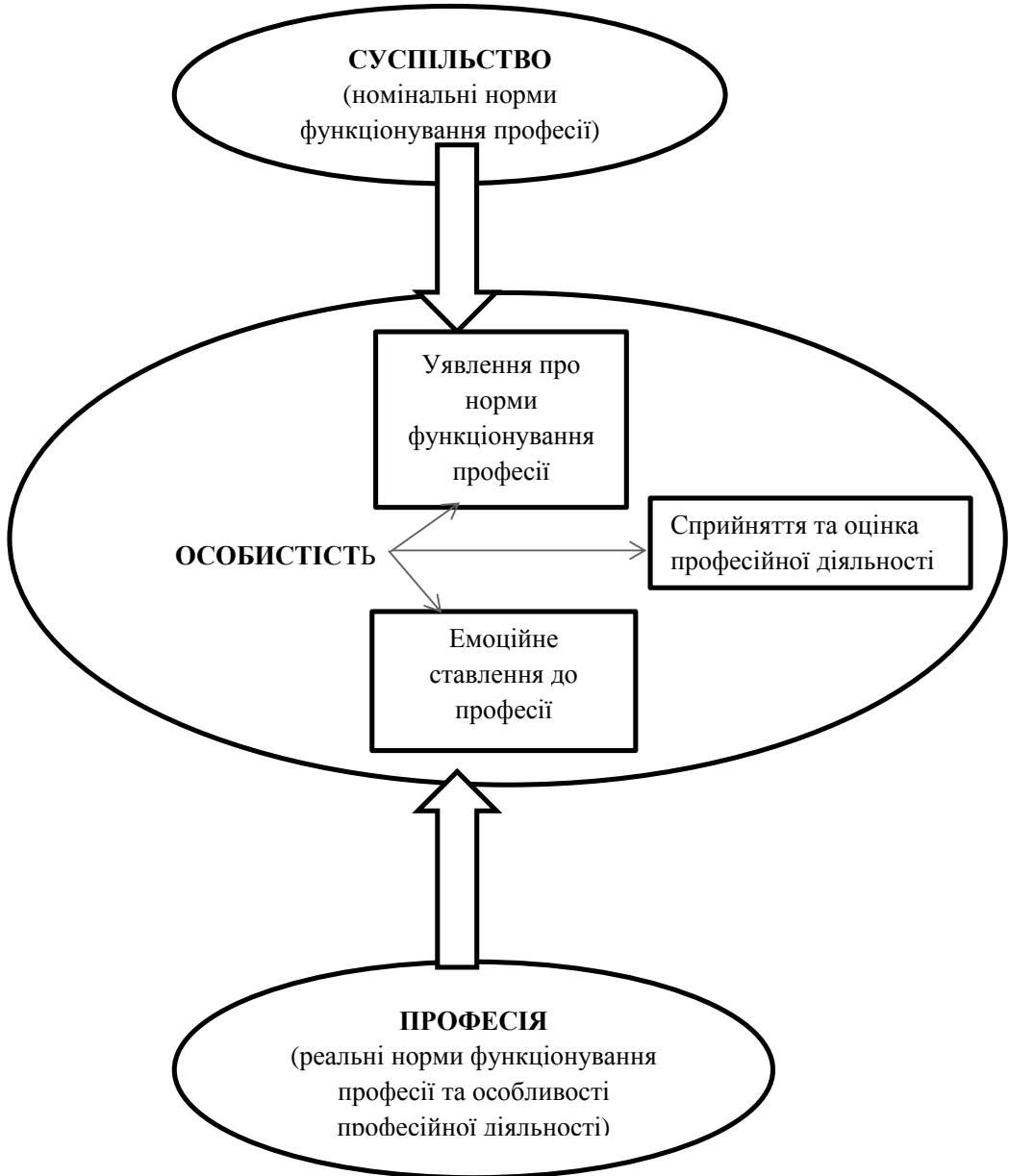

Рис. 1. Концептуальна модель професійного становлення особистості

Одним з положень нашої гіпотези було припущення про те, що точкою біфуркації у професійному становленні особистості є внутрішній конфлікт, характер вирішення якого визначає подальшу траєкторію професійного становлення людини (по «низхідній» або «висхідній»). Кожна з зазначених складових професійного становлення досліджувалася окремо, але оскільки напрям змін цих складових у піддослідних мав, з огляду на їхній психологічний зміст, однаковий характер, прогноз стосовно професійного становлення особистості став можливим [14]. Хоча не вдалося визначити «одиначку взаємодії» складових зовнішнього і внутрішнього характеру, було доведено, що особливості їхньої взаємодії зумовлюють певний тип «випадіння на атрактор» (тобто напрям професійного становлення особистості, під яким ми розуміємо настанову на професійне самовдосконалення або на відмову від професії). Вважаємо, що синергетичний підхід до вивчення особливостей професійного становлення особистості правоохоронців себе виправдав.

Література

1. Melchert Timoty P. Foundations of Professional Psychology. The End of Theoretical Orientations and the Emergence of the Biopsychosocial Approach. Milwaukee, Marquette University. 2011. P. 57-72.
2. Л. фон Берталанфи . Общая теория систем: критический обзор. В сборнике переводов Исследования по общей теории систем. М.: Прогресс, 1969. С.23-82.
3. Крылов В. Ю. Психосинергетика как возможная новая парадигма психологической науки / В. Ю. Крылов. *Психологический журнал*. 1998. Т. 19. № 3. С. 56–62.
4. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. М.: Медицина, 1975. С. 17-59.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ.]. – [2-е изд., испр.] – Москва: Смысл: Альпина нон-фикшн, 2011. 496 с.
6. Юнг К. Г. Синхрония: акаузальный объединяющий принцип : [сб. ст. ; пер. англ. и нем.] / Карл Густав Юнг. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. 347 с.
7. Хакен Г. Синергетика / Хакен Г. ; Ю. Л. Климонтович, С. М. Осовец ; [пер. с англ.]. Москва: Мир, 1980. С. 5-11.
8. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребёнка. Логика и психология. Москва: Просвещение, 1969. 659 с.
9. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребёнка. Москва: Издательство АПН РСФСР, 1956 г. 517 с.

Висновки

Аналіз психологічних явищ з позицій теорії нелінійних динамічних систем або синергетики уможливує більш ґрунтовне розуміння їхньої сутності завдяки:

1) будові психічних явищ у контекст існування будь-яких явищ на планеті Земля;

2) наявності чіткої термінології, яка стосується як неживих, так і живих систем та дозволяє описати закономірності взаємодії елементів усередині цих систем і їхньої взаємодії з зовнішнім оточенням;

3) утвердженню єдності світової науки як єдиного цілого;

4) можливості чіткого розмежування методів якісного і кількісного аналізу та більш глибокого розуміння їхніх можливостей, переваг і недоліків;

5) стимулюванню пошукової активності стосовно нових підходів до аналізу психічних явищ та їхніх детермінант.

Отже, поняття загальної теорії складних нелінійних динамічних систем є важливими для психології насамперед на метатеоретичному рівні.

10. Максименко С.Д. Психологія особистості в системі юридичних координат // Актуальні проблеми юридичної психології. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 29-30 вересня 2006 р.). С. 5-9.

11. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность (статья первая) / Е. П. Ермолаева // *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 4. С. 51–59.

12. Ермолаева Е. П. Психология профессионального маргинала в социально значимых видах труда (статья вторая) / Е. П. Ермолаева // *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 5. С. 69–78.

13. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Ермолаева Е. П. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 347 с.

14. Малкова Т.М. Професійне становлення особистості (на прикладі вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ): монографія / Т.М. Малкова. Київ, 2012. 396 с.

Reference

1. Melchert, Timoty P. (2011), “Foundations of Professional Psychology. The End of Theoretical Orientations and the Emergence of the Biopsychosocial Approach”, Milwaukee, Marquette University, pp. 57-72.

2. L. von Bertalanffy, (1969), *Obshhaya teoriya sistem: kriticheskij obzor* [General system theory: a critical review], V sbornike perevodov Issledovaniya po obshhej teorii system, Progress, Moscow, Russia, pp.23-82.

3. Krylov, V. Yu. (1998), “Psychosynergetics as a possible new paradigm of psychological science”, *Psychological Journal*, vol. 19, No. 3, pp. 56–62.

4. Anokhin, P.K. (1975), *Ocherki po fiziologii funkczional'ny`kh sistem* [Essays on the physiology of functional systems], Medicine, Moscow, Russia, pp. 17-59.

5. Maslow, A. (2011), *Novye rubezhy chelovecheskoj pryrody* [New Frontiers in Human Nature], Smysl: Al'pyna non-fykshn, Moscow, Russia.

6. Jung, C. G. (2010), *Synkhroniya: akauzal'nyj ob'edyniauschyj pryntsy* [Synchrony: the acausal unifying principle], AST, Moscow, Russia.

7. Haken, G. Klimontovich, Yu. L. and Osovet, S. M (1980), *Synerhetyka* [Synergetics], Mir, Moscow, Russia, pp. 5-11.

8. Piaget, J. (1969), *Yzbrannye psykhologicheskiye trudy. Psykhologhiya yntellekta. Henezys chysla u rebionka. Lohyka y psykhologhiya* [Selected psychological works. Psychology of intelligence. Genesis of the number in a child. Logic and Psychology], Prosveschenye, Moscow, Russia.

9. Vyhotskyj, L.S. (1956), *Yzbrannye psykhologicheskiye yssledovaniya. Myshlenye y rech'. Problemy psykhologicheskoho razvytiya rebionka* [Selected psychological research. Thinking and Speech. Problems of the psychological development of the child], Publishing house APN RSFSR, Moscow, Russia.

10. Maksimenko, S.D. (2006), “Psychology of personality in the system of legal coordinates”, *Tezi dopovidej na Vseukrajins`kij naukovopraktichnij konferentsii* [Abstracts of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], *Aktual'ni problemi uridichnoji psihologii* [Actual problems of legal psychology], Kyiv, Ukraine, pp. 5-9.

11. Ermolaeva, E.P. (2001), “Professional identity and marginalism: concept and reality (article one)”, *Psychological journal*, Vol. 22, No. 4, pp. 51–59.

12. Ermolaeva, E.P. (2001), “Psychology of professional marginal in socially significant types of labor (second article)”, *Psychological journal*, 2001, Vol. 22, No. 5, pp. 69–78.

13. Ermolaeva, E. P. (2008), *Psykhologhiya sotsyal'noj realizatsyy professyonalna* [Psychology of the social realization of a professional], Yzd-vo «Ynstytut psykhologhyi RAN», Moscow, Russia.

14. Malkova, T.M. (2012), *Profesijne stanovlennia osobystosti (na prykladi vyschykh navchal'nykh zakladiv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav)* [Professional formation of personality (on the example of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs)], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2020 року

Особливості розробки та реалізації програми розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти

Сингаївська І.В.

Кандидат психологічних наук, доцент, директор ННІ психології,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: +38 (067)-978-97-98, e-mail: irinas@krok.edu.ua

ORCID: 0000-0001-6802-0081

Апішева А.Ш.

Старший викладач кафедри психології

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна

tel.: +38 (066)- 078-51-95, e-mail: amineta@krok.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1311-0255

Organizational and psychological factors which influence the managerial effectiveness: employees comprehension

Synhaiska I.V.

PhD (Psychological sciences), Associate Professor,

Director of the Academic and Scientific Institute of Psychology,

“KROK” University,

Kyiv, Tabirna str., 30-32, 03113, Ukraine

tel.: +38 (067)-978-97-98, e-mail: irinas@krok.edu.ua

ORCID: 0000-0001-6802-0081

Apisheva A.Sh.

Senior Lecturer at the Department of Psychology,

“KROK” University,

Kyiv, Tabirna str., 30-32, 03113, Ukraine

tel.: +38 (066)- 078-51-95, e-mail: amineta@krok.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1311-0255

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність дослідження розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти з урахуванням її психологічних особливостей. Проаналізовано дослідження науковцями проблеми розвитку організаційної культури закладу вищої освіти. Визначено основні напрями розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти з урахуванням її психологічних особливостей. До таких напрямів було віднесено наступні: типологічний; психолого-педагогічний; безпековий; іміджевий. Представлено програму сприяння розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти, яка складається з інформаційно-діагностичного, типолого-організаційного, психолого-педагогічного, безпекового та мотиваційно-комунікаційного розділів. Програма включає мету, перелік заходів, методи і суб'єкти реалізації заходів. Вибір заходів для конкретної кафедри зумовлюється характером визначених в результаті SWOT-аналізу завдань щодо розвитку її організаційної культури. Запропоновано впровадження психологічного супроводу розвитку організаційної культури кафедри, що передбачає наступні етапи: стратегічно-визначальний; діагностичний; планово-аналітичний; програмний, реалізаційно-контролюючий; коригуючий. На стратегічно-визначальному та діагностичному етапах відбувається реалізація заходів інформаційно-діагностичного розділу програми. На планово-аналітичному етапі психологічного супроводу на основі даних SWOT-аналізу відбувається розробка напрямів змін в організаційній культурі в контексті відповідності напрямів розвитку кафедри з урахуванням іміджевих показників кафедри. На програмному етапі психологічного супроводу здійснюються планування та розробка заходів типолого-організаційного, психолого-педагогічного, безпекового та мотиваційно-комунікаційного розділів програми розвитку організаційної культури кафедри. Впровадження програмних заходів здійснюється на реалізаційно-контролюючому етапі. Зворотний зв'язок, передбачений коригуючим етапом, передбачає розробку та подальше впровадження коригувальних заходів вдосконалення організаційної культури з урахуванням можливих змін для підвищення успішності діяльності кафедри.

Ключові слова: організаційна культура кафедри закладу вищої освіти, розвиток організаційної культури кафедри, програма розвитку організаційної культури.

Формул.: 0, рис.: 3, табл.: 0, бібл.: 5.

Annotation. The article substantiates the relevance of the study of the development of organizational culture of the department of a higher-educational institution taking into account its psychological features. The research into the issue of the development of organizational culture of a higher-educational institution by scientists has been analysed. The main directions of the development of organizational culture of the department of a higher-educational institution have been determined with its psychological features in mind. The following directions of the development were identified: typological; psychological-pedagogical; safety-related; image-related. The program of assistance to the development of organizational culture of the department of a higher-educational institution is presented. It consists of information-diagnostic, typological-organizational, psychological-pedagogical, safety-related and motivational-communication sections. The program specifies the objective, enumeration of the measures, as well as the methods and subjects of the implementation of these measures. The choice of activities for a particular department is determined by the nature of the tasks regarding the development of its organizational culture identified as a result of SWOT-analysis. The proposed introduction of psychological support for the development of organizational culture of the department, which includes the following steps: strategically-defining; diagnostic; planning and analytical; software, implementation and controlling; corrective. The scientific novelty and theoretical significance of the study lies in the fact that for the first time a theoretical model was developed for the study of the psychological charac-

teristics of the organizational culture of the department of a higher educational institution, which provides for an analysis of the internal and external environment of the department and allows you to determine the direction of further development in order to improve the competitiveness of the university; clarified the definition of organizational culture of the department of higher education; an insight into the psychological characteristics of the organizational culture of a higher educational institution in the context of the psychological safety of the subjects of the educational process; The use of SWOT-analysis for planning the development of the organizational culture of the department of higher education was further developed; proposed a program to promote the development of organizational culture of the department of higher education.

Key words: *organizational culture of the department of higher education, planning directions for the development of organizational culture of the department, the program of development of organizational culture.*

Formulas: 0, Fig.: 3, Tab.: 0, Bibl.: 5.

Постановка проблеми

Успішність адаптації закладу вищої освіти до стрімкої зміни зовнішніх умов тісно пов'язана з внутрішніми змінами освітнього середовища закладу вищої освіти і залежить від того, наскільки успішно його організаційна культура реагує на виклики зовнішнього середовища. Планування та реалізація розвитку закладу вищої освіти та його підрозділів визначаються відповідно до соціальної місії закладу вищої освіти, успішність здійснення якої значною мірою залежить від розвитку організаційної культури.

Системоутворюючим компонентом організаційної культури закладу вищої освіти є організаційна культура кафедри. Тому проблема розробки та реалізації програми розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти досить актуальна. Успішність реалізації розвитку закладу вищої освіти залежить від ступеня реалізації розвитку його кафедр. Виходячи з цілей, що постають перед закладом вищої освіти, його основної місії та місії кафедри, – передумовою реалізації розвитку кафедри виступає розвиток її організаційної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукової літератури свідчить, що в багатьох дослідженнях організа-

ційна культура навчальних закладів розглядається в контексті підвищення ефективності управління навчальним закладом (Р.М. Гайнутдінов, Н.Є. Завацька, Г.І. Мальцева, М.М. Поташник, О.Б. Томілін, Ю.В. Радченко, Ж.В. Серкіс, С.М. Фазульянова, А.М. Шевченко та ін.). Ряд наукових праць присвячено дослідженню особливостей організаційної культури закладу вищої освіти загалом і академічної групи зокрема в контексті формування психологічної готовності студентів до роботи на підприємстві (Л.М. Захарова), вдосконалення професійно-освітнього середовища (В.І. Гордієнко), соціально-психологічних чинників формування організаційної культури студентів закладу вищої освіти (О.О. Мітічкіна), моделі системи виховання студентів на основі організаційної культури закладу вищої освіти (М.В. Ніколаєв). Організаційна культура розглядається як чинник становлення професійної ідентичності студентів (О.В. Іщук), вивчається в контексті соціально-психологічного клімату в колективі (С.В. Мискін), розвитку психологічної культури викладача технічного університету (О.В. Винославська), інноваційного інструменту роботи з персоналом для удосконалення діяльності вищого навчального закладу (І.В. Сингаївська), формування позитивного іміджу викладача вищої школи

(Л.Ю. Донська, О. В. Шликова), використання PR-технологій для створення позитивного іміджу навчального закладу (Д.А. Горбаткін, Е.О. Измайлова, А.О. Кононенко та ін.).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Системоутворюючим компонентом організаційної культури закладу вищої освіти виступає *організаційна культура кафедри*, яка є простором професійного розвитку викладача. Вона обумовлює як професійне зростання викладачів, так і успішне професійне становлення майбутніх фахівців. Розвиток організаційної культури передбачає впровадження певних змін в освітньому середовищі, що супроводжується можливим виникненням психологічної напруженості та порушенням психологічної безпеки суб'єктів освітнього процесу. Організаційна культура має сприяти психологічній безпеці суб'єктів освітнього середовища закладу вищої освіти.

У той же час, проблема розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти не знайшла глибокого висвітлення у виконаних дослідженнях. Важливість і недостатня розробленість проблеми розвитку організаційної культури кафедри, як базового підрозділу закладу вищої освіти, який забезпечує підготовку фахівців, що значною мірою впливає на підвищення конкурентоздатності вишу, а також сприяє реалізації педагогічного та науково-дослідницького потенціалу кафедри для підвищення успішності її діяльності зумовили нашу увагу до цієї проблеми.

Формулювання цілей статті

Цілі статті – описати особливості розробки та реалізації програми розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Організаційна культура закладу вищої освіти є інтегральним утворенням, що складається з організаційної культури його підрозділів (факультетів, кафедр), кожна з яких є результатом взаємопроникнення організаційної культури науково-педагогічних колективів (внутрішнього середовища кафедри) та студентського середовища (безпосереднього зовнішнього середовища кафедри) в процесі психолого-педагогічної взаємодії. *Організаційна культура кафедри вищого навчального закладу* – це система існуючих на рівні групової й індивідуальної свідомості працівників базових уявлень щодо місії, цінностей, норм та правил поведінки, що визначає характер професійної взаємодії в педагогічному колективі та психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів. Розвиток організаційної культури сприяє професійному зростанню викладачів, успішному професійному становленню студентів, підтримці психологічної безпеки працівників, забезпеченню позитивного іміджу та успішності діяльності кафедри.

Планування напрямів розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти має здійснюватись з урахуванням її психологічних особливостей та в контексті розвитку закладу освіти загалом. У виборі напрямів розвитку організаційної культури кафедри важливою є ідентифікація кафедр за характером діяльності та місцем у педагогічному процесі підготовки фахівців. За цими ознаками кафедри можна класифікувати як випускові, тобто ті, професійна діяльність яких спрямована на підготовку фахівців за окремими спеціальностями, та невипускові кафедри, які спеціалізуються на викладанні певних дисциплін для всіх факультетів та спеціальностей.

На початку вибору напрямів розвитку організаційної культури кафедри досліджується організаційна культура кафедри. Для планування напрямів розвитку організаційної культури кафедри пропонується використовувати метод SWOT-аналізу. Цей метод застосовують для стратегічного планування в різних сферах, у тому числі в сфері освіти та післядипломної освіти [1].

Визначають сильні сторони (strengths) – внутрішні можливості (навички, потенціал) чи ресурс, що можуть зумовити формування конкурентної переваги організації; слабкі сторони (weaknesses) – види діяльності, які організація здійснює не досить добре, або ресурси, підсистеми потенціалу, що неправильно використовуються; можливості (opportunities) – є сукупністю чинників, що переважно позитивно впливають на діяльність організації, а також альтернатив, що їх може використати організація для досягнення стратегічних цілей (результатів); загрози (threats) – сукупність чинників, що переважно негативно впливають на діяльність організації: умови та будь-які процеси або явища, що перешкоджають руху організації у напрямку досягнення її місії та цілей [2, с. 144].

Застосування методу SWOT-аналізу передбачає вивчення внутрішнього (мікро-рівень) та зовнішнього середовища кафедри (мезо- та макро-рівні) [3]. Результати SWOT-аналізу дають підставу для прийняття управлінських рішень щодо розробки основних напрямів розвитку організаційної культури кафедри та розробки програми розвитку організаційної культури кафедри в контексті основних видів діяльності.

Однією із умов підвищення успішності діяльності кафедри є необхідність прогнозування змін в зовнішньому середовищі кафедри та управління змінами у внутрішньому середовищі через

систему цінностей, зокрема в організаційній культурі [4]. Такі зміни будемо розглядати як прояв попереджувальної активності та ідентифікуємо як розвиток.

Об'єктивні результати успішності діяльності кафедр оцінюються за системою показників, яка дозволяє визначати рейтинг кафедри. Рейтинг кафедри опосередковано відображує рівень досягнення цілей університету. Тому першим кроком планування напрямів розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти є визначення рейтингу діяльності кафедри. Зважаючи на те, що показники успішності діяльності кафедри опосередковано відображують характер її організаційної культури та її потенціал, припускаємо, що високий рейтинг кафедри свідчить про те, що організаційна культура кафедри сприяє досягненню цілей, поставлених перед кафедрою.

Наступним кроком у визначенні напрямів розвитку організаційної культури є аналіз внутрішніх психологічних особливостей кафедри (мікро-рівень), що впливають на розвиток організаційної культури.

Серед показників внутрішнього середовища пропонується розглядати:

- особливості управління завідувача працівниками кафедри;
- психологічні особливості організаційної взаємодії працівників кафедри;
- соціально-психологічну внутрішню напруженість працівників;
- психічні стани працівників, що виникають в процесі психолого-педагогічної взаємодії зі студентами.

Для успішного подолання загроз для кафедри, що виникають у зовнішньому середовищі, та максимального використання можливостей, що з'явилися, необхідно не тільки своєчасно їх виявляти, але й мати відповідний науково-педагогічний потенціал. Одним з мето-

дів об'єктивного оцінювання науково-педагогічного потенціалу є вимірювання рейтингу науково-педагогічного працівника.

Далі перейдемо до наступного етапу нашого дослідження, а саме визначення *основних напрямів розвитку організаційної культури кафедри*. Напрями розвитку організаційної культури мають забезпечувати зміну системи існуючих на рівні групової й індивідуальної свідомості працівників базових уявлень щодо місії, цінностей, норм та правил поведінки, що можливо лише через зміну характеру професійної взаємодії в педагогічному колективі, психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Проведені дослідження дозволили визначити *основні напрями розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти* з урахуванням її психологічних особливостей. До таких напрямів нами було віднесено наступні: типологічний; психолого-педагогічний; безпековий; іміджевий.

Типологічний напрям стосується вивчення та вдосконалення характеру управління завідувача працівниками кафедри та особливостей організаційної взаємодії працівників кафедри.

Психолого-педагогічний напрям стосується виконання основної місії кафедри закладу вищої освіти передбачає вивчення та покращення показників результативності психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Безпековий напрям стосується усунення загроз психологічній безпеці працівників, що передбачає вивчення соціально-психологічної внутрішньої напруженості в педагогічному колективі та особливостей прояву психічних станів працівників, що виникають в процесі психолого-педагогічної взаємодії зі студентами.

Іміджевий напрям стосується під-

тримки позитивного іміджу кафедри, що передбачає вивчення взаємодії кафедри з зовнішнім середовищем поза межами закладу вищої освіти, а саме: імідж кафедри, імідж закладу вищої освіти, попит на фахівців-випускників, працевлаштування фахівців-випускників.

Визначення напрямів розвитку організаційної культури кафедри здійснюється з урахуванням особливостей діяльності кафедри та її місця у педагогічному процесі. Необхідно підкреслити, що організаційна культура кожної кафедри є унікальною, отже й напрями її розвитку теж будуть унікальними.

Конкретні заходи та способи реалізації напрямів визначаються у відповідній програмі розвитку організаційної культури. Для планування напрямів, розробки та реалізації програми розвитку пропонується здійснювати *психологічний супровід розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти*, який передбачає наступні етапи.

I. *Стратегічно-визначальний*. Визначення місії, цілей, завдань кафедри вищого навчального закладу з урахуванням специфіки кафедри за характером діяльності та місцем кафедри у педагогічному процесі підготовки фахівців.

II. *Діагностичний*. Дослідження внутрішнього середовища організаційної культури кафедри передбачає діагностику і аналіз існуючої організаційної культури кафедри, психічних станів працівників під час виконання основних видів діяльності. Дослідження зовнішнього середовища передбачає оцінювання успішності діяльності кафедри, аналіз якісних характеристик психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів в процесі навчально-виховної і науково-дослідницької діяльності.

III. *Планово-аналітичний*. З'ясування проблем щодо розвитку організаційної культури кафедри на основі вивчення внутрішнього та зовнішнього (як в

межах, так і поза межами закладу вищої освіти) середовища кафедри та виявлення протиріч. Планування напрямів розвитку організаційної культури кафедри з урахуванням сильних та слабких сторін, які притаманні кафедрі, а також можливостей і загроз, що можуть виникнути у зовнішньому середовищі.

IV. Програмний. Розробка програми розвитку організаційної культури кафедри, побудованої на «дереві цілей», що містить конкретні оперативні дії, вибір яких для конкретної кафедри обумовлений характером виявлених проблем щодо розвитку її організаційної культури.

V. Реалізаційно-контролюючий. Реалізація розробленої програми на базі системи мотивації працівників кафедри до змін в організаційній культурі з налагодженням відповідної прозорої вертикальної (завідувач-працівники) і горизонтальної (працівники-працівники) системи комунікації та контролю.

VI. Коригуючий. Розробка та впровадження заходів з підвищення успішності діяльності кафедри та коригуючих заходів з удосконалення організаційної культури кафедри на основі зворотного зв'язку.

Програма сприяння розвитку організаційної культури має бути зорієнтована на досягнення поставленої перед кафедрою мети. Передусім, ця мета полягає у підвищенні професійного рівня викладачів та успішному професійному становленні студентів, як майбутніх фахівців. Необхідною умовою реалізації цього процесу є організація ефективної психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Спрямованість змін та розвитку організаційних культур кафедр залежить від низки зовнішніх та внутрішніх чинників і може носити багатоваріантний характер. Тому для кожної кафедри слід розробляти окрему програму розвитку організаційної культури. На

основі цієї програми нами пропонується модель розробки та реалізації програми розвитку організаційної культури кафедри, що складається з *інформаційно-діагностичного, типолого-організаційного, психолого-педагогічного, безпекового та мотиваційно-комунікаційного* розділів (рис. 1).

Важливою проблемою є стимулювання розвитку організаційної культури кафедри в контексті основних напрямів організаційного розвитку. Керівники державних установ, зокрема, завідувачі кафедр закладу вищої освіти, усвідомлюючи необхідність змін в організаційній культурі, впроваджують їх, переважно покладаючись на свій власний досвід, потреби та інтуїцію. Прийняття рішень керівником може гальмуватись через протиріччя між необхідністю впровадження організаційно-культурних змін і реальними можливостями. Отже існує потреба як у визначенні напрямів організаційного розвитку підрозділів закладу вищої освіти, зокрема, кафедр, так і потреба в стимулюванні розвитку їх організаційної культури, що спирається на здобутки організаційної психології та супроводжується організаційними психологами.

Програма розвитку організаційної культури кафедри – це цільовий документ, який спрямований на вдосконалення та розвиток організаційної культури. В ній мають бути чітко визначені терміни виконання, необхідні ресурси та відповідальні особи. Цілі програми мають бути конкретними, а результати вимірювальними. У програмах може бути декілька варіантів реалізації, оскільки динамічні зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищах мають ймовірнісний характер і не піддаються прогнозуванню з 100%-ю вірогідністю. Успіх виконання програми залежить від чіткості поставлених цілей і повноцінного програмного за-

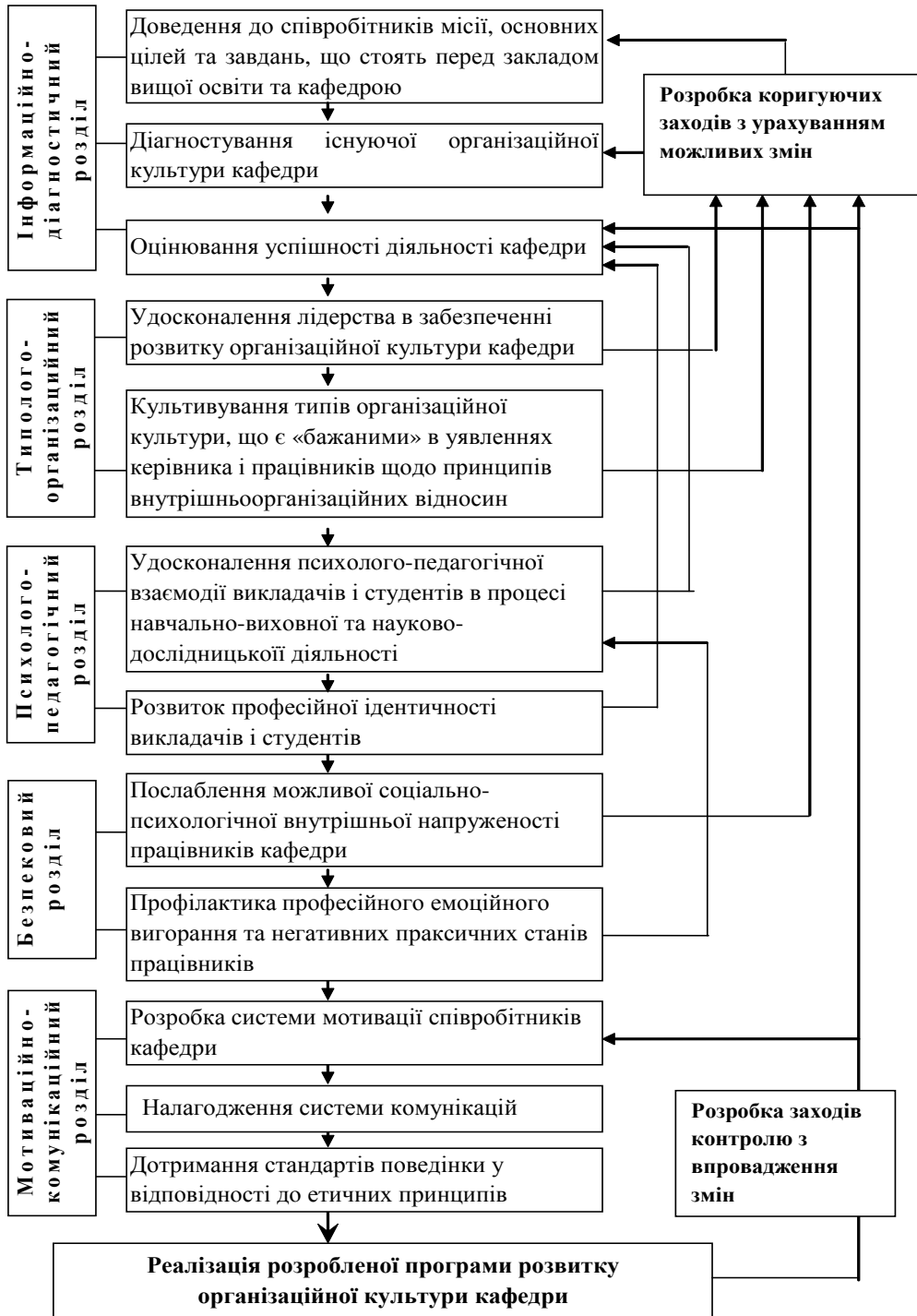

Рис. 1. Модель розробки та реалізації програми розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти

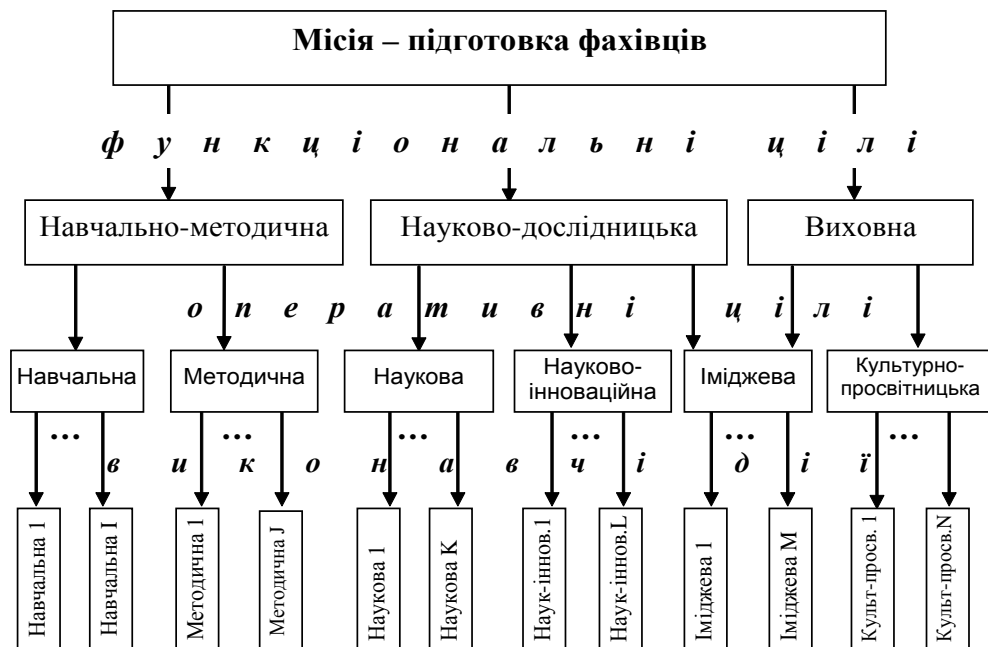
безпечення. Тому, перш ніж розробити програму розвитку організаційної культури кафедри, необхідно визначити головні проблеми й цілі розвитку закладу вищої освіти в цілому та кафедр зокрема. Для цього необхідно побудувати так зване «дерево цілей», яке незважаючи на загальні принципи побудови, мусить мати для кожної кафедри індивідуальний характер, що враховує особливості внутрішнього і зовнішнього середовища організаційної культури на макро-, мезо- і мікро-рівнях (рис. 2).

Функціональні та оперативні цілі обумовлюють певні виконавчі дії, причому мета нижчого рівня витікає з мети вищого рівня.

Розробка програми розвитку організаційної культури має здійснюватись з урахуванням значень показників внутрішнього і зовнішнього середовища, що визначають успішність діяльності

кафедри. Нами були визначені та згруповані показники організаційної культури внутрішнього і зовнішнього середовища кафедри. У програмі мають бути передбачені: доведення до відома працівників головних цілей, стратегічних цінностей, норм та правил поведінки у закладу вищої освіти та підтримки психологічної безпеки працівників, покращення умов праці, налагодження системи комунікацій, розробка етичного кодексу та стандартів поведінки згідно нього.

Розробка програми заходів з розвитку організаційної культури кафедри має здійснюватись в контексті етичного кодексу. Даний кодекс встановлює загальні моральні принципи та правила етичної поведінки осіб, що навчаються і працюють в університеті, якими вони мають керуватись у своїй діяльності. Кодекс спрямований на створення в

де I, J, ..., N – кількість дій, обумовлених відповідними цілями

Рис. 2. Схема побудови «дерева цілей» кафедри закладу вищої освіти

університеті такого освітнього середовища, яке сприяє навчанню і роботі, прагненню до істини, обміну знаннями, впровадженню інновацій, інтелектуальному розвитку студентів і працівників, підтримці особливої університетської організаційної культури взаємовідносин, настанов та цінностей, дотримання яких представниками спільноти як в межах, так і поза межами університету. Кожен член університетської спільноти, дотримуючись норм даного Кодексу, робить свій внесок у розвиток всього університету, зміцнення його іміджу і ділової репутації.

У результаті узагальнення теоретичних та емпіричних досліджень, було розроблено програму розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти, яка наводиться нижче. Програма складається з п'яти розділів (інформаційно-діагностичного, типолого-організаційного, психолого-педагогічного, безпекового, мотиваційно-комунікаційного), для кожного з яких визначено мету заходів, що входять до розділу, методи і суб'єкти реалізації заходів.

Програма сприяння розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти

I. Інформаційно-діагностичний розділ

Мета заходів: збір інформації та діагностування організаційної культури кафедри для визначення її психологічних особливостей.

Захід 1. Доведення до працівників місії, основних цілей та завдань, що стоять перед закладом вищої освіти та кафедрою.

Реалізація заходу:

– Проведення інтерв'ю з завідувачем кафедри щодо значення психологічних чинників, що впливають на успішність діяльності кафедри.

– Ознайомлення та обговорення з працівниками місії та стратегічних цілей закладу вищої освіти та визначення міри усвідомлення працівниками основних завдань, що стоять перед кафедрою.

– Оцінювання ставлення працівників до виконання місії та досягнення цілей закладу вищої освіти та кафедри, дотримання цінностей, норм та правил поведінки, етичних стандартів, стилю та процедур прийняття рішень.

Методи реалізації заходу: обговорення на засіданні кафедри, бесіда, інтерв'ю.

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри, працівники.

Захід 2. Діагностування існуючої організаційної культури кафедри.

Реалізація заходу:

– Винесення на засідання кафедри питання щодо концептуальних засад психологічного супроводу змін в організаційній культурі кафедри.

– Визначення складових організаційної культури, що відображують ставлення працівників до можливих напрямів розвитку кафедри.

– Діагностування та аналіз характеру розбіжностей між «існуючими» і «бажаними» значеннями показників організаційної культури.

Методи реалізації заходу: обговорення на засіданні кафедри, бесіда, інтерв'ю, анкетування.

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри, працівники.

Захід 3. Оцінювання успішності діяльності кафедри.

Реалізація заходу:

– Оцінювання об'єктивної успішності діяльності кафедри з урахуванням характеристики її діяльності в педагогічному процесі.

– Дослідження латентної успішності діяльності кафедри з урахуванням характеристики її діяльності в педагогічному процесі.

– На основі сумісного аналізу показників внутрішнього і зовнішнього (як в межах, так і поза межами закладу вищої освіти) середовища кафедри визначення необхідних змін в організаційній культурі кафедри.

Методи реалізації заходу: згідно запропонованої методики (SWOT-аналіз).

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри, працівники та студенти, що спеціалізуються на кафедрі.

II. Типолого-організаційний розділ

Мета заходів: удосконалення характеру управління завідувача працівниками кафедри та особливостей організаційної взаємодії працівників кафедри.

Захід 1. Забезпечення розвитку організаційної культури кафедри шляхом культивування лідерських якостей керівника і працівників кафедри

– *Реалізаційні заходи:*

– Дослідження та аналіз стилю лідерства завідувача кафедри.

– Ініціювання та впровадження завідувачем кафедри інноваційних змін в діяльність кафедри.

– Розвиток самолідерства завідувача та працівників кафедри.

Методи реалізації заходу: консультативна програма.

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри та працівники.

Захід 2. Стимулювання розвитку організаційної культури кафедри відповідно до типів, які є «бажаними» в уявленнях керівника і працівників щодо стратегічної мети кафедри, критеріїв успіху діяльності.

– *Реалізаційні заходи:*

– Стимулювання дотримання принципів внутрішньоорганізаційних відносин, які є «бажаними» в уявленнях завідувача і працівників.

– Взаємообмін об'єднувальними цінностями організаційної культури кафедри між завідувачем кафедри та працівниками.

– Створення команди з працівників кафедри як колективного суб'єкту інновацій в системі освіти.

Методи реалізації заходів: система тренінгових занять.

Суб'єкти реалізації заходів: завідувач кафедри та працівники.

III. Психолого-педагогічний розділ

Мета заходів: Удосконалення психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Захід 1. Осучаснення змістовної складової навчального процесу з метою активізації психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів.

Реалізація заходу:

– Стимулювання зацікавленості студентів в науково-дослідній роботі.

– Створення умов для плідної співпраці науковців і викладачів кафедр зі студентами в процесі підготовки курсових та дипломних робіт, проектів та магістерських дисертацій.

– Створення умов щодо позитивного впливу виробничої практики на ставлення студентів до обраного фаху.

– Розвиток у свідомості студентів уявлень щодо творчого характеру майбутньої професійної діяльності.

– Розвиток соціальної відповідальності майбутніх фахівців за результати своєї майбутньої професійної діяльності.

– Сприяння працевлаштуванню за обраним фахом.

– Розробка і проведення заходів щодо покращення іміджу кафедри.

Методи реалізації заходу: консультативна програма.

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри, працівники та студенти.

Захід 2. Розвиток професійної ідентичності викладачів і студентів у контексті передових тенденцій розвитку науки, техніки і технологій.

Реалізація заходу:

– Виявлення особливостей професійної ідентичності викладачів [5].

– Удосконалення змісту, структури і обсягів підготовки фахівців з урахуванням стану розвитку науки, технологій та виробництва.

– Інтеграція останніх досягнень науки в навчальні програми з метою підготовки фахівців, що будуть відповідати вимогам високотехнологічного ринку праці.

– Стимулювання налагодження та підтримки взаємозв'язків між підрозділами університету; створення міжкафедральних науково-дослідних груп, що займаються вирішенням спільних проектів.

– Збалансування обсягу науково-дослідної і навчально-педагогічної діяльності.

– Підвищення особистої педагогічної майстерності викладачів, надання працівникам можливостей підвищення кваліфікації.

Методи реалізації заходу: консультативна програма.

Суб'єкти реалізації заходу: вище керівництво та керівники структурних підрозділів, працівники, студенти.

IV. Безпековий розділ

Мета заходів: Підвищення сприятливості організаційної культури кафедри та поліпшення психічних станів працівників.

Захід 1. Послаблення можливої соціально-психологічної внутрішньої напруженості працівників кафедри.

Реалізація заходу:

– Аналіз можливої соціально-психологічної внутрішньої напруженості працівників кафедри через розбіжності в уявленнях працівників щодо «існуючого» та «бажаного» стану організаційної культури.

– Розробка заходів щодо сприяння психологічній безпеці в колективі.

Методи реалізації заходу: консультативна програма

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри та працівники.

Захід 2. Нівелювання можливих негативних психічних станів працівників під час виконання основних видів діяльності.

Реалізація заходу:

– Дослідження та аналіз проявів можливих негативних психічних станів працівників.

– Ознайомлення працівників з методами психічної саморегуляції для подолання негативних психічних станів.

– Профілактика можливих негативних психічних станів працівників.

Методи реалізації заходу: індивідуальна і групова програма для профілактики і подолання негативних психічних станів працівників кафедри.

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри та працівники.

V. Мотиваційно-комунікаційний розділ

Мета заходів: Приведення у відповідність системи мотивації, комунікації і стандартів поведінки працівників кафедри до змін в організаційній культурі.

Захід 1. Розробка системи мотивації працівників кафедри.

Реалізація заходу:

– Розробка та доведення до працівників кафедри критеріїв успіху, які вказують, як визначаються «переможці» і що саме буде винагороджуватись.

– Застосування кар'єроорієнтованої оцінки результатів праці, системи реєстрації досягнень окремих працівників.

– Надання можливостей просування на відповідальні посади в першу чергу працівників кафедри.

Методи реалізації заходу: консультативна програма.

Суб'єкти реалізації заходу: вище керівництво та керівники структурних підрозділів.

Захід 2. Вдосконалення системи комунікацій.

Реалізація заходу:

– Доведення до працівників конкретних інструкцій щодо технології здійснення цілей та завдань, що стоять перед кафедрою.

– Здійснення завідувачем кафедри постійного контролю за результатами діяльності та його безпосередній вплив на працівників з метою підвищення впевненості, що вони досягають поставлених перед ними цілей.

– Формування системи зворотного зв'язку у вертикальній (завідувач-працівники) та горизонтальній (працівники-працівники) ланках.

– Підвищення рівня інформованості працівників про стан справ на кафедрі, можливість участі працівників у заходах, що передбачають взаємодію з вищим керівництвом закладу вищої освіти.

– Інформування кожного викладача щодо оцінювання студентами результатів його праці.

– Удосконалення культури спілкування між працівниками, зі студентами та іншими контактними аудиторіями.

Методи реалізації заходу: консультативна програма.

Суб'єкти реалізації заходу: завідувач кафедри та працівники.

Захід 3. Дотримання стандартів поведінки відповідно до етичних принципів.

Реалізація заходу:

– Дотримання завідувачем кафедри і працівниками психологічного контракту як підтвердження готовності до етичних взаємовідносин.

– Доведення до працівників базових етичних правил внутрішніх службових відносин.

– Стимулювання щодо дотримання етичних правил взаємин з колегами і студентами.

– Вдосконалення виконання правил ведення ділової бесіди.

Методи реалізації заходу: система тренінгових занять.

Суб'єкти реалізації заходу: вище керівництво, керівники структурних підрозділів, працівники.

Слід підкреслити, що вибір заходів для кожної конкретної кафедри обумовлений характером проблем щодо розвитку її організаційної культури, виявлених на діагностичному етапі психологічного супроводу.

Зазначимо, що при розробці програми розвитку організаційної культури кафедри необхідно врахувати передумови, що склалися на момент розробки програми і впливають на розвиток організаційної культури кафедри. До таких передумов, можна віднести наступні:

– спрямованість завідувача кафедри на зміни;

– позитивне ставлення працівників до змінювання організаційної культури кафедри, яке передбачає усвідомлення ними соціально-психологічних закономірностей протікання тих чи інших процесів у контексті успішного вирішення конкретних організаційних завдань (освітніх та науково-дослідних): розвиток в собі певних індивідуально-психологічних якостей; перегляд етичних настановлень;

– гарантія захищеності з боку адміністрації, оскільки процес розвитку організаційної культури не обов'язково носить поступовий характер та бажаний результат досягається не завжди швидко;

– забезпечення відкритості результатів психологічних досліджень та інформованості працівників про перспективи організаційних змін.

У запропонованій програмі визначені конкретні дії, а саме: доведення до працівників місії, основних цілей та за-

вданий, що стоять перед закладу вищої освіти та кафедрою; діагностування існуючої організаційної культури кафедри; оцінювання успішності діяльності кафедри; удосконалення психолого-педагогічної взаємодії викладачів і студентів; удосконалення лідерства в забезпеченні розвитку організаційної культури кафедри; розвиток професійної ідентичності викладача як складової організаційної культури кафедри; послаблення можливої соціально-психологічної внутрішньої напруженості працівників

кафедри; нівелювання можливих негативних психічних станів працівників під час виконання основних видів діяльності; налагодження системи комунікацій; розробка системи мотивації працівників кафедри; дотримання стандартів поведінки згідно з етичними принципами, які сприяють розвитку організаційної культури кафедри за визначеними напрямками, стимулюють діяльність кафедри на досягнення поставлених цілей та забезпечують конкурентні переваги університету.

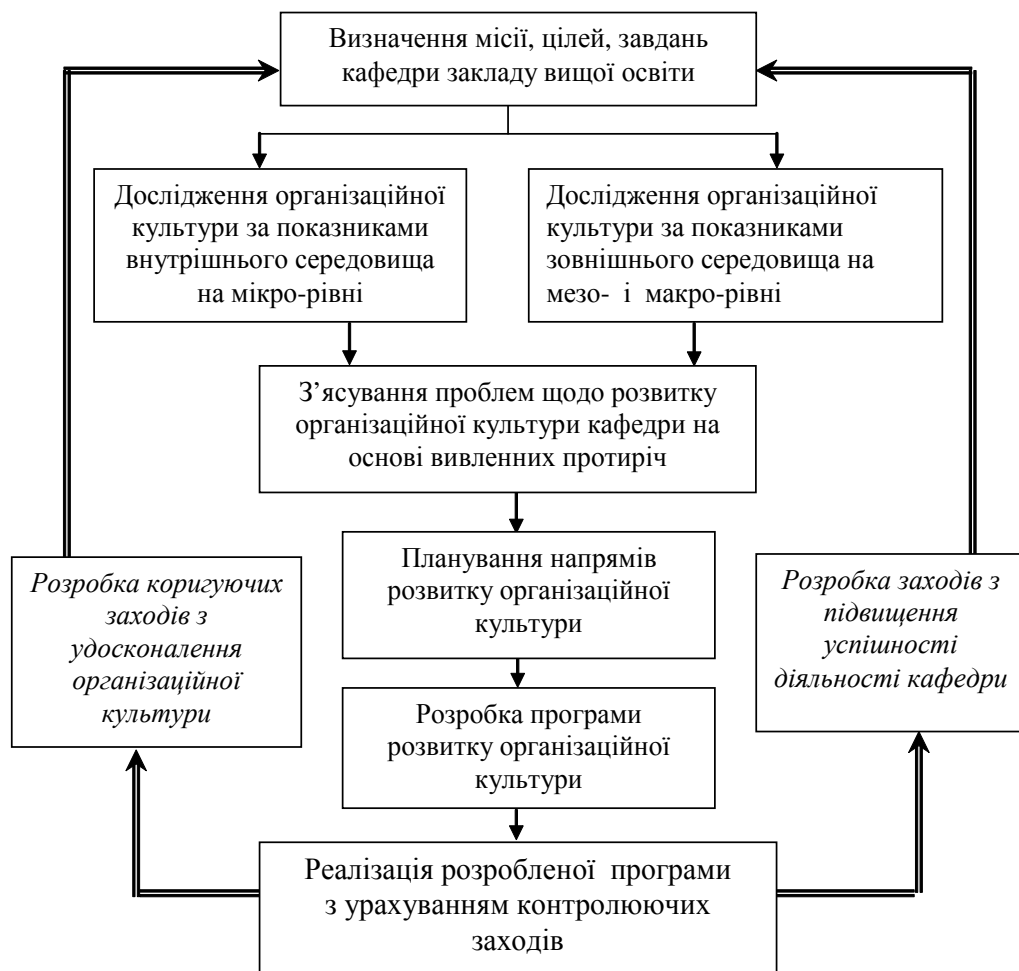

Рис. 3. Технологія розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти

Розроблені методичні підходи до визначення психологічних особливостей організаційної культури та психологічних показників успішності діяльності кафедри вищого навчального закладу виступають підґрунтям для планування напрямів розвитку організаційної культури кафедри.

Психологічний супровід розвитку організаційної культури, що передбачає планування напрямів, розробку та реалізацію програми розвитку кафедри закладу вищої освіти, здійснюється поетапно. Зокрема, визначені наступні етапи: *стратегічно-визначальний; діагностичний; планово-аналітичний; програмний, реалізаційно-контролюючий; коригуючий* (рис. 3).

На *стратегічно-визначальному та діагностичному* етапах психологічного супроводу впровадження технології розвитку організаційної культури кафедри вищого навчального закладу здійснюється реалізація заходів *інформаційно-діагностичного розділу* програми розвитку кафедри.

На *планово-аналітичному* етапі психологічного супроводу на основі даних SWOT-аналізу відбувається розробка напрямів змін в організаційній культурі в контексті відповідності напрямів розвитку кафедри з урахуванням як нинішнього, так і майбутнього стану розвитку науки, технологій та виробництва та *іміджевих* показників кафедри.

Планування та розробка заходів *типолого-організаційного, психолого-педагогічного, безпекового та мотиваційно-комунікаційного* розділів, що складають ядро програми розвитку організаційної культури кафедри, здійснюються на *програмному* етапі психологічного супроводу.

Власне впровадження програмних заходів здійснюється на *реалізаційно-контролюючому* етапі.

Зворотній зв'язок на *коригуючому*

етапі технології розвитку організаційної культури передбачає розробку та подальше впровадження *коригувальних* заходів вдосконалення організаційної культури з урахуванням можливих змін для підвищення успішності діяльності кафедри.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Для розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти пропонується технологія, що спрямована на вирішення можливих психологічних проблем, пов'язаних як з діяльністю й розвитком кафедри та закладу вищої освіти у цілому, так і з психологічними особливостями внутрішньокафедральних відносин.

Планування напрямів розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти базується на виконанні основної місії кафедри та її психологічних особливостях, виявлених на мікро- та мезо-рівні, зокрема, типологічних, безпекових і психолого-педагогічних. Необхідною умовою при виборі напрямів розвитку є урахування соціально-перцептивних та соціально-економічних особливостей макро-рівня.

Для забезпечення стійкого функціонування кафедри і закладу вищої освіти в цілому та їх розвитку в довгостроковій перспективі в якості інструменту вибору основних напрямів розвитку організаційної культури кафедри було запропоновано використання SWOT-аналізу, який передбачає визначення сильних і слабких сторін організаційної культури кафедри, а також прогнозування нових можливостей та обмежень (загроз), що можуть виникнути у майбутньому.

Визначено основні напрями розвитку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти з урахуванням її психологічних особливостей. Розроблена програма сприяння розви-

тку організаційної культури кафедри закладу вищої освіти складається з інформаційно-діагностичного, типолого-організаційного, психолого-педагогічного, безпекового та мотиваційно-комунікаційного розділів. Програма включає мету, перелік заходів, методи

і суб'єктів реалізації заходів. У подальших дослідженнях планується детальніше зупинитися на критеріях вибору заходів для конкретної кафедри, що зумовлюється характером психологічних особливостей організаційної культури кафедри.

Література

1. Бондарчук О. І. Формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти: наук.-метод. посіб. / О. І. Бондарчук, Л. М. Карамушка, О. В. Брюховецька та ін.; за наук. ред. О. І. Бондарчук). К.: Наук. світ, 2012. 190 с.
2. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.
3. Карамушка Л.М. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури: Монографія / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко [та ін.]; за ред. Л.М. Карамушки. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 288 с.
4. Сингаевская И. В. Корпоративная культура как средство психологической работы с персоналом / Corporate culture as a means of psychological work with personnel // *Perspectiva academica*, т. 1. – Кишинев: Университет «Perspectiva-INT». – 2010. – С. 154–159.
5. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Методика «Шкала професійної ідентичності»: можливості використання в українських реаліях / В. Л. Зливков, С. О. Лукомська // *Практична психологія та соціальна робота*. – №1. – 2014. – С. 33-36.

Reference

1. Bondarchuk, O. and Karamushka, L. and Brjuhovetska, O. (2012), *Formuvannja psyhologichnoi kompetentnosti kerivnykiv osvitnih organizacij v umovah pisljadypломnoi pedagogichnoi osvity* [Formation of psychological competence of heads of educational organizations in the conditions of postgraduate pedagogical education]: nauk.-metod. posib., Nauk. svit, Kyiv, Ukraine.
2. Shershn'ova, Z. (2004), *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Karamushka, L. and Kredentser, L. and Tereschenko, K. (2015), *Psykhologichni determinanty rozvytku orhanizatsijnoi kul'tury* [Psychological determinants of organizational culture development]: Pedagogichna dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Singaevskaja, I. (2010), "Corporate culture as a means of psychological work with personnel", *Perspectiva academica*, Universitet «Perspectiva-INT», Kishineu, vol. 1, pp. 154–159.
5. Zlyvkov, V. and Lukoms'ka, S. (2014), "Methodology "Professional Identity Scale": possibilities of use in Ukrainian realities", *Praktychna psyhoholohiia ta sotsial'na robota*, vol.1, pp. 33-36.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2020 року

Збірник наукових праць

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»
випуск тридцять восьмий

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності
за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами
фактологічних, статистичних тощо даних

Підписано до друку 27.02.2020 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 15,7. Наклад 300 прим. Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com